КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

EX
LIBRIS
ПЕТРО
КРАВЧЕНКО

Видавництво
Київського
університету

З. І. Хижняк

Київо-Могилянська академія

Київ – 1970

У книзі на основі фактичного матеріалу висвітлюється історія виникнення і розвитку Київської академії, що була першим і довгий час єдиним вищим учбовим закладом України і всієї Східної Європи в XVII — першій половині XVIII ст.

Автор показує принципи внутрішньої організації, гуманістичні тенденції Києво-Могилянської академії і розкриває високий науковий рівень, зміст та обсяг академічних курсів. Значна увага приділяється висвітленню важливої ролі Київської академії в зміцненні культурних зв'язків України з Росією, Білорусією та іншими країнами.

Книга розрахована на викладачів та вчителів історії, студентів, широке коло читачів і всіх, хто цікавиться історією нашої країни.

Відповідальний редактор — член-кореспондент АН УРСР, доктор історичних наук Ф. П. Шевченко.

1—6—4
19—70

ВІД АВТОРА

Український народ створив і виплекав високу й розмаїту духовну культуру, яка розвивалася і збагачувалася творчістю багатьох поколінь.

Завдяки глибоконародній політиці Комуністичної партії в нашій країні стало можливим вивчення й пропагування кращих надбань світової й вітчизняної культури, бо, як учив В. І. Ленін, «пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства, поміщицького суспільства, чиновницького суспільства» *.

---

* В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

Визначне місце в історії культури українського народу займає друга половина XVI — перша половина XVIII ст. Саме тоді виникають на Україні братства, дійові організації міського населення, які активно сприяли культурному розквітові, численні друкарні, широка мережа шкіл, активізується діяльність українських просвітителів, письменників, палких захисників національних та релігійних інтересів українського народу. Все це в умовах загарбання українських земель іноземцями мало важливе значення в справі піднесення визвольної боротьби народу за соціальну й національну незалежність.

Розквіт української культури в цей час був нерозривно пов'язаний з існуванням Київської братської школи, яка виникла на початку XVII ст., пізніше була перейменована в Колегію, а в кінці XVII ст.— в Академію. Добре організована, забезпечена визначними науковими силами, підтримана народом Київська школа поклала початок першому вищому учбовому закладу нашої батьківщини — Київській академії, що протягом майже двохсот років була центром освіти, науки й культури не тільки українського, російського й білоруського народів, а й інших, у тому числі — південнослов'янських.

У даній праці стисло висвітлюється історія Київської академії на всіх стадіях її розвитку — школа, колегія, академія, навчальний рівень, діяльність її як культурного й освітнього центру, значення якого в XVII—XVIII ст. сягало далеко за межі України.

Ця тема досліджувалась в дореволюційній історіографії різними авторами, серед яких особливої уваги варті праці В. Аскоченського «Киев с его древнейшим училищем Академией», Д. Вишневського «Киевская Академия в первой половине XVIII ст.», С. Голубєва «Киевская академия в конце XVII — начале XVIII ст.», «История Киевской духовной Академии», М. Максимовича «Записки о первых

временах Киевского богоявленского братства», М. Петрова «Киевская Академия во II половине XVII в.», В. Серебренікова «Киевская Академия в первой половине XVIII ст.», Ф. Титова «Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI — поч. XIX в.» та інші. Зрозуміло, що ряд питань трактувалися в цих роботах тенденційно, однобічно, тому існує необхідність переглянути їх. Крім того, ці видання стали майже недоступними для читача. В радянській історіографії також висвітлювались окремі питання, пов'язані з Київською академією, бо, власне, кожний дослідник тієї чи іншої галузі культури або освіти неодмінно мусив звернутись до культурної спадщини Академії. Але ці окремі питання часто губилися в загалом великих дослідженнях і не зосереджували на собі увагу, тому на часі — вихід окремої праці, присвяченої історії Київської академії.

КУЛЬТУРНЕ ПІДНЕСЕННЯ НА УКРАЇНІ В КІНЦІ XVI– НА ПОЧАТКУ XVII СТ.

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ

Протягом тривалого часу українські землі зазнавали жорстокого гноблення польських, литовських та угорських феодалів, багато лиха несли з собою спустошливі навали турецько-татарських завойовників. Усе це значною мірою гальмувало, але не могло зупинити соціально-економічного розвитку України.

Приблизно з XVII ст., зазначав В. І. Ленін, починається новий період російської історії, який характеризується виникненням буржуазних зв'язків [1].

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 132.

Це ленінське положення в однаковій мірі стосується й України, де також на цей час значно розширюється внутрішній ринок, зростають міста, зміцнюються торговельні зв'язки з іноземними державами. Посилення економічних відносин між окремими українськими землями сприяло консолідації української народності та розвиткові її національної самосвідомості. Всі ці процеси відбувались водночас з розвитком політичного й культурного життя на Україні.

Особливістю суспільно-політичного піднесення кінця XVI — початку XVII ст. на Україні, більша частина якої в той час знаходилась під владою панської Польщі, було те, що, крім тяжкого соціального гніту, українське населення зазнавало жорстокого національного гноблення. Важливим знаряддям поневолення українських земель була католицька церква, яка, використовуючи грубе насильство й підступність, добивалась окатоличування й ополячування українського народу. У відповідь на жорстокий соціальний та національно-релігійний гніт, загрозу денаціоналізації на Україні посилюється всенародна боротьба. Вона проходить здебільшого під гаслом захисту інтересів православ'я від католицизму. В. І. Ленін зазначав, що «виступ політичного протесту під релігійною оболонкою є явище, властиве всім народам, на певній стадії їх розвитку» [2], а змістом його було соціальне визволення й національна незалежність.

У цей час народи ряду європейських держав теж зазнають жорстоких утисків з боку католицької церкви, яка займала там привілейоване становище й була оплотом феодального ладу. Боротьба українського народу проти католицизму мала таким чином загальноєвропейське значення, вона підірвала його могутність, зупинила просування на

---

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 216.

схід і значно ослабила коаліцію католицьких держав, що прагнули поширити своє панування в Європі.

Процес загального піднесення економіки, культури й освіти на Україні проходив у тісному зв'язку із спорідненими культурами російського і білоруського народів.

Незважаючи на те, що більшість українських земель перебувала під владою Польщі, традиційні культурні зв'язки з Росією не поривались. Зокрема, в Росії були популярні й широко відомі праці українських прогресивних діячів і письменників І. Вишенського, С. Зизанія, М. Смотрицького, П. Беринди, К. Транквіліона. На початку XVII ст. в Москві жив і працював відомий український вчений Л. Зизаній та О. Радишевський, родом з Волині, який керував Московською друкарнею. На Україні поширювались твори російських письменників М. Грека, А. Курбського та ін.

Український культурний розвиток, що мав свої глибокі корені в національному грунті, був частиною загального культурного піднесення, яке переживала Європа в XV—XVII ст. в цілому і Польща, до складу якої входила більшість українських земель, зокрема.

Сам факт входження українських земель до складу Польської держави, безперечно, сприяв взаємовпливові української і польської культур. В. І. Ленін зазначав, що «поки різні нації живуть в одній державі, їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру» [3].

Багато українських письменників кінця XVI ст. писали свої твори і українською, і польською мовами. З другого боку, в творах таких польських письменників, як М. Рей, Ш. Шимонович зустрічаються елементи української мови і народної творчості, приділяється багато уваги українській тематиці.

---

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 444.

Прогресивні польські діячі завжди з інтересом і пошаною ставились до українського народу. Так, письменники Ф. Кльонович і Б. Папроцький вивчали побут та звичаї українського народу, історики М. Бєльський, М. Стрийковський багато зробили в справі вивчення історії України, їх праці справляли значний вплив на розвиток української історіографії.

Процес економічного та культурного піднесення, який охопив усю Україну, позначився у першу чергу на зростанні і розквіті міст. Цьому сприяли постійні торговельні зв'язки з європейськими країнами, розвиток ремесла та послаблення військової могутності турецько-татарських завойовників, які у XV — на початку XVI ст. систематично спустошували українські землі. Міста Львів, Київ, Перемишль, Луцьк та інші торгували з Росією, Білорусією, Польщею. Торговельні шляхи пролягали до гирла Дунаю, в Константинополь. Валахи, молдавани, генуезці із Кафи і Дунаю постійно підтримували зв'язки з українськими містами, що торгували з Лондоном, Парижем, Флоренцією, Венецією, Римом, Туреччиною та Близьким Сходом. Зростанню західноукраїнських міст сприяло також знайомство з культурними надбаннями інших народів, представники яких жили на території західноукраїнських земель в XV—XVI ст., — італійців, поляків, вірмен, греків, молдаван.

Зміцнення активного й життєдіяльного міського стану сприяло перетворенню українських міст в осередки політичного і культурного життя.

Потреба різних груп міського населення згуртуватися для захисту своїх станових інтересів в умовах соціального і національного гніту викликала до життя своєрідні організації — братства. До складу братств входили ремісники, купці, дрібна шляхта, духовенство і представники козацтва (Київське братство). Найстарішим братством було Львів-

ське, яке виникло ще в 1439 р. Значно зростає кількість братств на Україні в кінці XVI — на початку XVII ст., коли з новою силою розгортається народна боротьба проти поневолювачів, спалахують селянсько-козацькі повстання. В цей час виникають братства: Рогатинське (1589 р.), Кам'янець-Подільське (1589 р.), Красноставське (1607 р.), Замостське (1606 р.), Київське (1615 р.), Луцьке (1617 р.), Шаргородське (1618 р.), Немирівське (1626 р.) та ін.

Братства вели активну боротьбу проти ополячування й окатоличування українського народу. Їм належить також визначна роль у розвиткові української культури. Вони відкривали школи і друкарні, сприяли поширенню літератури, друкували підручники для шкіл, утримували на свої кошти учителів та неімущих учнів.

З братствами підтримували тісний зв'язок учені, громадські та політичні діячі. Наприклад, з найстарішим і найвпливовішим на Україні Львівським братством співробітничали в різний час такі відомі діячі, як Юрій Рогатинець, Іван Вишенський, Іов Борецький, Памво Беринда та ін.

Визначну роль відіграли братства в зміцненні дружніх зв'язків України з Росією й Білорусією та південнослов'янськими країнами.

Піднесення культурного розвитку на Україні сприяло потягові молоді до освіти, але відсутність вищих учбових закладів на Батьківщині змушувала багатьох українців здобувати вищу освіту за кордоном. У списках студентів Краківського, Падуанського, Болонського, Празького університетів, уже починаючи з XIV ст., зустрічаються імена українських студентів із зазначенням національної приналежності. Наприклад: «бакалавр рутенської нації з Києва» або «національність рутенська з України» чи «Петро з Рутенії».

У Польщі, зокрема в Краківському університеті, українці навчались з першого року його заснування (1364 р.). Як

показують списки, тільки протягом XV—XVI століть тут одержали освіту 800 українців: із Львова — 108, Городка — 19, Кам'янця — 14, Дрогобича — 15, Брод — 5 і т. д. [4].

Здобували освіту українські студенти і в інших університетах, зокрема в Гейдельберзькому, Сорбоннському. На одному із документів Сорбоннського університету 6 квітня 1353 р. є підпис «Магістр Петро Кордован і його товариші з Рутенії». Частина українців, які навчались за кордоном, стали відомими просвітителями, поетами, художниками часів Відродження. Так, Юрій Дрогобич, або Георгій із Русі, був доктором філософії й медицини Болонського університету, читав там в 1478—1482 рр. лекції з математики й одночасово був ректором факультету медицини. Лукаш de Nova civitate ge Russia був магістром й викладачем Краківського університету, автором підручника по епістолографії (1552 р.). Павло Русин із Кросна, який незмінно в своїх творах називав себе русином, в Краківському університеті викладав римську літературу, очолював гурток гуманістів. Він мав великий вплив на розвиток польської поезії початку XVI ст., написав багато віршів. Станіслав Оріховський з Перемишля, «Рутенський Демосфен», як його називали сучасники, в Італії й Польщі був відомий як письменник, оратор і публіцист. Оцінюючи вклад українців у європейську культуру часів Відродження, відомий дослідник І. М. Голеніщев-Кутузов писав, що в XVI ст. «з кафедр Кракова й Болоньї, Падуї й Відня виходці із українських степів коментували античних поетів. Гуманісти українського походження, які вважали себе русинами, розвивали свою діяльність у самій Польщі і на Заході. Вони поклали

[4] Г. Нудьга, Українські студенти в університетах Європи.— Український календар, Варшава, Вид-во Українського суспільно-культурного товариства в Польщі, 1968, стор. 316.

свої цеглини в прекрасну будову польського Відродження» [5].

Але більшість українців повертались на батьківщину і своєю працею зробили значний внесок у розвиток української культури. Важливою галуззю їх діяльності була освіта.

* *
*

Розвиток шкільної освіти на Україні в кінці XVI — на початку XVII ст. був тісно пов'язаний із загальним культурним піднесенням. Широка мережа шкіл, які виникли в той час, є свідченням того, що Україна мала глибокий грунт і досвід в організації національної освіти.

Визначне місце серед навчальних закладів того часу займала славнозвісна Острозька школа, яка зробила перші кроки в розвитку вищої освіти на Україні. Острозька школа, або як її називали сучасники — Академія, розпочала свою діяльність близько 1578 р. Засновник цієї школи, відомий поборник православ'я на Україні князь В. К. Острозький, зумів згуртувати навколо школи багатьох учених, письменників і педагогів із Львова, Києва та Вільни. Першим її ректором був визначний письменник і педагог Герасим Смотрицький, викладачами — Іван Княгинський, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка), Тимофій Михайлóвич та інші. Значний вклад у розвиток школи зробили також учені Греції. Наприклад, Кирило Лукаріс, високоосвічена людина, навчався в Падуанському і Венеціанському університетах, знав європейські мови, вважався неперевершеним лектором. Серед учених м. Острога був та-

[5] И. Н. Голенищев-Кутузов, Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия), М., Изд-во АН СССР, 1963, стр. 6—7, 26.

кож відомий письменник, опонент єзуїта Скарги, автор полемічного твору «Апокрисис, албо отповѣдь на книжкы о соборе берестейском» (1597 р.) М. Бронєвський (Христофор Філалет).

Український письменник Захарія Копистенський писав про вчених м. Острога: «Перебували при його дворі (кн. Острозького) оратори, рівні Демосфену, були відомі доктора, вправні в мові грецькій, слов'янській і латинській» [6].

Острозька школа виховала багатьох учених, визначних діячів, організаторів боротьби з унією та окатоличуванням. У ній навчались славетний філолог і письменник Мелетій Смотрицький; письменник, перший ректор Київської братської школи Іов Борецький; відомий полководець, талановитий державний діяч гетьман Війська запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний та ін.

Створення Острозької школи послужило прикладом для інших міст України. Поступово організація і керівництво школами із рук духовенства переходять до рук світських людей і тут визначну роль відіграли братства.

Початок виникнення народних братських шкіл припадає на 1584 р., коли король Стефан Баторій видав декрет віленським міщанам, за яким їм дозволялось утримувати училища, а в 1585 р. це право було поширене на всі православні братства Литви і Галичини. Першими школами, які виникли після цього декрету, були Віленська (1585 р.) в Білорусії та Львівська (1586 р.) на Україні.

Визначних успіхів за короткий строк досягла Львівська братська школа. Швидкий її розвиток був обумовлений матеріальною підтримкою економічно сильного Львівського братства та покровительством таких впливових людей, як

---

[6] З. Копистенский, Полинодия.— Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. I, Спб., Типография А. Траншеля, 1878, стр. 1136.

князь В. К. Острозький, молдавський господар Ієремія Могила, гетьман Запорозького козацтва Петро Сагайдачний.

Першим ректором Львівської школи був грек Арсеній Еласонський (із Фесалії). Саме під його керівництвом в 1591 р. була складена в Львівській школі і видана в братській друкарні перша на Україні греко-слов'янська граматика «Адельфотис. Грамматика доброглаголивого эллинословенского языка», що свідчило про великий інтерес до цих мов і високий рівень викладання їх у Львівській школі.

Учителями Львівської школи були відомі на той час письменники, вчені, громадські діячі: Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній, Іов Борецький та інші. Із Львівської школи вийшов талановитий український лінгвіст Памво Беринда, який пізніше, в 1627 р., видав у Києві свій енциклопедичний словник «Лексікон славенороссκій и имен тлъкованіе», що служив посібником в школах, довідником при викладанні слов'янської мови і при самостійному читанні слов'янських книг.

Львівська школа допомагала іншим братським школам України та й за її межами [7], надсилаючи учителів та підручники. Львівські учителі викладали у Рогатині, Стриї, Бресті, Перемишлі та інших містах [8]. Львівська братська школа, завдяки своїм педагогічним і матеріальним силам, була першою не тільки за часом свого виникнення, а й за тими

---

[7] Є. М. Мединський повідомляє про факт знахідки викладачем Львівського педінституту в обласному архіві м. Львова двох листів — новгородського воєводи Федора Скуміна і мінського воєводи Богдана Сапєги за 1591 р. Львівському братству з подякою за елліно-слов'янські граматики і з проханням прислати учителів.— Е. Н. Медынский, Братские школы Украины и Белоруссии в XVI—XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией, М., Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1954, стр. 36.

[8] Я. Д. Ісаєвич, Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVII ст., К., «Наукова думка», 1966, стор. 138.

блискучими результатами, яких вона досягла. Високий рівень навчально-виховної роботи, активна боротьба проти полонізації і окатоличування, демократичність її статуту стали взірцем для інших братських шкіл України.

У кінці XVI — на початку XVII ст. виникли братські школи в Рогатині (1589 р.), Перемишлі (1592 р.), Кам'янець-Подільському (90-і роки XVI ст.), Луцьку (1620 р.), Замості (1606 р.), Холмі, Вінниці, Немирові, Кременці та інших містах. Як твердять дослідники [9], всі братські школи взяли собі за зразок статут Львівської школи, який визначав зміст та організацію навчання.

Школи, які діяли на Україні в кінці XVI — першій половині XVII ст., являли яскраве свідчення високого культурного рівня і великого потягу народу до освіти й науки. Водночас вони відігравали і політичну роль — були протиставлені польським католицьким, єзуїтським навчальним закладам, що інтенсивно насаджувались на Україні і служили для загарбників знаряддям полонізації української молоді, знаряддям наступу на українську культуру. За час навчання учні українських шкіл не тільки опановували певний курс наук, а й проходили добру школу виховання. Молоді прищеплювали почуття любові до народу, його мови і культури, поваги до батьківщини, що сприяло пробудженню й зміцненню національної свідомості. Багато вихованців братських шкіл стали визначними борцями за православ'я та національні інтереси України (Кирило Транквіліон Ставровецький, Захарія Копистенський, Петро Конашевич-Сагайдачний та ін.).

---

[9] В. Аскоченский, Киев с древнейшим его училищем Академией, ч. I, К., Университетская типография, 1856; К. В. Харлампович, Западнорусские православные школы XVI — начала XVII века, Казань, 1898; С. Т. Голубев, История Киевской духовной Академии, вып. I, Период до-могилянский, К., Университетская типография, 1886 та ін.

З виховною метою на перше місце в братських школах було поставлено вивчення слов'янської і книжної української мови, яка іменувалась в документах як «руська». Слов'янська мова вивчалась як дисципліна і як мова викладання. Братські школи поставили перед собою благородну мету — відродити цю мову, піднести її значення серед народу, який відстоював свою незалежність, як мови предків, як мови, що єднала всіх слов'ян. Вивчення її зафіксовано в шкільних статутах, а увага, яка їй приділялась,— у виході в світ багаточисленних слов'янських букварів. За підрахунками проф. Є. М. Мединського, з 1585 по 1722 р. тільки Львівським братством випущено в світ 34 237 букварів. Слов'янські буквари видавались також у Вільні (1596, 1621, 1652 рр.), Києві (1664 і 1670 рр.), Чернігові (1680 р.) та ін. [10].

Відомі також граматики, за якими вивчали слов'янську мову. Це «Адельфотес», «Грамматіка словенска» Лаврентія Зизанія (1596 р.) та славетна граматика Мелетія Смотрицького (1619 р.). Остання була перевидана в Москві двічі — в 1649 та 1721 р.— і протягом півтораста років залишалась основним навчальним посібником для вивчення слов'янської мови в українських, білоруських і деякий час у сербських та болгарських школах, а також відіграла велику роль у складанні граматики української та російської мов.

Викладання української книжної мови сприяло пробудженню національної свідомості і поваги до свого народу. Велику роль у вивченні і слов'янської і руської мов відіграв «Лексикон» Памви Беринди.

В братських школах вивчалась також грецька мова, що свідчило про давні культурні зв'язки з Візантією і мало практичне значення у вивченні богословської літератури та

[10] Є. М. Мединський, названа праця, стор. 52.

підтримці тісних зв'язків із східною церковною ієрархією. Викладання грецької мови у братських школах було поставлене на належному рівні. Учні не тільки читали, а й розмовляли нею.

Значення, яке надавалось вивченню слов'янської і грецької мов, відбилось в назві багатьох братських шкіл — «греко-слов'янські». Це вказувало також на зміст і характер навчання і безумовно свідчило про те, що українські школи не були сліпими наслідувачами польських католицьких, єзуїтських шкіл, як вважають деякі дослідники [11].

Водночас українські братські школи ніколи не цурались того позитивного, що йшло із Заходу, не залишались осторонь досягнень європейських шкіл. Так, поступово в більшості братських шкіл ввели латинську мову, вона була необхідна українцям не тільки для успішної боротьби з уніатською та католицькою пропагандою. Як і в інших європейських країнах, в Польщі, до складу якої входила тоді частина українських земель, латинь була мовою законодавства, управління і судової справи. Крім того, латинь зміцнювала зв'язки України з Заходом — вона була міжнародною мовою того часу, мовою дипломатів і вчених, давала можливість здобувати освіту в закордонних університетах.

Відомо також, що братські школи не цурались і, якщо виникала потреба, запрошували іноземних і навіть «іновірних» учителів. Багато учителів-українців цих шкіл навчалися за кордоном. Братські школи прямо запозичували дещо з західноєвропейської освіти. Курс наук в них був такий же, як і на Заході: граматика, діалектика (за Дамаскіним та латинськими підручниками), риторика, арифметика, геометрія, музика.

---

[11] А. П. Пыпин, Последние времена Московской Руси.— «Вестник Европы», 1894, т. V, стр. 764—766; П. Кулиш, История воссоединения Руси, т. III, М., Издание общества «Общественная польза», 1877, стр. 120—121 та ін.

Але, стоячи на рівні західноєвропейських шкіл, братські школи мали також і багато самобутніх рис, які вигідно їх відрізняли. Це, насамперед, навчання неімущої молоді поряд з дітьми заможних верств: «Багатії над убогих у школі нічим вищі не мають бути, лише самою наукою, плоттю ж рівні всі» [12]; контроль з боку громадськості (батьків учнів та членів братств); викладання ряду предметів — риторики, діалектики — рідною мовою та ін.

Деякі братські школи, звичайно, не досягли того рівня, який мали польські, і це не випадково: польський уряд вбачав у них розсадник «схизми», назріваючого протесту і вживав усі засоби, щоб зашкодити їх розвитку.

Іноді братські школи зазнавали прямих нападок і розорень з боку фанатично вихованої молоді польсько-єзуїтських шкіл. Так, у 1634 р. єзуїтські вихованці напали на Луцьку школу «з палицями, шаблями та іншою зброєю», вони «розігнали побоями хлопців із училища... побили вчителя Петра Босинського» і всіх, хто їм попадався, «шаблями, палицями й камінням били й мучили» [13].

Таке ставлення офіційних властей до братських шкіл було причиною занепаду багатьох із них. Острозька припинила діяльність уже на початку XVII ст. після смерті свого опікуна кн. В. К. Острозького, у Львівській — центрі національно-освітнього руху — рівень навчання став нижчим уже в 20-х роках XVII ст. Деякі школи, наприклад, Луцька, потрапили до рук уніатів.

Але справу свою братські школи зробили. Українська національна школа кінця XVI — початку XVII ст., за словами одного із її дослідників — М. К. Грунського, була

---

[12] Статут Луцької школи. «Порядок шкільний», стаття 4-та (1624).— Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов, т. I, изд. 2, К., 1898, стр. 49.

[13] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. I, К., 1845, стр. 211, 212. (Далі: Памятники).

«першим проповідником гуманних початків у житті всього південно-західного російського суспільства, мала при всій своїй недовершеності велике значення. Національна школа XVI століття померла, але ідеї її залишились. Поступово помираючи, вона всю свою силу і міць передала в спадщину півдню Русі» [14], де підіймалась в цей час Alma-mater вищої освіти східних і південних слов'ян — Київська академія.

Крім братських шкіл, на Україні в цей час існували численні парафіяльні школи при церквах і деяких монастирях, а також католицькі й протестантські. Останні були у Вінниці, Хмільнику (на Поділлі), Гощі, Киселині, Любартові, Берестечку (на Волині). В них навчались переважно діти місцевої шляхти та заможних міщан.

Завдяки широкій мережі шкіл грамотність на Україні досягла надзвичайно високого рівня і охопила всі верстви населення. Цікаві записи своїх вражень з цього приводу залишив арабський мандрівник архідиякон Павло Алепський, який супроводжував антіохійського патріарха Макарія в Москву на початку другої половини XVII ст., і в 1654, а також в 1657 р. побував на Україні. В розділі «Україна і Київ» книги його спогадів є цікаві дані про рівень освіти на Україні. «Починаючи з цього міста (Рашкова),— писав П. Алепський,— і по всій землі руських ми помітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи». І далі: «В землі козаків всі діти уміють читати, навіть сироти» [15].

---

[14] Н. К. Грунский, Национальная школа Юго-Западной Руси в XVI — начале XVII в.— «Русская школа», 1908, № 10—11, стр. 20—21.

[15] Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное архидиаконом Павлом Алепским. Перевод с арабского Г. Муркоса, вып. II, М., Типография университета, 1897, стр. 2, 15.

Яскраве свідчення піднесення культурного життя на Україні в другій половині XVI ст.— розвиток та поширення полемічної літератури. В основному вона була спрямована проти унії та її прихильників, проти догматів і канонів католицької церкви. Але й крізь релігійну оболонку просвічувалися соціальні та політичні прагнення окремих суспільних груп.

Найбільш цікавими зразками полемічної літератури, що дійшли до наших днів, є твори Г. Смотрицького, М. Бронєвського, М. Смотрицького, І. Вишенського, З. Копистенського та ін.

Г. Смотрицький в праці «Календар римски новы», яка була 2-ою частиною його твору «Ключ царства небесного» (1587 р.), полемізуючи з діячами католицької церкви з приводу нового календаря, захищає бідних людей, виступає проти утисків і знущань над ними. Автор «Апокрисису» М. Бронєвський рішуче протестує проти унії, проти релігійного і національного гноблення українського народу польськими феодалами, звертаючись до них, застерігає, що народ не витримає тяжкого гніту і повстане.

Особливою політичною загостреністю відзначаються богословські трактати і листи Івана Вишенського, у яких він з великою майстерністю і знанням справи картає попів, несправедливих суддів, кріпосників, відступників-феодалів і висловлює впевненість, що український народ ніколи не підкориться чужинцям.

Це було характерно і для творчості відомого культурного діяча Мелетія Смотрицького. В найвизначнішому із своїх творів «Треносі» («Плач», 1610 р.) М. Смотрицький стає на захист української народності й православ'я, пристрасно засуджує отців церкви, які покинули свій народ і «пригорнулись» до унії, «щоб досхочу насититися жиром». Книга викликала лють у тих, кого вона засуджувала. Під загрозою штрафу в 5000 злотих її забороняли купувати й

продавати. Ті примірники, що розійшлися, вишукували й палили, а самого автора, який виступив під псевдонімом Теофіл Ортолог, шукали, щоб скарати «за єресь».

Антикатолицька направленість характерна для коментаря до «Анфологіону» — збірника святкових служб, перекладеного із грецької мови в 1619 р. і коментованого визначними вченими того часу З. Копистенським, І. Борецьким та П. Беріндою. Книга з простого служебника перетворилась на політичний трактат, що захищав гідність і рівноправ'я українського народу, викривав злодіяння римсько-католицької церкви.

Відомий поосвітитель і культурний діяч, член Львівського, а потім Київського братства Захарія Копистенський в 20-х роках XVII ст. написав і науково обгрунтував історико-полемічний твір «Палінодія, или Книга обороны», спрямований проти унії, на захист православних. На жаль, з політичних причин книга не була надрукована, але й у рукописі вона стала відомою освіченим людям України й Білорусії. «Палінодія» є визначною літературною й історичною працею. В ній йдеться про спорідненість трьох народів — українського, російського й білоруського,— відстоюється їх національна незалежність. Доводячи, що український народ має свої давні історичні традиції, З. Копистенський зазначав, що одна із них — це його культура.

Історико-полемічна й викривальна література, відображаючи загострення політичної боротьби на Україні, знаменувала своєю появою значний крок у культурному розвитку українського народу. І. М. Голеніщев-Кутузов писав з цього приводу: «Дивує істинно революційний стрибок (після довгої еволюції) на ниві культури» [16].

Українська література кінця XVI — першої половини XVII ст. відзначалась високими гуманістичними тенденція-

[16] І. М. Голеніщев-Кутузов, названа праця, стор. 52.

ми й громадськими почуттями і займала визначне місце серед європейської літератури часів Відродження.

Поряд з літературним піднесенням і розквітом шкільної освіти на Україні починає розвиватись книгодрукування, що було, за визначенням К. Маркса, «однією із найважливіших передумов буржуазного розвитку» [17]. Зусиллями українських прогресивних діячів, які розуміли значення друкованого слова, вже в кінці XVI ст. з'являються друкарні в багатьох українських містах.

Першою друкарнею була Львівська, заснована московським першодрукарем, видатним майстром цієї справи, Іваном Федоровим в 1573 р. Після його смерті вона перейшла у власність Львівського братства. У Львівській друкарні були надруковані такі відомі видання, як «Апостол» (1574 р.) — перша друкована книга на Україні, «Адельфотес», «Бесѣда о воспитании чад» (1609 р.), твір на теми виховання, складений з окремих праць Іоанна Златоуста, а також багато букварів.

Велику роль відігравала Острозька друкарня. Найбільш відомі її видання — «Апокрисис» Христофора Філалета, «Острозька біблія», надрукована в 80-х роках XVI ст. Іваном Федоровим, що стала зразком друкарської справи і старослов'янської мови для слов'янських країн, та «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького.

Друкарні були організовані також у Луцьку, Києві, Новгород-Сіверську, Дермані, пізніше — в Чернігові та інших містах.

Крім братських друкарень, були й такі, що належали окремим власникам. Це друкарні Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського у Львові, єпископа Гедеона Балабана в Стрятині й Крилосі, Тарасія Вербицького та Спиридона Соболя в Києві та ін.

[17] К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані листи, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 131.

Значну роль відіграли на Україні і так звані мандрівні друкарні Павла Лютковича Телиці та Кирила Транквіліона Ставровецького, які мандрували по Україні й виконували завдання шкіл, монастирів та окремих осіб.

Роль книгодрукування в історії української культури надзвичайно важлива. Воно сприяло поширенню освіти, зростанню національної і культурної спільності українського народу. Так, наприклад, книги, що друкувались у Львові, поширювались і на східних українських землях, а також в Закарпатті й Буковині.

Українське книгодрукування відіграло також важливу роль у зміцненні культурних зв'язків України з Росією і Білорусією. Великою популярністю користувалися там слов'янські букварі, книги Памви Беринди, Мелетія Смотрицького.

Значний внесок зробили українські видання у боротьбі з мусульманством на Балканському півострові, а також у Молдавії та Волощині, де побував Іван Федоров, відшукуючи матеріали для біблейських книг. Видання львівських друкарень дослідники знаходили в XIX ст. навіть в монастирях Афона (Греція). Все це сприяло зміцненню дружніх відносин і налагодженню культурних зв'язків з сусідніми народами.

Визначне місце в розвитку української культури на початку XVII ст. починає відігравати Київ. Відродившись з руїн, заподіяних турецько-татарськими нападами, Київ поступово повертає собі значення економічного, політичного й культурного центру України. Розвиваються ремесла, невпинно зростає населення. Розширюються торговельні зв'язки Києва з містами України, Росії та Білорусії, а також з Польщею, Кримом, Туреччиною, Молдавією та країнами Західної Європи й Близького Сходу.

Докорінно міняє становище Наддніпрянської України, в тому числі й Києва, все зростаюча роль українського козацтва. В умовах жорстокого соціального й національного гніту на Україні, козацтво, яке становило собою суспільний стан вільних виробників, чинило одчайдушний опір феодалам і таким чином служило взірцем для всього поневоленого населення України, запалюючи його на боротьбу з гнобителями.

З часом козацтво формується в Збройні сили України. В боротьбі з іноземними загарбниками проявились його високі бойові якості, козацтво завойовує собі на міжнародній арені славу й авторитет непереможного війська. Отже, козацтво перетворюється у політичну силу, з якою мусили рахуватися ряд держав і, в першу чергу, Польща.

Особливо зросли роль і значення Києва після того, як в 1620 р. гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний записався «з усім Військом запорозьким» до Київського братства. Крім того, зусиллями братства й Запорозького війська була відновлена в цьому ж році православна ієрархія й київська митрополія, що мало велику вагу в умовах наростаючої визвольної боротьби на Україні.

З початку XVII ст. Київ відіграє першорядну роль в розвитку української культури. Основними її осередками в Києві були міцно пов'язані між собою братство, засноване в 1615 р., і осередок вчених та прогресивних діячів, який згуртувався в цей же приблизно час в Києво-Печерській лаврі, на чолі з її архімандритом Єлисеєм Плетенецьким.

Як свідчить О. Митура, автор панегірика Є. Плетенецькому «Везѣрунок цнот» («Образ доброчинностей»), монастир Печерський за часів Плетенецького був «дивно фундований». Його клопотаннями в 1615 р. відкрита Київська Лаврська друкарня й для її успішної діяльності — папірня в м. Радомишлі (поблизу Києва). Значні кошти Печер-

Є. Плетенецький.

ського монастиря, його бібліотека й друкарня були підпорядковані Є. Плетенецьким для розгортання національно-освітнього руху. На його запрошення до Києва прибули відомі на той час вчені й освітні діячі: Захарія Копистенський, вихованець Львівської школи, знавець грецької мови, письменник, автор «Палінодії», а також, на думку відомого книгознавця П. М. Попова,— Густинського літопису. Після смерті Є. Плетенецького З. Копистенський — архімандрит Києво-Печерського монастиря; Памво Беринда, видатний лінгвіст, письменник і друкар, який близько 1619 р. отримав у Києві почесний титул «архітипографа церкви Росскиа», тобто головного друкаря; Тарасій Левович Земка, знавець мов грецької, латинської, старослов'янської, української, польської. В Київській друкарні працював коректором, редактором, перекладачем, друкарем. Він відомий також як письменник.

Визначне місце серед київських вчених посідав Іов Борецький, ректор Львівської, потім Київської братських шкіл, з 1620 р.— митрополит Київський, а також — Петро Могила, який з 1627 р. став архімандритом Києво-Печерської лаври і незмінно «протягом майже 20 років... стояв на чолі книговидавничої справи на Україні» [18].

Діяльність київських вчених була нерозривно пов'язана з Лаврською друкарнею. Вони підготували і видали багато учбової, полемічної, а також історичної і художньої літератури — панегіриків і драм тощо. Випускаючи книги рідною мовою в часи особливо жорстокого національного гноблення, київські вчені заявили на весь світ, що народ український не скорився, що він існує, що існує його мова.

Першою книгою, яка вийшла з Київської друкарні в грудні 1616 р., був посібник для учнів братських шкіл — «Часослов». У 1619 р. виданий «Анфологіон» — високий

[18] Книга і друкарство на Україні. За редакцією П. М. Попова, К., «Наукова думка», 1965, стор. 83.

зразок художньої і поліграфічної справи в слов'янському світі. В 1627 р. вийшов «Лексікон славенороссκій» Памви Беринди, що містить майже 7000 словникових статей не тільки мовознавчого, а й енциклопедичного характеру. Він становив підсумок 25-річної роботи автора. Словник тлумачить українською мовою польські, чеські, болгарські, сербохорватські, угорські, німецькі, єврейські, грецькі слова і є, таким чином, визначним пам'ятником міжслов'янського і взагалі міжнародного спілкування. На Україні, а також в Білорусії, де полонізація загрожувала існуванню національної мови і культури, словник мав особливе значення. Він використовувався як посібник в школах України, Білорусії, Росії та слов'янських країнах і за твердженням фахівців, не втратив значення і в наш час.

Серед важливих видань Київської друкарні видне місце, крім вищезгадуваної «Палінодії», займають «Вірші на жалосний погреб заєного рицера Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622 р.) — панегірично-історичний твір. Автором його був ректор Київської братської школи професор риторики Касіян Сакович. Вірші оспівують заслуги гетьмана перед батьківщиною, вони проникнуті глибоким пафосом та патріотизмом. Цікаво, що одна із гравюр, яка прикрашає «Вірші», стала взірцем для написання художниками пізнішого часу портрета П. Сагайдачного.

У технічному відношенні видання Київської друкарні відзначались різноманітністю шрифтів, багатством прикрас, старанністю виконання. А головне — за своєю ідейною спрямованістю вони відіграли велику роль у боротьбі українського народу за піднесення і збереження національної культури, за зміцнення національних зв'язків між окремими українськими землями, дружніх зв'язків з російським, білоруським та іншими слов'янськими народами.

Діячі Київської друкарні свідомо розраховували на поширення своїх видань і за межами України. В передмові до

«Бесѣд на дѣянія апостолов», надрукованих в 1624 р., Захарія Копистенський звертається до всіх слов'янських та інших народів: «Прийміть його (книжковий дарунок.— *З. Х*), русове і слов'яне й македоняне. Придбайте й болгарове, сербове й босняне, обійміть і істрове, ілірикове (албанці) й далматове. Зустріньте й молдаване, мултяне й унгровлахове, сприйміть і чехове, моравляне, гарватове (хорвати) і вся широковласна Сарматія возлюби і прийми» [19].

У 1615 р. виникло Київське братство [20]. Його поява була прискорена посиленням наступу уніатів на права киян, що особливо стало відчутним з приїздом священика-ренегата А. Грековича, намісника уніатського митрополита М. Рогози, який став насаджувати унію з особливим фанатизмом і жорстокістю. Це викликало рішучий опір жителів Києва і потребу об'єднатись для успішної боротьби за свої права.

Точної дати заснування Київського братства ми не маємо, але про те, що це був 1615 р., вірніше його кінець, свідчить ряд даних. В «Упис» (реєстр) членів братства перші підписи внесені в січні 1616 р.: «Захарія Копистенський, ісповідник, ненавидячи зло, що супроводить добро, створене в Києві граді братство приймаю й вітаю. На цьому й руку свою прикладаю. Писано дня 4-го січня за старим праведним стилем року 1616» [21]. В «Упису» також зазначається: «Починаємо братство з благословіння патріарха

---

[19] Див.: Книга і друкарство на Україні, стор. 75.

[20] Деякі дослідники вважали, що Київське братство і школа виникли у 80-х роках XVI ст. (М. Булгаков, Є. Болховітінов, В. Аскоченський, М. Закревський та ін.), але їх думка була необгрунтованою, що довели в своїх роботах на підставі архівних даних І. Малишевський, М. Максимович, С. Голубєв та ін.

[21] Памятники, т. II, стр. 44.

Тимофія» [22], а роки його перебування на патріаршому престолі — 1614—1622. Отже, братство виникає не раніше 1614 р.

Братство об'єднало кращі прогресивні сили городян, духовенства й козацтва. Основним змістом його діяльності була боротьба з унією й католицизмом. Ті, що вступали у братство, урочисто обіцяли «завжди з ним постраждати, добро і зло і кров свою за благочестя дати». Більшість братчиків брали на себе зобов'язання ще й матеріально допомагати братству, наприклад: Данило Стрибіль — по 10 злотих кожен рік; Григорій Дегиловський — коня або камінь (24 фунта) воску, Іван Путята — що буде можна [23] і т. д.

В організації братства брали безпосередню участь київські вчені, всі вони були його членами. Про це, зокрема, свідчить «Упис», на листах якого числяться імена Тарасія Земки, Захарія Копистенського, пізніше — Петра Могили та ін.

Крім киян до Київського братства вступали також з інших міст усі ті, хто палко бажав допомогти братству в його благородній справі. Це, наприклад, Єзекеїль Курцевич-Булига, архімандрит Терехтемирівського монастиря, високоосвічена людина, колишній студент Падуанського університету. Він палко бажав побачити свій народ вільним від національного гноблення, багато доклав зусиль для об'єднання городян, козацтва й прогресивних освітніх сил на боротьбу з унією і католицизмом.

У 1620 р. в житті братства відбулась знаменна подія — до його складу записався прославлений український полководець, гетьман запорозьких козаків П. Сагайдачний «з усім Військом». Це надало братству великої сили й політичної ваги.

[22] Памятники, т. II, стр. 35.
[23] Там же, стр. 46, 47, 48.

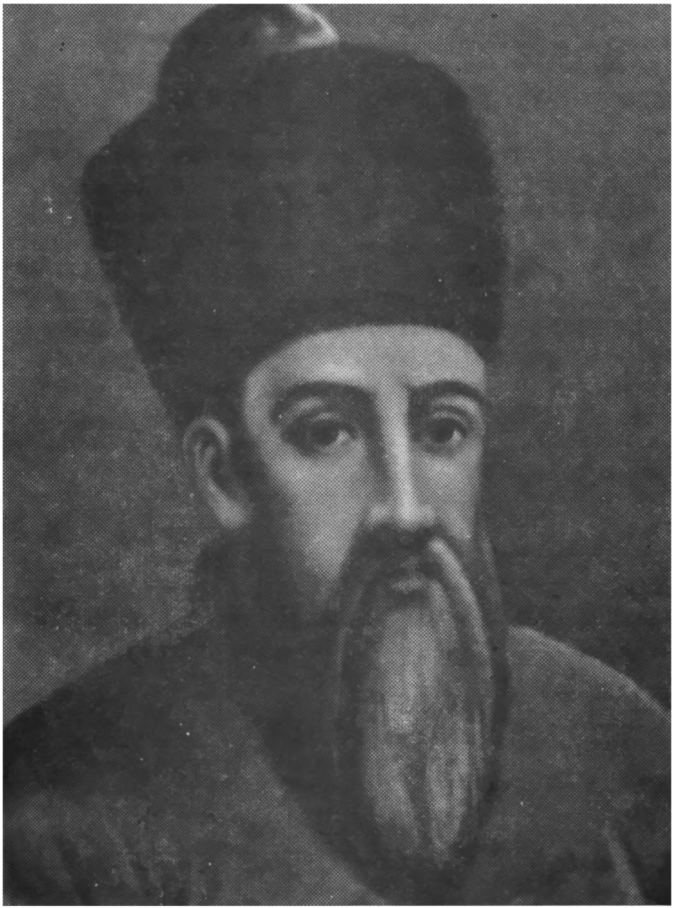

Петро Конашевич-Сагайдачний.

У цьому ж році, використавши перебування в Києві єрусалимського патріарха Феофана, братство виклопотало собі ставропігійне право — право незалежності від церковної ієрархії (крім константинопольського патріарха) і грамоту, яка затверджувала його «на вічні часи» [24].

Одним із першочергових завдань братство вважало розвиток вітчизняної культури й освіти. У 1615 р. ним була заснована Київська братська школа, родоначальниця Київської академії, якій судилося відіграти виключно важливу роль в історії вітчизняної культури. Київська школа єдина із всіх братських шкіл досягла найвищого ступеня розвитку, стала в рівень з західноєвропейськими вищими школами і довгий час залишалась першим і єдиним вищим навчальним закладом не тільки для України, а й для Росії і Білорусії, а також — південних слов'янських країн.

Слушну послугу братству зробила киянка Галшка (Єлизавета) Гулевичівна, дружина Мозарського маршалка Лозки, освічена інтелігентна жінка, якій були близькі й зрозумілі зусилля братства в справі становлення народної школи. 15 жовтня 1615 р. урочисто, при численних свідках, Гулевичівна вписала в київські градські книги свій фундуш, або дарчу, за якою її спадкова земля в Києві на Подолі переходила у власність братства «духовних і світських православних» з умовою, щоб на цій землі був збудований монастир, будинок для іноземних паломників і, головне,— «школа дітям, як шляхетським, так і міщанським» (міським.— *З. Х.*) Причому зазначалось, що школа розпочинає свою діяльність негайно, а щоб «тая фундація скуток свій брала, то зараз в той двір і на його плац... школу впровадила і впроваджую» [25].

Безпосередню участь в організації братської школи взяли київські вчені, що сприяло швидкому зростанню її

[24] Памятники, т. II, стр. 67—70.
[25] Там же, стр. 15, 17.

освітнього рівня. Майже з самого початку виникнення школа була підтримана також Запорозьким козацтвом, яке своїм вступом в братство забезпечило школі не тільки міцну політичну, а й матеріальну підтримку.

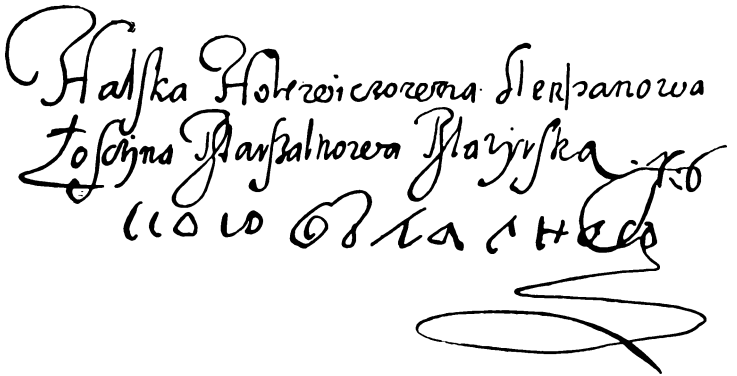

Автограф Гулевичівни.

Турбуючись про розвиток школи, гетьман Запорозького війська Петро Конашевич-Сагайдачний вніс великі кошти в Братський монастир на її утримання.

На честь заслуг гетьмана в розвитку української освіти кияни поховали його по смерті (10 квітня 1622 р.) на території Києво-Братського монастиря й школи «з великим плачем Запорозького війська і всіх людей православних». У «Віршах, мовлених від його (ректора Саковича.— *З. Х.*) спудеїв на поховання того рицера в Києві у неділю проводну року божого тисяча шістсот двадцять другого» над могилою двадцять студентів Братської школи славили його звитяжно:

Несмертельної слави достойний, Гетьмане.
Твоя слава в молчанию нікгди не зостане.

Поки Дніпр з Дністром многообороние плинути
Будуть поти ділности теж твої слинути [26].

Користуючись загальною підтримкою і любов'ю, школа швидко набирала ваги. В одній із грамот, виданих братству в 1620 р., патріарх Феофан зазначав, що на нього приємне враження справила в Києві школа «наук елліно-слов'янського й латино-польського письма», де «наука через вчителів... щиро показувана» [27].

Київська братська школа була організована за зразком інших братських шкіл і, безперечно, використала їх багатий досвід. Крім безпосередньої мети — навчати дітей,— вона служила патріотичним цілям. В листі до російського царя Михайла Федоровича 17/I 1626 р. члени Київського братства писали: «Ми влаштували з великим накладом школу, щоб навчати дітей своїх слов'яно-руської і елліногрецької мов та інших наук... для того, щоб вони не пили з чужого джерела смертоносну отруту західної схизми і не схилялись у темряву римлян» [28] (римських католиків.— *З. Х.*).

Обсяг наук у Київській братській школі був такий же, як і в ряді кращих братських шкіл. Викладали тут мови: слов'янську, книжну українську, грецьку, латинську і польську, а також граматику, поетику, риторику, філософію, арифметику, геометрію, астрономію, історію й музику.

---

[26] С. Т. Голубев. История Киевской духовной академии. «Приложения», стр. 18—19.

На жаль, місце захоронення славного гетьмана не відмічене на сьогоднішній день ніяким пам'ятником. Тільки в Державному історичному музеї УРСР зберігається срібний з позолотою хрест П. Сагайдачного, на якому написано: «Року 1622 дал сей крест раб божий Петр Конашевич-Сагайдачный, гетман войска его к. м. Запорозского до церкви святого богоявления господня в дом братский на отпущение грехов своих».

[27] Памятники, т. II, стр. 66—67.

[28] Хв. Титов, Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI — поч. XIX в., К., 1924, стор. 66—67.

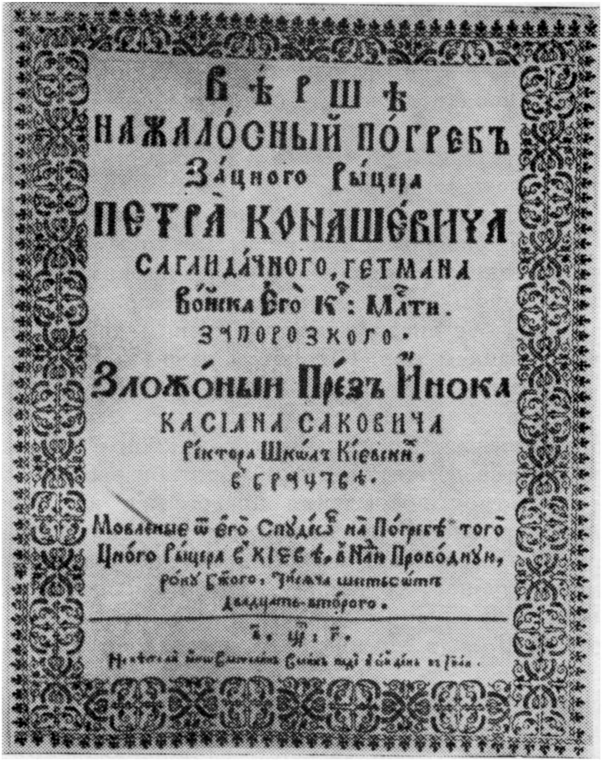
ВЕРШЕ
НА ЖАЛОСНЫЙ ПОГРЕБЪ
Зацного Рыцера
ПЕТРА КОНАШЕВИЧА
САГАЙДАЧНОГО, ГЕТМАНА
Войска Его К: Млти.
ЗАПОРОЗКОГО.
Зложоный През Инока
КАСІАНА САКОВИЧА
Ректора Школъ Кіевскихъ.
в секчутех.
Мовленые ѿ его Спудеѡв на Погребе того
Цного Рыцера в Кіеве, в Нядю Проводную,
року Божого, Тысеча шестьсотъ
двадцать-второго.
[illegible]
[illegible]

Титульна сторінка «Віршів на жалосний погреб» козацького гетьмана Петра Сагайдачного.

Рівень викладання в Київській школі був безумовно вищий, ніж в інших школах України, тому що серед викладачів її з самого початку заснування були найосвіченіші люди свого часу.

Іов Борецький, родом з м. Бірчі (Галичина), учився за кордоном. Після повернення був викладачем і ректором Львівської школи. Деякий час жив в м. Острозі. З відкриттям Київської школи по 1619 р. (до обрання його ігуменом Михайлівського монастиря) був її ректором. З 1620 р.— митрополит Київський. Будучи митрополитом, не поривав зв'язків з школою. Відомий як письменник. Його «Протестація» на захист відновленої ієрархії проникнута гарячим почуттям любові до батьківщини і гнівом до загарбників. І. Борецький був високоосвіченим ученим, талановитим полемістом, знавцем мов. Працював разом з І. Купинським та П. Беріндою над перекладом з грецької і редакцією «Анфологіону».

Борецький належав до найактивніших політичних діячів, «що змістом свого життя, праці, боротьби зробив розвиток освіти і культури, збереження православ'я на Україні» [29]. Він відіграв визначну роль в об'єднанні зусиль діячів освітнього руху з козацтвом, що сприяло піднесенню визвольної боротьби українського народу. Борецький був палким поборником возз'єднання України з Росією. За його ініціативою в 1620 р. до Москви було споряджено з цією метою посольство.

Мелетій Смотрицький син учителя і ректора Острозької школи Герасима Смотрицького. Навчався до 1601 р. у Віленській академії, Вроцлавському і Нюрнберзькому університетах. Після повернення певний час викладав у Вілен-

---

[29] М. Возняк, Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові, Львів, Вид-во Львівського університету, 1954, стор. 5.

М. Смотрицький.

ській школі. В 1619—1620 рр. був ректором Київської школи і викладав граматику. Прославився як письменник, полеміст і вчений-філолог. Автор славнозвісної слов'янської граматики.

Касіян Сакович родом із м. Потеличів (Галичина). Навчався в Краківській і Замойській академіях. Відзначався блискучими здібностями й знанням мов. Поет. Зразком його літературної діяльності, а також риторичного мистецтва Київської братської школи є «Вірші» на смерть П. Сагайдачного. В 1620—1624 рр. був ректором Київської школи й професором риторики. Керівництво школою такими високоосвіченими й талановитими людьми та їх викладацька діяльність дають підставу вважати, що учбова справа стояла в ній на високому рівні.

На рівень освіти в Київській школі справляло вплив також і те, що в Києві в той час були зосереджені кращі культурні і наукові сили України: Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Тарасій Левович Земка, Лаврентій Зизаній, Памво Беринда, Олександр Митура та інші. Всі вони були членами братства, основною турботою якого було процвітання школи. Так що прямий чи посередній вплив їх на школу безперечний.

Імена деяких учителів-дидаскалів школи нам відомі з автобіографічної записки учня братської школи Гната Ієвлевича, брата ректора Хоми Ієвлевича. Він називає уставника Федора, родом із Москви, який викладав російську мову; Якова Мамлевича, пізніше Переяславського протопопа, викладав в інфімі — другому граматичному класі школи; Саву Андрійовича Могильов'янина (з Могильова) учителя граматики — третього граматичного класу школи; Василя Березицького, учителя синтаксими — четвертого граматичного класу школи, киянина, пізніше він став видатним юристом при коронному трибуналі. За словами

автора записки, всі вони були людьми «світськими, шляхетними й гідними свого звання» [30].

Ці дані, які свідчать про наявність світських учителів, спростовують заяви дослідників Академії М. Булгакова та В. Аскоченського, що ніби учителями були лише монахи і що саме це визначало характер школи. Викладання в братській школі росіянина Федора і білоруса Могильов'янина ще раз підтверджує дружні зв'язки школи з братніми народами.

Учились у Київській школі діти всіх станів. Загальна доступність і всестановість українських братських шкіл була їх характерною особливістю. Статути братських шкіл зобов'язували учителів «навчати й любити всіх дітей однаково — як синів багатих, так і сиріт убогих і тих, котрі ходять вулицями, просячи милостиню» [31]. Це було одним із проявів гуманізму українських братських шкіл.

До нас дійшов тільки один неповний список студентів Київської братської школи, тих, що читали вірші в день захоронення П. Сагайдачного [32]. Звичайно, для такого урочистого моменту були відібрані діти знатних осіб, так що список не може дати повного уявлення про склад студентів братської школи, але і він говорить про наявність в ній дітей різних станів. У списку бачимо дітей української шляхти: Георгія Вороновича, Івана Казарина, Федора Скаревського; духовенства: Лукаша Беринду, Івана Саковича, Івана Тарновського, поотопоповича Київського; київських міщан: Леонтія і Петра Баликів, Феофілакта Івановича бурмистровича Київського та ін.— всього двадцять чоловік.

1631 р. в Києві виникла ще одна школа — Лаврська,

[30] С. Т. Голубєв, названа праця, стор. 219.

[31] Статут Луцької школи «Порядок шкільний», стаття 5-та, 1624 р.— Памятники, изданные Киевской Комиссией, т. 1, стр. 49.

[32] С. Т. Голубєв, названа праця, стор. 18—19.

заснована архімандритом Києво-Печерської лаври Петром Могилою.

Виникнення Лаврської школи поряд з Братською свідчить про те, що Київ в той час був настільки значним культурним центром, що існування двох шкіл було можливим і навіть необхідним.

Лаврська школа почала свою діяльність в приміщенні Троїцького монастиря Печерської лаври. Ще задовго до відкриття школи П. Могила потурбувався про забезпечення її досвідченими викладачами. Він підібрав групу здібних людей і на свій рахунок надіслав за кордон на навчання. Влітку 1631 р. П. Могила запросив на викладацьку роботу в Лаврську школу відомих львівських учених Ісайю Трофимовича Козловського і Сильвестра Косова. Перший зайняв посаду ректора, а другий — префекта. Укладаючи з ними угоду, П. Могила писав про мету, з якою він створює школу: «аби молодіж у справжній побожності, в звичаях добрих і в науках вільних навчена була» [33].

Учителями в Лаврській школі були Софроній Почаський, професор риторики, вихованець Київської братської школи (його підпис стоїть під «Віршами» на смерть Сагайдачного), Івашкевич — магістр граматики й синтаксими та інші. Учнів уже в перший рік навчання було понад 100 [34].

Пам'ятником існування цієї школи є панегірик «Евхаристеріон, албо вдячність Петру Могилі», піднесений йому студентами на Паску 1632 р. В «Евхаристеріоні» мовиться, що школа «вісім наук визвольних в собі маючи перед найпречеснійшим й. м. паном кіром Петром Могилою в Русі новофундована» і перечисляються ці науки, «корені умілості»: граматика «учить слів і мови», риторика «учить слів і умієтності вимови», діалектика «вчить розумного в річах

[33] Памятники, т. II, стр. 94.

[34] С. Т. Голубєв, названа праця. (Із автобіографічної записки Гната Ієвлєвича), «Приложения», стор. 77.

пізнання», арифметика «учить лічбі», музика «учить співання», геометрія «учить землі розділення», астрономія «учить бігов (рухів) небесних», феологія (теологія) «учить божих річей» [35]. Панегірик, оспівуючи науки, запевняє, що український народ доб'ється блискучих успіхів і в науках «зрівняє премудрих поганів» [36].

Лаврська школа проіснувала недовго. Київське братство, що на той час було виразником інтересів міщанства, вбачало в організаторі Лаврської школи П. Могилі небезпечного конкурента й противника, який уособлював інтереси вищого духовенства. Не бажаючи втрачати контроль над навчанням і вихованням молоді й передавати цю справу в руки вищого духовенства, яке могло б підкорити її виключно церковним інтересам, братство розпочало переговори з П. Могилою про об'єднання двох київських шкіл на базі братської. При цьому братство робить поступку П. Могилі. За його бажанням він призначається старшим братом і опікуном («довічним охоронцем і наставником») об'єднаної школи і Братського монастиря. Але братчики обумовлюють, що опікунство його мусить бути особистим і не передаватись з саном архімандрита, а турботи свої про школу і монастир він мусить розділяти із старостами, які щорічно будуть обиратись братством. Пропозицію братства підтримав митрополит Ісайя Купинський, який був одним із фундаторів братської школи. В грамоті П. Могилі від 5/I 1632 р. І. Купинський говорить про необхідність об'єднання шкіл на базі братської і зазначає свої заслуги в справі її заснування «як з початку за старанням нашим, так і тепер за благословінням, те місце святе фундуватися має» [37]. На бік братства став також гетьман Запорозького

[35] «Евхаристеріон».— С. Т. Голубєв, названа праця, стор. 50—60.

[36] Там же.

[37] Памятники, т. II, стр. 124.

війська Іван Петрижицький. В «Листі військовому» від 12.III 1632 р. він просить П. Могилу про об'єднання шкіл і, з свого боку, обіцяє «твердо захищати, охороняти, й за них до самої смерті стояти» [38]. Це було яскравим свідченням піклування Війська запорозького про освіту, зокрема, про Київську школу. П. Могила змушений був погодитись і уступити спільним зусиллям міщан і козацтва.

Об'єднана школа почала діяти з нового 1632 навчального року на місці Братської під назвою Колегії. Згодом на честь її протектора П. Могили, який зарекомендував себе як видатний просвітитель, гуманіст і вніс визначний вклад в її науковий процес і матеріальний добробут, Колегія стала називатись Києво-Могилянською. Зміцнена новими науковими силами і матеріальною підтримкою, Колегія завойовує собі все більшу прихильність і визнання.

Своєю структурою, обсягом і змістом курсів Колегія відповідала вимогам, які ставились в той час перед європейською вищою школою. Зберігши національні традиції українських шкіл, Колегія «разом з тим, увібрала в себе систему та методи навчання західноєвропейських університетів та польських академій» [39].

Звичайно, вона мала і деякі відміни порівняно з європейськими вищими учбовими закладами, що залежали від національних особливостей та умов матеріального чи правового порядку. Київська колегія, наприклад, не поділялась на факультети, не присвоювала своїм випускникам учених ступенів, курс наук, що читався в ній, не був одним і тим же в різні часи її існування. Але європейські вищі учбові заклади теж не були однакові між собою. Вища школа на Заході в той час перебувала в стадії становлення, і якогось суворо визначеного статуту її організації не було.

---

[38] Памятники, т. II, стр. 141—142.

[39] М. І. Марченко, Історія української культури, К., «Радянська школа», 1961, стор. 212.

П. Могила.

Основним показником рівня учбового закладу були науки, які в ньому викладались, та їх обсяг. В Київській братській школі, а пізніше — Колегії вивчали мови (латинську, слов'янську, грецьку, польську, книжну українську), граматику, піітику, риторику, філософію, арифметику, геометрію, астрономію, музику, а потім ще й богослов'я. На спеціальній учбовій термінології ці науки іменувались вільними — «сім вільних наук» — і поділялись на так званий trivium (граматика, піітика і риторика) та cvadrivium (арифметика, геометрія, філософія, музика) і входили в обов'язкову програму підвищеного типу шкіл — колегій, а також університетів і академій. Наприклад, в Кембріджському університеті в перший період його існування вивчали лише науки trivium'a та cvadrivium'a, причому за опанування першим комплексом наук присвоювалась ступінь бакалавра, другим — магістра [40]. Відомо також, що ці предмети становили основний курс навчання в європейських колегіях і академіях таких, як Краківська, Віленська, Замойська і Познанська. Як відзначають дослідники, Віленська, Замойська, Познанська академії відрізнялись в XVII ст. від Київської колегії лише тим, що в них читався курс богослов'я і що вони мали офіційні права академій, пожалувані польським урядом [41].

Формальною причиною, яка не давала можливості Києво-Могилянській колегії іменуватись в XVII ст. Академією, була відсутність в ній курсу богословських наук, вірніше, відсутність офіційного дозволу викладати богослов'я. Польський уряд під тиском католицької церкви відмовляв у цьому Київській колегії, щоб не давати їй додаткової зброї у боротьбі із запроваджуваною на Україні унією. Але ця

---

[40] The world of Learning, London, 1965.

[41] Н. Петров, Киевская Академия во II половине XVII в., К., Типография Корчак-Новицкого, 1895, стр. 115.

формальність не могла служити причиною невизнання Колегії вищим учбовим закладом. Тим більше, що цю заборону Колегія часто порушувала. Відомо, наприклад, що ще Іов Борецький читав в Братській школі богослов'я. З часом в Київській колегії стало майже правилом при читанні філософії, зокрема її розділу — метафізики, розбирати богословські питання.

Адміністративна структура Колегії була подібною до структури європейських вищих учбових закладів того часу.

На чолі Колегії стояв ректор, в руках якого було зосереджено майже все управління Колегією. Його першим помічником був префект, обов'язки якого полягали в тому, щоб слідкувати за навчальним процесом, а також — за поведінкою студентів, їх матеріальним утриманням та інше. Відповідальність за поведінку студентів поза стінами Колегії ніс суперінтендант (із учителів), а також його помічники — сеньйори, директор, цензори (із студентів).

Учителі в молодших класах називались дидаскалами, магістрами чи просто учителями, в старших—професорами.

Тих, що навчались в молодших класах, іменували учнями, в старших (починаючи з піітики) — студентами або спудеями.

Говорячи про обсяг наук, що читались у Київській колегії, та її організаційну структуру, один із перших дослідників Київської академії писав: «Чому ж введені в Київській Колегії всі ці науки й такий поділ і навіть найменування класів і учнів (студенти), чому з'явилась в ній така ж, а не інакша училищна будова, такі керівні посади із своїми званнями, такі обов'язки наставників і такий порядок навчання? Тому що все це було тоді в Колегіях і Академіях іноземних (наприклад, в Краківській)» [42].

[42] История Киевской духовной Академии. Сочинение воспитанника ее иеромонаха Макария Булгакова, Спб., Типография Константина Жернакова, 1843, стр. 60.

Одним із привілеїв вищих закладів Європи було їх право тримати в своїй підлеглості інші школи. Київська колегія, не маючи офіційного дозволу від королівського уряду на право вищого учбового закладу, відкривала і здійснювала керівництво рядом шкіл, що ставило її в рівень з іншими вищими учбовими закладами. Так, у 1636 р. Петро Могила, як митрополит Київський, «благословив» новостворене Кременецьке братство і школу при ньому з умовою, щоб в ній були «порядки шкіл Київських, до того ж — визнана зверхність ректора тих же шкіл Київських, й науки визволенії різними мовами трактовано» [43]. Такого ж типу школи, підлеглі Київській колегії, були відкриті у Вінниці в 1638 р. і в Гощі (на Волині) — Гощанська (або Гойська) колегія в 1639 р. [44].

Аналізуючи курси, які вивчались в Київській братській школі (пізніше — в Колегії), та її адміністративну структуру, майже всі дослідники доходили висновку, що Київська колегія в XVII ст. не поступалась перед європейською вищою школою, вона була «першим руським вищим учбовим закладом» [45] і що «вище такої освіти навряд чи могло що бути і в європейських тодішніх училищах» [46].

Українська громадськість неодноразово добивалась для Колегії офіційного статусу вищого учбового закладу. Але, визнавши Київську колегію в 1633 р., польський уряд неодноразово підтверджував її існування тільки без права читати в ній богослов'я.

---

[43] М. Петров, названа праця, стор. 128.
[44] Хв. Титов, названа праця, стор. 95.
[45] С. Т. Голубев, Киевская Академия в конце XVII — начале XVIII ст. Речь произнесенная на торжественном акте Киевской духовной академии 26.IX. 1901 г., К., Типография И. И. Горбунова, 1901, стр. 115.
[46] В. Аскоченський, названа праця, ч. I, стор. 85.

Під час Визвольної війни 1648—1654 рр. на Україні, коли вирішувались і фіксувались в договорах такі важливі життєві питання, як державна й національна незалежність, свобода віросповідання тощо, чільне місце при вирішенні цих питань займала Київська колегія. Це свідчить про ту важливу роль, яку вона відігравала в житті українського народу і про ті великі надії і сподівання, що були пов'язані з її існуванням. І Зборовський (1649 р.) і Білоцерківський (1651 р.) договори стверджували: «...Колегія Київська має залишитися при колишніх правах, згідно з давнішніми привілеями» [47].

В польських правлячих колах чудово розуміли дійсний стан Київської колегії і право її володіти статусом вищого учбового закладу. Про це свідчать, зокрема, неофіційні польські документи, в яких Київська колегія іменується не інакше, як Академія. Так, один із видних представників Польщі В. Мясковський, львівський підкоморій, член посольства до Б. Хмельницького в грудні 1648 р. (його ніяк не можна запідозрити в симпатіях до українського народу), описуючи в своєму щоденнику зустріч Б. Хмельницького з киянами після перемоги українського війська над польським під Замостям, зазначав: «Увесь народ, який вийшов із міста, вся біднота вітала його. Академія вітала його промовами й вигуками, як Мойсея» [48].

Але тільки один раз польський королівський уряд офіційно надав Колегії право вищого закладу. В 1658 р. гетьман України Іван Виговський розірвав союз з Росією, уклав з представниками Польщі так званий Гадяцький трактат, де були викладені умови, за якими Україна приєднувалась до Польщі. VII стаття цього трактату, ствердж-

[47] Памятники, изданные Киевской Комиссией.., т. 2, 1897, стр. 600.

[48] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. II, М., Изд-во АН СССР, 1953, стр. 118.

жувала: «Академію в Києві дозволяє його королівська милість мати, яка такими прерогативами і свободами має захищатись, як Академія Краківська» [49].

Але, як відомо, угода не набрала чинності. В перші роки після возз'єднання України з Росією Колегія не відразу ставить питання перед російським урядом про надання їй прав вищого учбового закладу. В умовах воєнних дій на Україні в 50—60-х роках XVII ст., коли були розорені її маєтки, різко зменшилась кількість студентів, Колегія в першу чергу докладає зусилля, щоб закріпити свої майнові права й привілеї. Перша грамота царського уряду, яка підтверджувала ці права, була отримана Колегією 31 грудня 1659 р.

У кінці 80-х років, коли політичне становище України стабілізувалось і Київ остаточно був приєднаний до Росії за договором 1686 р. між Росією й Польщею, Колегія порушує питання перед російським урядом про офіційне надання їй прав вищого учбового закладу.

Росія ще не мала досвіду створення вищих шкіл. Але Колегія та її вихованці на цей час завоювали собі авторитет і визнання в справі розвитку науки й освіти не тільки на Україні, а й в Росії та в зарубіжних країнах. Ставлення царського уряду до Київської колегії в цей час було найбільш сприятливим.

У 1694 р. до Москви направляється від Колегії посольство на чолі з ректором Іоасафом Кроковським, який отримав грамоту царського уряду від 11.I 1694 р. За цією грамотою Києво-Могилянська колегія мала право користуватись всіма своїми давніми привілеями, крім того, дозволялось читати богослов'я, а головне — надавалось право самоврядування і власного суду над викладачами та

[49] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией, т. IV. Спб., В типографии П. А. Кулиша, 1863, стр. 143.

студентами. Це були права вищих навчальних закладів Європи. Вони були підтверджені ще раз царською грамотою від 26.IX 1701 р.: «Академії їх Києво-Могилянській, що від початку свого заснування насправді має рівні привілеї з іншими Академіями у всіх чужоземних державах, право свободи мати підтверджується» [50].

Таким чином, Київська колегія, яка давно уже фактично була вищим навчальним закладом, отримавши тепер дозвіл читати богослов'я й мати власний суд і самоврядування, дістала нарешті можливість офіційно носити почесне ім'я, яким користувались європейські вищі навчальні заклади,— Академія.

---

[50] Памятники, т. II, стр. 328.

РОЛЬ КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В РОЗВИТКУ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ

Київська академія була визначним і довгий час єдиним вогнищем освіти й культури, яке задовольняло потреби України, Росії, в значній мірі — Білорусії і південних слов'янських країн. Її значення заслуговує тим вищої оцінки, що свою прогресивну діяльність вона розпочала і здійснювала в період, коли український народ був поневолений і його мові й культурі загрожувало знищення.

Задумана як загальноосвітня вища школа «...всій вітчизні нашій конче потрібна, де сини України і прочії наукам

визвольним навчаються і звідтіля підпору церкві православній і вітчизні належную чинять» [1], Київська академія успішно здійснювала цю роль в XVII—XVIII ст., навчаючи українську молодь і молодь, «що з інших країн приходить», на рівні вищої європейської школи.

Подібно до західноєвропейських вищих учбових закладів Київська академія ще за часів існування її як Колегії мала чітку структуру поділу на окремі школи (класи) з певним обсягом предметів, що в них викладались.

Всього в Колегії і деякий час в Академії в XVII — на початку XVIII ст. було 8 класів, курс навчання в яких тривав 12 років. Перший — фара (або аналогія), по суті, був підготовчим. Сюди поступали діти з певним обсягом знань, в тому числі з латинської мови. В наступних трьох граматичних класах — інфимі, граматиці, синтаксимі — учні опановували латинську, слов'янську, українську книжну (руську), грецьку та польську мови.

Особливої ваги надавалось вивченню латинської мови, яка була ключем до вищих знань. У всіх вищих учбових закладах Європи, в тому числі й Київській академії, викладання велось латинською мовою [2]. Людина, яка не володіла латинню, вважалась просто неосвіченою. Вивчали в Київській колегії й академії латинь за популярною на той час в Європі граматикою єзуїта Еммануїла Альвара. Метод навчання — заучування напам'ять, розмови, переклади усні й письмові. Останні поділялись на шкільні (екзерциції) й домашні (окупації). Шкільні вправи перевіряв відразу

[1] Із універсалу гетьмана Д. Апостола, виданого в 1729 р. Києво-Братському монастиреві на підтвердження його маєтків для забезпечення потреб Київської академії.— Див.: Материалы для отечественной истории. Издал М. Судиенко, т. I, К., Университетская типография, 1853, стр. 50.

[2] Викладання латинською мовою у вищих закладах Європи тривало до 40-х років XIX ст. І ще довго по тому атестати студентам видавались на латині.

вчитель. Домашні для першого контролю учні здавали аудиторам, які обирались із кращих учнів. В спеціальних зошитах — нотатах — аудитори ставили такі оцінки в залежності від рівня знань: s — scit — знає, ns — nescit — не знає, er — erratat — помилився, nt — non totam — не весь урок, pns — prorsus nescit — зовсім не знає, nr — non recitabat — не здав завдання. Потім з відміткою «correcta» учнівські зошити здавались учителеві.

Щоб учні краще й швидше опановували латинську мову, їх зобов'язували розмовляти з наставниками і між собою не тільки на уроках, а й дома чи то в бурсі на латині. Це правило записане в VII пункті академічної інструкції «Leges academicae docentibus et studentibus observandae» [3].

Для заохочення учнів до вивчення латинської мови застосовувався такий цікавий метод: той, хто допускав три помилки під час розмови з товаришами латинською мовою, отримував калькулюс (футляр з листом паперу всередині), на якому записувалось прізвище того, хто завинив. Цей калькулюс він намагався в свою чергу збути слабшому, бо, якщо він залишався при комусь на ніч, то аудитор робив собі помітку, що калькулюс ночував у dominum N і бідний dominus на другий день страждав від сорому, а часто ще й від покарань учителя.

За твердженням дослідників, знання учнів Колегії й Академії з латинської мови після вивчення її в трьох граматичних класах були блискучі. Вони вільно читали, перекладали, складали орації тощо і повністю були підготовлені для слухання вищих курсів латинською мовою.

[3] В. Аскоченський, названа праця, ч. II, стор. 102—108. Інструкція була складена в 1734 р. протектором Академії і митрополитом Р. Заборовським. Вона становить велику цінність для вивчення морально-виховного процесу в Академії першої половини XVIII ст., а також попереднього часу, тому що правила внутрішнього життя Академії 30-х років XVIII ст. (час складання інструкції) базувались на давніх традиціях.

Вивчення інших мов в граматичних класах було поставлено також на належному рівні, хоча їм надавалось меншого значення, ніж латині. Слов'янська мова вивчалась в основному за граматикою Мелетія Смотрицького та «Лексиконом» Памви Беринди.

Що ж до грецької мови, їй надавалось менше ваги, ніж у перший період заснування братських шкіл, але достатньої, інакше Колегія не змогла б виховати таких відомих елліністів середини XVII ст., як Єпіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський та ін.

Польська мова вивчалась як мова держави, до складу якої входила значна частина України. І хоч практично майже всі учні з України володіли польською мовою, в Академії було введено вивчення її теорії і граматики. Чудово володіли польською мовою і писали нею свої твори такі відомі вчені, як П. Могила, С. Косов, І. Оксенович-Старушич, І. Гізель, І. Галятовський. Усі вони в різний час були викладачами або ректорами, і їх вплив не міг не позначитися на Колегії.

Вивчення польської мови і в більш пізній час (друга половина XVII—XVIII ст.) свідчить про культурні зв'язки України з Польщею. Київська академія отримувала велику кількість літератури польською мовою — наукової, художньої, релігійно-полемічної тощо.

Увага, що приділялась в Академії вивченню польської і латинської мови, не є підставою, щоб вважати Колегію, а пізніше Академію закладом латино-польського характеру, як це твердили деякі дослідники. Досить сильною і переважаючою в ній була слов'яно-руська, тобто народна основа. На користь цього говорить викладання слов'янської і руської мови в Колегії й Академії, громадська, проповідницька й науково-літературна діяльність багатьох вихованців, а потім викладачів Академії і громадсько-політичних діячів. Про це також свідчить оцінка, дана Колегії визнач-

ним діячем православ'я, ієрусалимським патріархом Паїсієм в 1649 р. як закладу «слов'янської мови». При цьому Паїсій зазначав, що в Києві знайшов він учителів високого мистецтва, які навчали гречну молодь слов'янській мові і латинській, як «потрібній тим, що живуть між латинянами» [4]. Цілком зрозуміло, що після зміни політичної ситуації, коли Україна ввійшла до складу Росії, слов'яно-руський напрямок в Академії значно посилився.

Звичайно, і слов'янська, і руська мови — обидві були досить далекі від живої народної української мови, яка завершувала своє формування і зазвучала у всій своїй красі і милозвучності лише в кінці XVIII — на початку XIX ст. в творах І. Котляревського і так майстерно була довершена великим Кобзарем. Але все ж таки ці мови мали рідну основу, зв'язок з рідним народом і практичне застосування.

Крім мов, в граматичних класах викладали арифметику, геометрію, іноді катехізис, а також нотний спів.

У 50-х роках XVIII ст. в граматичних класах вводяться найкращі на той час учбові друковані посібники для вивчення класичної римської літератури і частково — християнської: вокабули Амоса Каменського, розмови Лангія, уривки з Іустина, Цезаря, Целларія та ін.

Після граматичних класів учні, а відтепер уже студенти, приступали до вивчення піітики — 1 рік, риторики — 1 рік, філософії — 2 роки, богослов'я — 4 роки.

Піітика розглядалась як мистецтво складати вірші і вважалась захоплюючим і корисним заняттям. Уміння віршувати вигідно відрізняло освічену людину. В класі піітики студентів спочатку знайомили з загальними правилами складання віршів — близько 30 видів класичного й середньовічного стилю (епопея, комедія, трагедія, буколічна, елегічна, ідилічна, дидактична, сатирична поезія та ін.). Найбільшу увагу студенти приділяли ліричним видам — кан-

[4] Памятники, т. II, стр. 190.

там, елегіям, вітальним і частково драматичним,— усе це мало найбільше застосування в житті. Вірші складались на честь знатних осіб, на іменини, на свята громадські, церковні та академічні, на похорони товаришів-студеїв і т. ін.

У цьому класі велика увага приділялась використанню спеціальних посібників, у яких коротко викладалась грекоримська міфологія, назви рік, озер, вітрів, богинь та ін.

Підручники були рукописними. Кожний викладач складав свій курс лекцій. Один із таких підручників «Liber artis Poëticae anno domini 1637» називає В. Аскоченський [5].

Незважаючи на химерність, «грандіозне фокусництво, діалектичну витонченість і мішурний блиск» [6] віршів, що складались студентами для практичних цілей, а також для оцінки їх знань, у стінах Академії народилось багато поетичних творів, які проникали за її межі, переспівувались народом, складаючись у псалми, думи, канти. Цей новий вид народної творчості XVII ст. був тісно пов'язаний з народно-визвольною боротьбою українського народу і поступово витіснив стару епічну творчість так званого Володимирського циклу часів Київської Русі.

Численні вірші і панегірики, присвячені прославленим героям українського народу або його визначним діячам, наприклад Богдану Хмельницькому, Іванові Підкові, Лазарю Барановичу, свідчать, що Академія не обмежувалась схоластичними рамками, а жваво відгукувалась на народні інтереси, жила його життям. Ці вірші й панегірики свідчать також, що Академія користувалась нагодою, щоб прищепити своїм вихованцям повагу і любов до народних героїв, до

[5] В. Аскоченський, названа праця, ч. I, стор. 135.

[6] С. Т. Голубев, Киевская академия в конце XVII — начале XVIII ст. (Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской духовной академии), К., Типография И. И. Горбунова, 1901, стр. 25—26.

батьківщини, її захисників. І нехай ця ідея передавалась у витієватій формі вірша чи панегірика, від цього вона не збіднювалась і заставляла палко битися серця молодих вихованців.

Київська академія виховала багатьох відомих поетів. Це О. Митура, К. Сакович, Д. Туптало, С. Яворський, Ф. Прокопович, І. Некрашевич. Певно, якийсь час навчався в Академії один з найвизначніших українських поетів кінця XVII — початку XVIII ст. Климентій Зінов'єв. Почесне місце серед поетів Академії належить Г. С. Сковороді, творчість якого була особливо близькою і зрозумілою простому народові.

Після піітики студенти слухали курс риторики — найпопулярнішого предмета в Академії. Риторика мала постійне практичне застосування, і студенти, які оволодівали її мистецтвом — складання ораторських промов,— завжди були бажаними учасниками багатьох урочистих громадських та церковних подій. Зміст їх орацій та красномовство робили честь Академії.

В класі риторики студенти учились складати промови взагалі, а також певного призначення — найчастіше панегіричні й судові — крім того, писати листи поздоровчі, вітальні, вдячні, прохальні, прощальні та ін.

У церковному красномовстві практикувалися виключно бажаючі. Керівники Академії часто забороняли такі заняття на підставі того, що студенти риторики — світські люди. На початку другої половини XVIII ст. була видана спеціальна постанова, яка зобов'язувала практикуватись в складанні церковних проповідей студентів богослов'я і лише тих, що виявили бажання прийняти сан священика.

Викладачі риторики давали студентам також окремі відомості з географії, історії, списки рекомендованої літератури, а іноді читали навіть спеціальні курси. Наприклад, професор риторики С. Калиновський в 1727/28 навчально-

му році читав риторам спеціальний курс з історії [7]. Особлива увага приділялась, як і при читанні піітики, творам римських і грецьких класиків, що давало можливість довести освіту студентів Академії до європейських норм.

Першим друкованим підручником з риторики був теоретичний твір вихованця і професора Київської колегії Іоанникія Галятовського «Наука, албо Способ зложеня казаня», що являв собою доповнення до його циклу проповідей, виданих у 1659 р. в Києві (1663 р. перевиданих у Львові і 1665 р.— знову в Києві) під назвою «Ключ разумѣнія».

Іоанникій Галятовський був одним із найталановитіших українських учених другої половини XVII ст., вихованих Київською колегією. По закінченні її І. Галятовський деякий час перебував на Волині, потім повернувся до Києва, де з 1655 р. працював викладачем, а з 1657 р. він — професор риторики і ректор Колегії. На цій посаді Галятовський доклав багато зусиль, аби відродити Київську колегію, що була в тяжкому становищі в роки Визвольної війни (1648—1654). В 1668 р. призначений ігуменом Єлецького монастиря в Чернігові.

І. Галятовський багато і плідно займався літературною та науковою діяльністю, значно перевершивши своїх сучасників. Дослідник його творчості М. Ф. Сумцов зазначав, що «І. Галятовський знав далеко більше наукових теорій про причини, явища та стан природи, ніж сучасні йому вчені» [8].

В публіцистичних творах І. Галятовського зустрічаються матеріали з історії, ботаніки, зоології, мінералогії та інших наук. Природничі знання він пропагує з академічної

---

[7] Д. Вишневский, Киевская академия в первой половине XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой академии за указанное время), К., Типография И. И. Горбунова, 1903, стр. 173.

[8] Н. Ф. Сумцов, К истории южно-русской литературы XVII в., вып. II, Иоанникий Галятовский, К., 1884, стр. 33.

І. Галятовський.

кафедри, радячи студентам використовувати їх при складанні промов, пізніше — з церковного амвону, торуючи таким чином шлях природознавству на Україні.

Характерною рисою творчості Галятовського був її живий зв'язок з життям. Його твори завжди були відгуками на соціальні, політичні або релігійні проблеми. «Розмова білоцерківська» (1676 р.) — релігійно-церковна полеміка з єзуїтом А. Пекарським; «Лебідь» (1679 р.) — відгук на татаро-турецьку агресію, палкий заклик до єднання народів проти гнобителів: «Так і тепер греки, болгари, серби, боснійці, молдавани, валахи та інші християнські народи, які служать туркам, коли бог захоче, можуть погодитись і домовитись між собою, вибитись із турецької неволі» [9].

Публіцистичні твори І. Галятовського та його підручник з риторики відіграли важливу роль у навчанні й вихованні студентів Київської колегії, а потім Академії.

Уже у риторичному класі студенти, знайомлячись з деякими законами діалектики, поступово готувались до вищого і найскладнішого класу — філософського. Філософський курс в Київській академії читався два роки і поділявся за системою Арістотеля на три частини: логіка, або філософія розумова; фізика, або філософія натуральна; метафізика, або філософія божественна.

Перша частина, в свою чергу, поділялась на діалектику і логіку. Друга була найбільшою. Вона розглядала такі поняття, як загальний початок усіх речей, форми і їх зміни, природа і її якості, простір, час, закони загального руху. Значна увага приділялась космогонії (про кількість світів, про світ видимий, час його утворення), метеорології (про бродячі вогні, падаючі зірки, блискавиці, громи, дощі, веселки, вітри тощо), уранографії (про властивості Сонця, Місяця, зірок та ін.).

---

[9] М. Ф. Сумцов, названа праця, стор. 73.

Третя частина — метафізика — розглядала такі питання, як поняття про істоту, можливу як витвір філософського розуму, й істоти безтілесні та інше. Метафізиці порівняно з фізикою і логікою відводилось значно менше уваги. Наприклад, у рукописному курсі філософії І. Гізеля за 1645—1647 рр. метафізика займає в 15 разів менше місця, ніж фізика, і в три рази менше, ніж психологія [10].

Дослідники Академії дореволюційного часу, відмічаючи загалом широкий обсяг філософських курсів, що читались професорами Академії *, їх загальний напрямок — слідування системі Арістотеля — і схоластичну форму, не зробили їх глибокого аналізу. Через це залишились недослідженими й науки, тісно пов'язані з філософією — етика, логіка, психологія, фізіологія, естетика та ін.

Дослідження П. М. Пелеха, фахівців Інституту філософії АН УРСР та інших українських радянських вчених показали, що «Київська академія відігравала по суті роль центру філософської думки в слов'янському світі в XVII і першій половині XVIII століть», а «її професори своєю ерудицією аж ніяк не поступалися перед своїми західноєвропейськими колегами та супротивниками» [11].

В основу читаної в Академії філософії була покладена Арістотелева логіка, яка, незважаючи на схоластичну форму та теологічні догми середньовіччя, що сковували творчу думку, була «величезним надбанням науки... і позитивно

---

[10] П. М. Пелех, З історії вітчизняної психології XVII ст.— Нариси з історії вітчизняної психології (XVII—XVIII ст.), К., «Радянська школа», 1952, стор. 17.

* До нашого часу збереглись курси лекцій з філософії Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, С. Яворського, М. Козачинського, Г. Конисського та ін.

[11] Т. Копнін, І. Табачников, В. Євдокименко, Біля першоджерел філософської думки.— «Літературна Україна», 31 березня 1967 р.

вплинула на розвиток української філософської думки» [12].

Учені Академії намагаються переступити теологічні межі канонізованої філософської системи Арістотеля. Одними із перших, що пішли цим шляхом, були Йосиф Кононович-Горбацький та Інокентій Гізель.

Про Й. Кононовича-Горбацького маємо відомостей небагато. В 1636—1639 рр., а також у 1639—1642 рр. він читав у Колегії трьохрічні філософські курси. В 1642—1645 рр. Горбацький, ректор Київської колегії, разом із своїми попередниками Ісайєю Трофимовичем-Козловським та Ігнатієм Оксеновичем-Старушичем, представляли на Ясському православному соборі київську богословську науку, де отримали похвалу, як «мужі істинно гідні подиву, і всякою мудрістю й знаннями вкрашені» [13]. Помер Кононович-Горбацький в сані білоруського єпископа в 1653 р.

Інокентій Гізель (бл. 1600—1683) молодим хлопцем невідомо з яких причин переселився до Києва із Польської Пруссії. Дехто вважає, що прізвище Гізель є латинізоване слов'янське Кисіль, і, можливо, що Гізелі, батько й син, не переселилися, а повернулися на батьківщину. Як би то не було, Гізель став «дорогим надбанням для країни і народу, який дав йому притулок» [14].

У 30-х роках XVII ст. Гізель навчався в Київській колегії, закінчив її в 1642 р. В числі кращих учнів він був посланий на кошти Петра Могили за кордон. Слухав лекції в Замойській академії (м. Замостя), а також — в Англії, де вивчав історію і юриспруденцію. Після повернення на Ук-

[12] Т. Коппін, І. Табачников, В. Євдокименко. Біля першоджерел філософської думки.— «Літературна Україна», 31 березня 1967 р.

[13] Хв. Титов, Стара вища освіта в Київській Україні XVI — поч. XIX в., К., Вид-во Української Академії наук, 1924, стор. 150.

[14] Н. Ф. Сумцов, К истории южно-русской литературы XVII в., вып. III, Иннокентий Гизель, К., Издание редакции «Киевская старина», 1884, стр. 2.

І. Гізель.

раїну І. Гізель був призначений учителем, потім професором філософії і за протекцією П. Могили, який високо цінував його як молодого вченого,— ректором (1646—1656 рр.). З 1656 по 1683 р. Гізель — архімандрит Києво-Печерського монастиря й управитель лаврської друкарні, діяльність якої значно розширив порівняно з попередніми роками.

І. Гізель відомий як письменник. Його перу належить велика праця «Мир с богом человѣку» (1669), де поряд з релігійними поняттями гріха й покути викладені власні погляди автора на етичні норми сучасного йому суспільства. Твір наскрізь пройнятий гуманістичними тенденціями, любов'ю до простої людини. Не даремно в 1690 р. він був заборонений церквою.

З іменем Гізеля пов'язували виданий в 1674 р. «Синопсис» — перший систематизований посібник з історії, в якому яскраво викладена думка спадковості між Київською Руссю та Україною й Росією, їх історична єдність.

З інших історичних творів, що з'явились в кінці XVII — на початку XVIII ст., слід згадати козацькі літописи, особливо Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка.

Авторами цих літописів були представники козацької старшини, військові канцеляристи, вихована Академією. Академія прищепила їм інтерес і певні погляди на героїчні події минулого, які були викладені авторами у їх літописах. Поява літописів знаменувала собою визначне явище в українській історіографії. На основі цінних джерел — документів, спогадів сучасників, творів українських, а також іноземних письменників — козацькі літописці відтворили славні сторінки визвольної боротьби українського народу, історичну роль Б. Хмельницького, дружні відносини між українським та російським народами. І хоч написані вони з ідейних позицій козацької верхівки, але відбивають широкі загальнонародні патріотичні інтереси.

У 1645 р. Гізель почав читати філософський курс, який відрізнявся від курсів попередників дієвістю і бойовим характером, що мало сенс в умовах боротьби з підступними діями єзуїтів. 1646 р. студенти Колегії успішно провели триденний диспут з відомим єзуїтом-місіонером І. Ціховським, використовуючи знання, здобуті з філософського курсу І. Гізеля.

Аналіз «Підручника логіки» Й. Кононовича-Горбацького й «Твору про всю філософію» [15] І. Гізеля показав, що обидві роботи, незважаючи на загалом ідеалістичний характер, мають багато матеріалістичних тенденцій. «Обидва автори, наприклад, визнають вічність матерії, виникнення психіки в її нижчих формах (відчуття, сприймання, уява...) з матерії, існування об'єктивного світу» [16].

І. Гізель визнавав, що природа не народжується і не зникає. Як і Кононович-Горбацький, він поділяв основне положення сенсуалізму — «немає нічого в інтелекті, чого не було б у почуттях» [17]. Кононович-Горбацький стверджував думку про незалежне і самостійне буття природи, «божественний початок» вважав тільки першопоштовхом. Звідси його теорія двох істин і намагання відділити теологію від філософії: перший він надає право займатись богослов'ям, а філософії — реальними речами, «що існують самі по собі» [18].

Ці та інші матеріалістичні поняття поділяли й інші викладачі Київської академії, які внесли значний вклад у розвиток філософської науки на Україні. Серед них:

---

[15] Так називаються філософські курси, читані Й. Горбацьким та І. Гізелем в Київській колегії.

[16] П. М. Пелех, Російсько-українське єднання в розвитку вітчизняної психології.— «Радянська школа», № 5, 1954 р., стор. 33.

[17] Там же, стор. 34.

[18] Т. Копнін, І. Табачников, В. Євдокименко, названа праця.

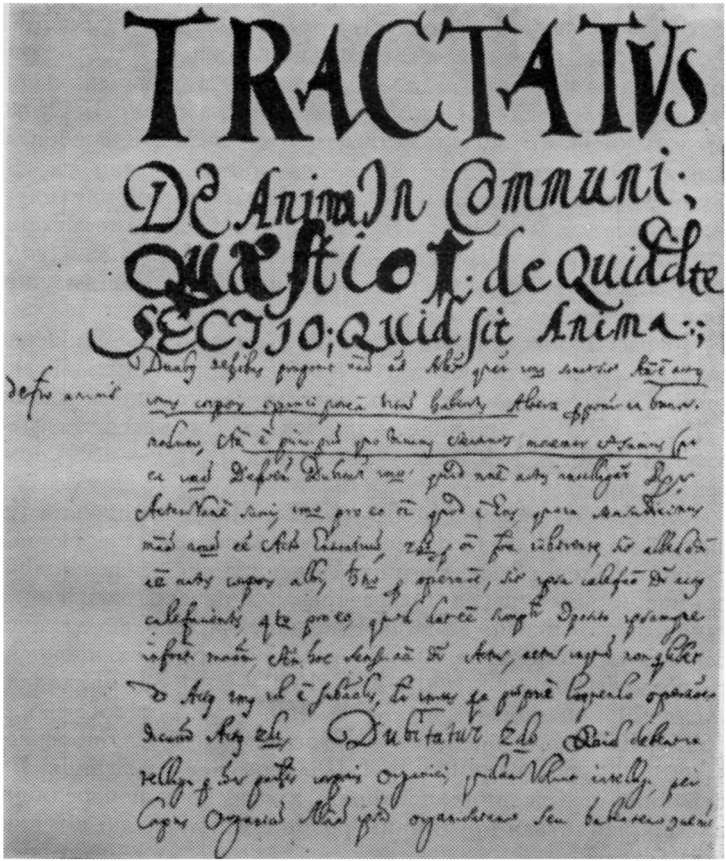

Початок рукописного курсу психології (1645—1647 рр.) професора Київської колегії І. Гізеля.

Ясинський Варлаам (п. 1707 р.) — вихованець Київської колегії, завершував свою освіту за кордоном в Ельбніці й Ольмюці, де отримав «філософський ковпак», тобто диплом доктора філософії. Після повернення призначений професором філософії й ректором Академії (1665 р.). Сучасники Ясинського високо цінували його вченість, любов до освіти. Коли він був обраний ректором, відомий український вчений і громадський діяч Лазар Баранович писав з гордістю до Академії: «Я в захопленні від одностайного обрання отця Ясинського — плодоносну лозу мого (Колегії.— *З. Х.*) винограду. Поздоровляю його Вашим київським ректором» [19].

Іоасаф Кроковський (п. 1718), вихованець Київської колегії. Слухав курс філософії і богослов'я в Римській академії. Після повернення був учителем риторики й піітики в 1683—1685 рр., пізніше — префектом і професором філософії до 1690 р., з 1690 р.— богослов'я. В 1693—1694 рр.— ректор Академії.

Стефан Яворський (1658—1722). Після закінчення Київської колегії слухав філософію та богослов'я в Познанській та Віленській академіях. Повернувшись з-за кордону, тримав екзамен перед професорами Київської академії, а також читав власні вірші латинською, польською та руською мовами. Одержав високу оцінку й звання «лавроносного поета» (poëta lavreatus). У 1690—1691 рр. викладав в Академії риторику, в 1691—1693 рр.— філософію, в 1693—1697 рр.— богослов'я. Курс філософії С. Яворського «Agonium philosophicum» («Філософське змагання») в основних положеннях повторює курси його попередників, але відрізняється критичним розбором праць, які він використовує.

[19] Письма преосвященного Лазара Барановича, Издание 2-е, Чернигов, В типографии Ильинского монастыря, 1865. Письмо № 30, 7/I 1668 г., стр. 37.

Великий вклад у розвиток філософської науки вніс визначний український вчений, політичний і громадський діяч, письменник Феофан Прокопович (1681—1736). Він народився в сім'ї київського міщанина, але рано залишився сиротою, тому виховувався спочатку у свого дядька, намісника Братського монастиря, професора Київської академії Феофана Прокоповича (I), а потім — у сім'ї невідомого міщанина. Після закінчення Академії їде за кордон, де слухає лекції в уніатській колегії у Володимир-Волинському, а потім — в Римській католицькій академії св. Афанасія. Повернувшись, викладає в Київській академії в 1706—1716 рр. риторику, піітику, арифметику, геометрію, філософію та богослов'я. В 1711—1716 рр.— ректор Академії. В своїх лекціях з філософії Ф. Прокопович рішуче виступив проти середньовічної схоластики, перший почав пропагувати філософську систему Декарта, Локка, Бекона; дав пояснення системи Коперніка й вчення Галілея, якого назвав зірко́ю риссю в противагу папі римському, який отримав у нього епітет «сліпого крота» й «жорстокого тирана».

Діяльність Ф. Прокоповича в Академії наклала відбиток на викладання майже всіх предметів і знайшла собі багатьох послідовників. Завдяки Ф. Прокоповичу в академічних курсах піітики з'явились правила складання «руського вірша»; посилився зв'язок з народною творчістю. Це яскраво проявилось у виникненні нового виду піітичної творчості — трагікомедії та інтермедії, що були дуже популярні серед простого народу. Типовим зразком академічної трагікомедії є «Владимир» (1628 р.) Ф. Прокоповича, драма «Милость Божія, Україну... через Богдана Зиновія Хмельницкаго... освободившая...» (1728 р.) невідомого автора, сповнена любові до героїчної історії українського народу, та ін.

Ф. Прокопович засуджував схоластичну науку, пусте красномовство, сліпе наслідування готовим псевдонауковим

Ф. Прокопович.

догмам, закликав учених Академії до самостійного мислення, «йти не тільки шляхом, утореним іншими вченими, а простувати за самостійними науковими переконаннями, котрі породжують солідну вченість, формують знавців, а не крамарів науки» [20].

Дальший розвиток філософської думки на Україні пов'язаний з діяльністю в Академії професорів С. Калиновського, С. Кулябки, М. Козачинського, Г. Кониського, Г. Щербацького та ін.

У другій половині XVIII ст. Синод заборонив читати в Академії Арістотелеву філософію і прийняв рішення перейти до викладання філософії за системою і підручником професора Аугсбурзького університету Х. Баумейстера з тією метою, щоб закрити доступ в Академію матеріалістичним ідеям французьких філософів XVIII ст.

Матеріалістичні тенденції академічних вчених-філософів XVII — першої половини XVIII ст. були підхоплені талановитими вихованцями Академії Г. С. Сковородою, М. В. Ломоносовим та ін.

Богослов'я в Київській академії було офіційно заборонене в XVII ст. польським урядом. Але в умовах боротьби проти реакційних намагань католицизму і уніатства на Україні, що стала не тільки справою церкви, а всього народу, Академія мусила приділяти увагу богословській науці, тим більше, що так було заведено у більшості європейських вищих шкіл.

Викладачі Київської академії поступово створюють свою богословську систему, але читати лекції з богослов'я офіційно розпочали тільки у 80-х роках XVII ст., що було схвалено царською грамотою 1694 р. Богословський курс читався в Академії 4, пізніше — 3 роки за системою відомого серед-

---

[20] Письма Ф. Прокоповича.— Труды Киевской Духовной Академии, 1865, т. I, Письмо 3-е, стр. 158.

ньовічного богослова Хоми Аквінського за його підручником «Doctoris Anglici et Divini», наскрізь пройнятим схоластикою. Водночас студентів знайомили з усіма теологічними течіями середньовіччя. Раціональним зерном в академічному богословському курсі було так зване полемічне богослов'я, викликане наявністю на Україні різноманітних богословських течій — католицизму, лютеранства, уніатства, кальвінізму, соціанства, іудаїзму та ін. Це примушувало академічних богословів повсякчас бути на сторожі інтересів православ'я і навчати своїх вихованців ставитися критично до релігійних видань, відшукувати в них перекручення й підтасування текстів по відношенню до джерел в інтересах тих чи інших теологічних течій.

Такими були основні, так звані ординарні, класи Київської колегії та Академії в XVII—XVIII ст. Найбільшою популярністю користувався клас піітики й риторики, риторики особливо. В цих класах студенти з задоволенням «сиділи» по кілька років. Так, спудей Іван Каменський в 30-х роках XVIII ст. слухав один рік риторику в Чернігівській колегії і три роки — в Київській академії. В класі риторики завжди було найбільше студентів.

Наприклад, в 1764/65 навчальному році студентів в класі аналогії було 162, інфими — 92, граматики — 127, синтаксими — 166, піітики — 157, риторики — 278, філософії — 122, богослов'я — 55; в 1768/1769 — в класі аналогії — 161, інфими — 130, граматики — 94, піітики — 128, риторики — 306, філософії і богослов'я — 151 [21]. Слід зазначити, що з метою кращого засвоєння студентами програми, клас риторики в цей час був дворічним. Зменшення кількості студентів у філософському класі пояснюється тим,

[21] Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Со введением и примечаниями Н. И. Петрова. Отделение II (1721—1795), К., т. III, № XVII, LXVI 1906, (Далі: «Акты и документы»).

Філософська кафедра Києво-Могилянської академії.

що більшість із них задовольнялись освітою попередніх класів, залишали Академію і влаштовувались на цивільну службу. А богословський курс здебільшого слухали лише ті, хто бажав отримати духовний сан. Однак багато з тих, хто закінчив повний курс Академії (включаючи богослов'я), пізніше стали відомими громадськими діячами.

На початку XVIII ст. Київська академія, відповідно до вимог часу, вводить в навчальний курс цілий ряд нових предметів. У філософському класі починають читати геометрію [22]. З 1738/39 р. викладають дві нових іноземних мови — староєврейську і німецьку та поновлюють грецьку, що деякий час не читалась. Вивчали ці мови студенти останніх курсів. Викладачем усіх трьох мов з 1738 по 1742 р. був вихованець Київської академії, видатний учений-лінгвіст Симон Тодорський. Народився він у 1701 р. в м. Золотоноші Переяславського полку в козацькій сім'ї. З 1718 по 1727 р. навчався в Київській академії. Не закінчивши богословського курсу, С. Тодорський на початку 1727 р. виїздить за кордон «найбільше заради вивчення мов єврейської, грецької та інших східних мов». Деякий час перебуває в м. Ревелі, а потім з 1729 по 1735 р. навчається в Магдебурзькій академії, де слухає богослов'я і мови. Після завершення навчання якийсь час живе «між єзуїтами в різних місцях», працює викладачем в Угорщині і в 1738 р. повертається до Києва [23], де відразу отримує посаду викладача Академії вищезгаданих мов. Будучи високоосвіченою людиною, С. Тодорський підтримував наукові зв'язки з відомими вченими свого часу, зокрема з галльським професо-

---

[22] Хв. Титов, названа праця, стор. 194.

[23] Дані із «Краткого собственноручного показания Симона Тодорского о первых (37-и) годах своей жизни».— Д. Вишневський, названа праця, стор. 348.

ром Генріхом Міхаелісом, своїм учителем і другом, відомим орієнталістом, під керівництвом якого вивчав східні мови.

С. Тодорським закладена в Академії основа наукового вивчення іноземних мов і вихована школа послідовників. Він відзначався також красномовством, через що мусив розпрощатися з викладацькою діяльністю,— в 1742 р. його забрали до двору на посаду проповідника. Помер С. Тодорський 1754 р. в сані архімандрита Нарвського і Псковського.

Послідовником С. Тодорського був його вихованець Варлаам Лащевський. Після закінчення Київської академії він був направлений протектором Рафаїлом Заборовським за кордон для завершення вивчення іноземних мов. Після повернення в 1742/43 навчальному році викладає грецьку мову і філософію, з 1746 р. — префект Академії. Викликаний за наказом Синоду до Москви виправляти слов'янські біблії відповідно до грецьких видань, Лащевський перейшов до Московської академії на викладацьку роботу. З 1753 р.— її ректор.

З 1746 р. кожну мову читав окремий викладач. Німецьку мову студенти вивчали за граматикою, надрукованою при Кадетському корпусі в Санкт-Петербурзі, в читанні практикувались по географії німецького вченого Гібнера. В 1751—1754 рр. викладав цю мову один із найосвіченіших людей свого часу, вихованець Київської академії Давид Нащинський. Народився в м. Полтаві в козацькій родині. Учився деякий час у Київській академії, потім у Галльському і Саксонському університетах. Після повернення продовжує навчання в Київській академії, слухає риторику й філософію, вивчає латинську та німецьку мови у Симона Тодорського. З 1750 по 1758 р. викладає в синтаксимі, а також читає піітику, риторику, філософію, богослов'я. З 1758 р.— ректор. Чудове знання німецької і латинської мов дозволило йому зробити переклад німецької граматики Лангія на російську мову, а також перекласти на латинську

мову наукову працю Ф. Прокоповича «О неудобоносимом иге», що була видана в Лейпцігу в 1782 р.

Грецьку мову студенти вивчали за граматикою «Libri institutionum lingae graecae in academia Kijovens ex hibit», читати учились також по євангелію. В Академії працювали кваліфіковані викладачі грецької мови. Це Симон Тодорський, Іван Самойлович, Хома Халчинський, Іреней Фальковський. Студенти отримували грунтовні знання. Їх запрошували учителями грецької мови навіть до колонії греків у м. Ніжині. Так, у 1767 р. тут викладав випускник Київської академії монах Григорій.

Староєврейську мову вивчали за граматикою «Heinric Michaélis ex Germania in latinum idioma», перекладеною в Київській академії. Читати учились по «Пятикнижжю». Введення старої єврейської мови в учбовий курс Академії було обумовлене потребою вивчати християнські першоджерела, але практичного застосування ця мова не мала, тому академічному керівництву доводилось неодноразово вживати заходів, аби примусити студентів відвідувати цей клас.

З 1753 р. в Академії викладають французьку мову. Навчальним посібником була граматика Теплієра, видана в Берліні. Перший учитель французької мови — Костянтин Крижанівський — одночасово викладав і єврейську мову.

Французька і німецька мови були найпопулярнішими в Академії. Випускники цих класів завжди мали практичне застосування своїм знанням: їх запрошували на роботу до Академії наук Петербурга, в посольства, до Колегії іноземних справ, а також учителями мов у семінарії й приватні будинки. Для кращого засвоєння цих мов в Академії був створений спеціальний, так званий практичний клас, де студенти вчились тільки вимові. Призначаючи вчителів у іноземні класи, Академія зобов'язувала їх «...пристойній пронунції, тобто вимові, притаманній цим мовам, своїх уч-

нів найзрозумілішим, найкращим чином, навчати» [24]. З цією ж метою Академія запрошувала викладачів-іноземців. Так, у 1770 р. французьку мову викладав француз Маргасту де Зеємілір, з 1775 р.— теж француз П. Дековетт, якому, за інструкцією протектора Академії митрополита С. Мирославського, треба було «тільки добре книги читати, вправно вимовляти й чисто писати», а німцеві К. І. Фігену «особливо старатися, щоб учні могли говорити німецькою мовою» [25].

Іноді Академія направляла студентів, яких готувала для викладацької діяльності, в інші учбові заклади з метою удосконалення їх знань з іноземних мов. Так, у 1787 р. Академія послала двох кращих студентів до польського реформаторського училища в м. Слуцьку, зобов'язавши їх повернутись до Києва після успішного оволодіння французькою і німецькою мовами.

Боячись поширення ідей французької революції, Синод у 1794 р. негласно наказав закрити французький клас в Київській академії, мотивуючи тим, що студенти зловживають французькою мовою, але в 1798 р. він був поновлений.

Значна увага в Академії приділялась математиці. Як згадувалось вище, арифметика читалась учням у XVII ст. в чотирьох молодших класах, а на початку XVIII ст. вона була виділена в окремий клас і викладалась за підручником і логарифмічними таблицями Л. Магницького, а з 1757 р.— за посібником його учня М. Курганова «Универсальная арифметика».

У другій половині XVIII ст. в Академії був відкритий клас чистої математики, де викладали алгебру за підручником професора Московського університету Д. Анічкова і

---

[24] Акты и документы, отд. II, т. II, К., 1905, стр. 317.
[25] Хв. Титов, названа праця, стор. 255.

геометрію — за підручником Л. Ейлера, а також — клас змішаної математики, в якому читалась цивільна і воєнна архітектура, механіка, гідростатика, гідравліка, оптика, тригонометрія, початки астрономії, гідрографії, математичної хронології та ін.

Серед викладачів математики Київської академії великими здібностями і різнобічною обдарованістю відрізнявся Іреней Фальковський. Народився в 1762 р. в Пирятинському повіті в сім'ї священика. В 1775 р. І. Фальковський залишив клас піітики Київської академії і поїхав до угорського міста Токаю, де його батько отримав посаду священика в православній церкві російської місії, що займалась постачанням вин царському двору.

В Угорщині І. Фальковський блискуче закінчив Пештську королівську гімназію і деякий час навчався в Будимському університеті. Повернувшись до Києва в 1783 р., він слухав курс богослов'я в Академії і водночас працював викладачем. З 1783 р. Фальковський викладав у молодших граматичних класах, але згодом переключився на математичні дисципліни (арифметику, геометрію, алгебру, вищу математику, змішану математику), а також географію, філософію, богослов'я та ін. За спогадами студентів Фальковський був «муж достопам'ятний, мав тиху вдачу і приємний дар слова» [26]. Він займався також науковою роботою. Написав: «Сокращение смешанной математики», «Новое краткое руководство к арифметике», «Новый способ деления смешанных дробей». Крім того, відомі його праці з історії та архітектури: «Летопись о иерархии российской», «Описание златоверхого Михайловского монастыря», «Описание церквей Чигиринского уезда» та інші. Помер І. Фальковський в сані чигиринського єпископа в 1823 р.

[26] И. Ф. Тимковский, Мое определение в службу, сказанное в 3-х частях (1785—1799).— Сборник материалов для исторической топографии г. Киева и его окрестностей, К., 1874, стр. 164.

Поряд з математичними дисциплінами в Київській академії значна увага приділялася гуманітарним наукам. Географія й історія, які у вигляді розрізнених даних викладались учням Колегії в XVII ст. в піітичному й риторичному класах, на початку XVIII ст. читаються як самостійні предмети, а в 80-х роках виділені в окремий клас.

Крім того, в 1799 р. був відкритий клас сільської і домашньої економіки, а в 1802 р.— дворічний медичний клас, у якому латинською мовою читались двічі на тиждень по 2 години анатомія, фізіологія, хірургія і велись практичні заняття. Першим викладачем був вихованець Київської академії, доктор медицини, лікар Київської міської управи радник Афанасій Масловський. Навчались у цьому класі лише богослови і філософи, світські — за бажанням, діти духовних — усі.

У 50-х роках XVIII ст. в Академії посилюється інтерес і увага до російської мови й літератури. В 1751/52 навчальному році викладач риторики Давид Нащинський розпочинає читати російську мову і скорочений курс російської поезії за підручником, виданим Петербурзькою академією.

З метою кращого опанування учнями російської вимови до Київської академії був запрошений викладачем російської поезії студент богословського курсу Троїцької семінарії уродженець Воронізької губернії Дмитро Сигиревич з умовою «провадити це навчання за правилами поезії, видрукуваної в Москві, ораторію — за правилами пана Ломоносова» [27]. Д. Сигиревич читав також російську мову.

Щоб мати й надалі кваліфікованих викладачів російської мови, Київська академія в 1792 р. направила до Московського університету своїх вихованців Микиту Соколов-

[27] В. Серебренников, Киевская Академия с половины XVIII в. до преобразования ее в 1819 году (По поводу новооткрытых документов).— Див.: «Труды Киевской духовной Академии» (Далі: «Труды»), 1897, VII, стр. 310.

ського, Павла Логиновського та Данила Домонтова. Повернувшись в 1794 р. до Академії, М. Соколовський, який був відзначений в Московському університеті срібною медаллю, почав викладати російську мову, російську риторику й поезію, історію, географію, пізніше — французьку мову й вище російське красномовство, клас якого був відкритий у 1795 р. Д. Домонтов був направлений префектом й викладачем російської мови до Переяславської семінарії.

Посилення в Академії інтересу до російської мови й культури було закономірним явищем, результатом українсько-російських братерських зв'язків, які проявлялись зокрема — в літературному єднанні. У другій половині XVIII ст. на Україні поширюється російська поезія як народна, так і відомих на той час поетів — М. Ломоносова, О. Сумарокова, Г. Державіна, знаходить собі щирих прихильників серед українських читачів і особливо в Академії та інших учбових закладах. До нашого часу збереглись численні рукописні поетичні збірники, в яких поряд з українськими творами записані російські вірші й пісні *.

Українська поезія також набула великої популярності в Росії, розповсюджувачами її були в першу чергу вихованці Київської академії, які працювали там у різних галузях культури, а також численні співаки й бандуристи, яких з охотою запрошували до Москви, Петербурга та інших міст із співучої України.

У численних друкованих російських пісенниках того часу, зокрема Н. Новикова, М. Чулкова, М. Львова, І. Прача, В. Трутовського та інших, вміщено багато українських пісень.

Саме російською мовою, що вивільнилась в цей час з-під церковно-слов'янської і полонила своєю свіжістю і

---

* Один із таких збірників другої половини XVIII ст. експонується в Державному історичному музеї УРСР.

життєвістю, виступили цілий ряд українських письменників, істориків, публіцистів, вихованців Київської академії другої половини XVIII ст.— В. Капніст, В. Рубан, І. Туманський, Г. Козицький, М. Бантиш-Каменський, І. Хмельницький та інші, поповнюючи своєю творчістю скарбницю російської культури.

Водночас під тиском русифікаторської політики уряду Катерини II, в умовах наступу і знищення залишків автономних прав України, Київська академія повністю переходить на російську мову викладання під приводом виправлення існуючої в ній «нелітературної говірки». Провідником цієї політики в 60-х роках XVIII ст. був протектор Академії митрополит Г. Кременецький, пізніше — його наступник, ще більш активний провідник цієї політики Самуїл Мислав-ський. У 1764 р., затверджуючи учбову інструкцію Київської академії, Кременецький до розділу «Риторика» дає настанову, щоб при перекладі римських авторів студентам «весьма крепко наблюдать, чтобы тот перевод был чистым и россииском языку свойственный, а не простой и грубый с польским наречием смешанный, каков прежде бывал» [28].

З 1783 р., за розпорядженням С. Мислав-ського, всі викладачі Академії мусили читати свої предмети тільки «с наблюдением выговора, который наблюдается в Великороссии», а також дотримуватись «русского правописания» під страхом, «если кто из учителей в упущение сей должности примечен будет, об отрешении такового от учительской должности немедленно доносить его Преосвещенству» [29].

Наскільки суворо стежив С. Мислав-ський за виконанням цього наказу, свідчить той факт, що деякі вчителі залишили Академію, тому що «ніяк не могли змінити своєї

[28] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 84.

[29] Указ Київської духовної консисторії від 26.X. 1784 р.— Н. Петров, Киевская Академия в царствование Екатерины II. К., Типография И. И. Горбунова, 1906, стр. 76.

малоросійської вимови»[30]. Студенти повинні були відповідати й розмовляти лише російською мовою, а для кращого й швидшого засвоєння її, в бурсу призначався спеціальний репетитор росіянин.

Цей процес в Академії був наслідком тих заходів, які застосовував російський царизм щодо України, її мови й культури, зокрема у XVIII ст. В 20-х роках XVIII ст. друкування книжок українською мовою було заборонено, крім церковних, і тих лише після звірення з російськими виданнями. Спеціальний цензор виправляв українські тексти. З половини XVIII ст. російську мову ввели в українське діловодство. Навіть Консисторія стежить за тим, щоб проповіді, які читались з амвонів церковнослов'янською мовою, були з російською, а не з місцевою вимовою. В 1769 р. Київська лавра клопоче перед Синодом про дозвіл друкувати букварі українською мовою, Синод відмовляє. Таким чином, у цей час на Україні відбувається те, про що пізніше писав В. І. Ленін: «...українська культура (мова, школа і т. д.) на протязі століть придушувалася російським царизмом і експлуататорськими класами»[31].

Важливе місце в освіті і вихованні студентів протягом всього існування Колегії, пізніше — Академії займала художня й музична освіта. У 1783 р. студенту Академії богослову І. Фальковському було доручено читати арифметику і одночасно, якщо він побажає,— «правила рисовальної науки». Цей факт засвідчує, що й раніше в Академії малювання викладалось не стихійно, а за певними правилами, які відомі були студенту Фальковському.

Спеціальний клас «рисовальної науки» був завжди переповнений. Так, наприклад, у 1799 р. там нараховувалось 88 чоловік, а в 1802 — 150.

---

[30] В. Аскоченський, названа праця, ч. II, стор. 343.
[31] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 141.

За спогадами студента Академії І. Тимковського (80-і роки XVIII ст.), «малювання було майже загальним для всіх, починаючи з правил школи аж до фігур і ландшафтів штрихом, тушшю і фарбами» [32].

Підтвердженням наявності високої художньої школи в Академії є красиво і зі смаком оформлені зошити студентів, академічні філософські та богословські тези й запрошення, які готувались напередодні академічних диспутів і вивішувались на воротях Академії, а також розсилались різним почесним гостям або знатним особам. Деякі з них збереглись до нашого часу, їх художнє оформлення отримало високу оцінку фахівців. Крім того, ці тези послужили додатковим джерелом для уточнення порядку забудови академічної території, архітектурного стилю споруд, часу перебування на викладацькій роботі деяких осіб, а також ряду побутових деталей — одягу студентів тощо.

Безперечно, що багато безіменних художників України, мистецтво яких вразило арабського мандрівника П. Алепського, вийшли із сім'ї київських студентів. «Серед козацьких художників,— писав він у спогадах,— є багато вправних майстрів, що володіють великою винахідливістю у зображенні людей, якими вони є» [33].

Особливою майстерністю відзначались праці Григорія Левицького (1697—1769). Народився він у селі Маячки на Полтавщині. Навчався в Київській академії, а потім довгий час жив за кордоном. Його творчість 1732—1738 рр. нерозривно пов'язана з Академією. Найкращими його роботами вважаються академічні тези, присвячені Р. Заборовському, та обкладинка рукописної піітики проф. М. Довгалевського. Тут, крім загальновживаних на той час у Єв-

[32] И. Ф. Тимковский, Мое определение в службу, стр. 166.
[33] Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию, стр. 105.

Тези академічного диспуту з філософії 1713 р.

ропі мистецьких засобів відчувається авторська композиція, тісно пов'язана з тодішнім життям і побутом України, зокрема Академії.

Школа Г. Левицького мала великий вплив на граверне мистецтво України другої половини XVIII ст., як найбільш життєва, пов'язана з народними традиціями, з новітніми європейськими досягненнями, а також найбільш художньо та технічно досконала. До вихованців Академії належать також такі відомі художники, як Д. Галяховський, Л. Тарасевич, М. Карновський — автор оформлення «Арифметики» Леонтія Магницького, І. Мигура та інші. Київська Академія давала своїм студентам значну, як на той час, музичну освіту. Статути братських шкіл, одним із пунктів забороняючи студентам носити музичні інструменти на уроки, засвідчують їх велику любов до музики. Літературний пам'ятник Київської лаврської школи 1632 р. «Евхаристеріон», серед наук, що процвітають в заснованій П. Могилою школі, називає і музику, присвячуючи їй натхненні віршовані рядки:

Музика — цвіт весілля, корінь пісній значних.
Музика — сад утіхи, жродло мислей вдячних[34].

П. Алепський, проїжджаючи в 1654 р. по Україні, зачудовано слухав її мелодії, а потім писав у своїх спогадах: «Спів козаків радує душу й лікує від печалей, тому що він приємний, йде від серця і виконується ніби з одних уст, вони пристрасно люблять нотний спів, ніжні й солодкі мелодії» [35].

1677 р. у Вільні вийшла в світ «Грамматика пѣнія мусикійского» — перший і довгий час єдиний в Східній Європі підручник теорії музики, контрапункту і композиції. Авто-

[34] С. Т. Голубев, История Киевской духовной академии. «Примечания», стр. 50—60.

[35] Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию, стр. 105.

ром її був «житель града Києва» Микола Павлович Ділецький, який навчався в той час у Віленській академії. Ця граматика — свідчення високої музичної культури України минулої доби і її зв'язків з музичною Європою. Вона набула широкої популярності, без сумніву, сприяла високому музикальному розвиткові вихованців Київської академії.

Надзвичайно популярним в Академії було хорове мистецтво. У XVIII ст. для утримання хору наймався спеціальний регент, а для інструментального оркестру — капельмейстер. Керівники Академії проявляли особливу турботу про хор. Суперінтендант одним із своїх обов'язків мусив «мати нагляд за регентом і капельмейстером... скільки разів на тиждень виконується музика, хто із нових студентів прийнятий і якщо недостатньо їх вивчає музику — доповідати» [36].

Без хору не обходилось жодне академічне свято — урочисті прийоми гостей, диспути чи рекреації (травневі гуляння). Слава його сягала далеко за межі України. Шкільні співаки волею й неволею поповнювали царські двірцеві хори. За приклад може правити доля талановитого вихованця Академії Г. Сковороди, який у 19 років, будучи солістом академічного хору, потрапив до дворової капели цариці Єлизавети Петрівни, згідно з указом від 10.VIII 1742 р. «Про набір співаків у двірцеву капелу». І лише під час перебування цариці на Україні в 1744 р. відпросився продовжувати навчання в Академії.

У 1799 р. настоятель Братського київського монастиря вихованець і професор Академії Іреней Фальковський відкрив при монастирі клас «нотного співу й читання», до якого приймались також студенти Академії. Викладачем у цей клас був запрошений студент філософії Йосип Ликов (свідчення того, що Академія давала музичну освіту), а

[36] В. Серебреников, названа праця.— Труды, 1897, VII, стр. 341.

пізніше його замінив регент студентського хору — Георгій Баранович. Офіційно музичний клас «нотного та іромонайного співу» був відкритий в Академії у 1803 р.

Із вихованців Академії вийшло багато відомих композиторів. Серед них певний час в Академії навчались Д. С. Бортнянський (1751—1825) — один із найталановитіших композиторів свого часу, творчість якого мала великий успіх на батьківщині, збагатила російську й європейську культури; М. С. Березовський та Артемій Ведель — обидва обдаровані великим талантом та безталанною долею.

Максим Созонтович Березовський (1745—1777) походив із козацької родини м. Глухова. Після закінчення класу риторики Київської академії, маючи великі музикальні здібності і чудовий голос, потрапив до придворної капели, а звідти на кошти графа П. Румянцева — до Італії. В Італії Березовський жив дев'ять років, навчаючись у таких відомих композиторів, як професор Болонської академії Дж. Мартіні та інших. Блискучі успіхи і талановито написана по закінченні консерваторії опера «Демофонт» приносять йому заслужену славу й звання академіка. Ім'я його, разом з ім'ям Моцарта та інших талановитих вихованців, прикрашає Болонську академію.

Щасливий, Березовський повертається на Батьківщину, виношуючи мрію про заснування консерваторії на Україні. Але дарма він так поспішав. Холодна байдужість і навіть неприхована ворожість до талановитого музиканта в Петербурзі, неможливість знайти хоч яку-небудь роботу за своїми здібностями привели до трагічного кінця. Березовський покінчив життя самогубством.

Артемій Лук'янович Ведель (1767—1808) — український композитор, диригент, співак. Народився в сім'ї київського міщанина Лук'яна Веделя. З дев'яти років навчався в Академії. Талановитий юнак швидко став душею її му-

зичного життя. Він — диригент академічного хору, перший скрипаль оркестру, як соліст чарував прекрасним голосом, складав музику. Його ім'я невіддільне від Академії, писав про Веделя її вихованець демократ-просвітитель Г. В. Козицький. Академія дала йому знання, творчу наснагу й застосування його здібностям. Ще довго після закінчення Веделем Академії тут панував культ його музики.

Деякий час Ведель керував хоровими капелами в Москві та Харкові. Повернувшись до Києва в 1798 р., організував великий міський хор під протекцією генерала Левандова, натхненно писав музику, в тому числі кілька концертів на релігійну тематику, за які Бортнянський називав його «Моцартом духовної музики» і закликав продовжувати творити. Ведель багато мандрував по Україні, збирав народні мелодії, що лягли в основу деяких його творів, які принесли йому славу.

Наділений вразливою душею, Ведель не міг спокійно зносити соціальну несправедливість, жорстокість і нечесність у відносинах між людьми. Він тяжко терзався й обурювався з приводу цього. Його ув'язнили і за санкцією Павла I звинуватили в божевіллі. Не маючи надії вийти на волю, Ведель покінчив життя самогубством.

З огляду учбових курсів, що читались в Академії, можна зробити закономірний висновок: Київська Академія протягом майже 200-літнього існування була загальноосвітнім вищим учбовим закладом, який давав своїм вихованцям різнобічну освіту відповідно до вимог часу.

При цьому не слід забувати, що рівень і методи викладання різних предметів відрізнялись від того, як це було пізніше в учбових закладах. Київська академія давала необхідні знання, що задовольняли наукові, освітні, культурні та громадські потреби України, Росії, Білорусії та ряду інших країн. Звичайно, тодішня наука, писав дослідник Академії В. Аскоченський, маючи на увазі рівень всієї ев-

ропейської науки, в тому числі й київської,— не зробила таких відкриттів, як електрика, пара, магнетизм та ін. Але сам розвиток розуму, його підготовка до винаходів більш утилітарних були закладені саме старою наукою [37].

Курс і обсяг предметів, що читались у Київській академії в другій половині XVIII ст., відповідали, за деяким виключенням, програмам Московського і Петербурзького академічних університетів, тобто в другій половині XVIII ст. Київська академія не знижує навчального курсу і залишається на рівні вищих закладів Росії. Особливістю ж її була наявність факультету на зразок богословського — викладалися богослов'я і старо-єврейська мова * та певний контингент учнів духовного походження. Але це мало історичне виправдання: майже з самого початку свого існування Академії нею керували київські митрополити, а із заснуванням Синоду, який в особі Ф. Прокоповича зайнявся організацією семінарій у Росії, що фактично відігравали роль загальноосвітніх шкіл (перші дві гімназії виникли в Москві й Казані лише в другій половині XVIII ст.) Київська академія теж опинилася в системі його управління.

Будучи залежною до певної міри від Синоду, Академія мусила виконувати його розпорядження, зокрема по залученню до навчання дітей духовенства. Спеціальні укази видавались декілька разів починаючи з 1722 р. і особливо часто в другій половині XVIII ст. На Україні вони були дубльовані Консисторією. Священики мали обов'язково віддавати дітей на навчання під загрозою штрафу, втрати приходу або переведення в «комнут мужичий» [38]. Діти духовного стану почали прибувати до Академії [39].

[37] В. Аскоченський, названа праця, ч. I, стор. 283.

* Такі факультети були в багатьох університетах Заходу аж до наших днів.

[38] Із наказу Київського митрополита Р. Заборовського від 12/IX 1741 р. Акты и документы, отд. II, т. I, ч. I, стр. 87.

[39] Про співвідношення студентів світського й духовного походження в Академії див. стор. 115.

Незважаючи на певний процент дітей духовного походження, Академія залишалась за характером світським учбовим закладом і свідомо протестувала, коли Синод робив спробу ставити перед нею такі ж вимоги, як і перед спеціальними духовними закладами. Коли в 1727 р. Синод вимагав від Академії відомості про учнів за формою для семінарій, то Академія через митрополита Р. Заборовського заявила протест і нагадала, що вона є вищим всестановим учбовим закладом, який грунтується на давніх правах і звичаях вільного навчання, і відмовилась давати такі відомості. Синод відступив і погодився одержувати відомості лише про учнів духовного стану, а про решту — простий кількісний перелік.

Київська академія відігравала велику освітню роль і однією з турбот її було поширення знань серед народу. Майже в кожному селі існували при церквах школи, то закономірно, що більшу користь в цій справі приносили священики, які здобували освіту в Київській академії, що також давало їм право працювати учителями.

Щоб примусити студентів, які готували себе до священницької діяльності, кінчати повний курс Академії, митрополит Арсеній Могилянський видав у 1761 р. через Консисторію спеціальний указ: «Студентам Київської академії, що готуються стати священиками і особливо тим, що ще не мають тридцяти років, кінчати навчання богослов'ям, в противному випадку тим, що не закінчать богослов'я, багаті парафії даватись не будуть» [40]. А священикам парафіяльним, які мали лише дочок, наказувалось «...дочок своїх за невчених не видавать під загрозою втрати місць» [41]. Причому знову ж таки з метою заохочення кандидатів в священики кінчати повний академічний курс, були встановлені

[40] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 322.
[41] Там же.

такі правила при отриманні парафій: богослови мали право одружуватись на дочках священиків, парафія яких мала від 80 до 100 дворів; філософи відповідно — від 60 до 80 дворів, решта — менше 60.

Більше того, Академія дозволяла і навіть заохочувала навчатись священиків-удівців та одружених. Так, у 1765 р. в Академії навчався священик Григорій Павлов, якому було наказано «Жити йому з дружиною своєю разом нерозлучно, аби між ними не відбулось якої протизаконної розпусти» [42].

Але керівництво Академії ніколи не примушувало студентів обирати собі фах священика. Академія давала своїм вихованцям повну свободу і, як достовірно відомо, переважна більшість студентів готувала себе до світської, а не церковної діяльності, навіть ті, що проходили повний курс навчання, включаючи богослов'я. Так, із 52 студентів, які закінчили богословський курс в 1729 р., тільки 16 прийняли духовний сан (біля 30%) [43].

Богословський курс кінчали, до речі, такі відомі громадські діячі, як Г. С. Сковорода, М. М. Бантиш-Каменський, Н. М. Амбодик та інші. Виховання студентів в Академії не мало теологічного характеру. Про це свідчить масове небажання їх навчатись на богословському курсі, відмова приймати чернецтво [44], а також недбале ставлення студентів до релігійних обов'язків. В скарзі Магістрату від 4.VI 1754 р. на студентів Академії, які жили при Василівській церкві на Подолі, прихожани під впливом священика

---

[42] В. Аскоченський, названа праця, ч. II, стор. 256.

[43] Д. Вишневський, названа праця, стор. 298, примітка № 15.

[44] У 1758 р. Синод запросив від Академії реєстр студентів, які бажають прийняти чернецтво. Академія за підписом префекта С. Мислявського відповіла: «Студенти Київської академії, які навчаються філософії й богослов'ю, в чернці йти не бажають».— Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 129—130.

Павла Лобка писали, що студенти не слухають настоятеля і на зауваження його не звертають ніякої уваги; що в день коронації цариці Єлизавети сеньйор бурси Стефан Григорович не був «на всенощном бдении», а на зауваження Лобка відповів: «Яка потреба?». І далі: «Під час служби божої студенти сплять, а розбудити їх паламареві небезпечно, так що сам настоятель вимушений, знявши епітрахія, будити їх, а ледве розбудить — лають його поганими словами» і що П. Лобко та перший ктитор церкви П. Гудима неодноразово просили виселити студентів, але префект не реагував [45].

Цікаво, що відсутність теологічної освіти визнають, хоч і не безпосередньо, деякі академічні документи. Так, у пункті III Академічної інструкції ректора Георгія Конисього від 18 листопада 1751 р. зазначається, що в силу царського указу в Академії навчаються діти священнослужителів, які по закінченні вимагають парафій, посилаючись на цей указ, але «коли примусити його (студента.— *З. Х.*) предику служити, з чого плід його навчання пізнати можна, то зрікається вчення й до невчених рівняється» і вимагав ввести катехізис в трьох нижчих класах [46].

Таким чином, Київська академія за змістом навчання і кількістю студентів-випускників, які йшли на духовне поприще, не відповідала духовним закладам царської Росії. Реорганізація її в духовну Академію, тобто в спеціалізований вищий духовний заклад за реформою 1803—1814 рр., під яку підпадала й Київська академія, вимагала б багато часу і державних коштів. Ось чому Київська академія, незважаючи на її славну 200-літню історію, була в 1817 р. закрита, хоч при існуючому високому рівні навчання і обсязі навчальних предметів та деякій внутрішній реорганізації вона могла бути перетворена в університет, про що

[45] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 129—130.
[46] Там же, стр. 164.

неодноразово клопотала перед царським урядом громадськість Києва й України. Таким був кінець старої прославленої вищої школи України, загальноосвітньої за своїм змістом, що волею обставин попала під егіду духовних властей і яку ніяк не могли втиснути в рамки типового за царськими стандартами духовного закладу.

Київська академія не замикалась у вузько національні рамки, з пошаною ставилася до всього прогресивного, що було в інших країнах — не тільки іномовних, а й навіть іновірних. Оцінюючи роль і значення її в ранній період існування, проф. С. Т. Голубєв після критики на адресу схоластичного методу викладання в Києво-Могилянській колегії, все ж змушений був визнати під тиском безперечних фактів, що вона була «першим російським вищим учбовим закладом, що в широких розмірах знайомив руських з західно-європейською наукою» [47]. Цю рису Академія не втратила до кінця свого існування. З метою широкого ознайомлення з тогочасними європейськими науковими досягненнями, вона запрошувала на викладацьку роботу тих, що здобували або завершували освіту за кордоном.

На жаль, маючи дуже обмежені кошти, Академія не могла безпосередньо посилати своїх вихованців за кордон, крім випадків, коли це робили за власні кошти окремі ректори чи протектори Академії — Петро Могила, Рафаїл Заборовський, Варлаам Ясинський, Самуїл Мислявський та інші. Але Академія була натхненником і палко підтримувала бажання й устремління своїх вихованців до поповнення знань за кордоном. А головне — забезпечувала своїх вихованців такою освітою, яка давала можливість сприймати знання в західноєвропейських вищих учбових закладах.

---

[47] С. Т. Голубев, Киево-Могилянская Коллегия при жизни своего фундатора Киевского митрополита Петра Могилы, К., 1890, стр. 556.

Долаючи численні перешкоди, найчастіше це були злидні, їхали вихованці Академії за кордон, щоб «насититися досконалістю наук», «на власні свої кошти, поєднані з неймовірною бідністю, для продовження й отримання вищих наук на благо батьківщини» [48].

Шляхи, що топтали їх вихованці Київської академії в пошуках джерел наукових знань, з часом мінялись. У XVII ст. більшість викладачів Колегії завершувала освіту в вищих закладах Польщі. Це С. Косов, Й. Кононович-Горбацький, Л. Баранович, В. Ясинський, І. Кроковський, С. Яворський та ін.

З кінця XVII ст. зростає в Академії потяг до науково-критичних знань, джерелом яких були вищі учбові заклади Німеччини, Франції, Англії, Італії. Тут завершували свою освіту вихованці Київської академії, а потім її викладачі І. Гізель, Ф. Прокопович, С. Тодорський, В. Лащевський, К. Крижанівський, Д. Нащинський, І. Фальковський, А. Ставицький та ін.

Повертаючись з-за кордону після навчання в західноєвропейських університетах і поступаючи на роботу до Академії, викладачі приносили з собою широку обізнаність з тодішніми досягненнями європейської науки, нові книги, які часто потрапляли до академічної бібліотеки і таким чином ставали надбанням всіх її вихованців.

Через своїх професорів Академія підтримувала безпосередні наукові контакти з європейськими вченими та вищими школами. Це питання майже не досліджене, але деякі сліди цих зв'язків можна відшукати.

Ще в 1638—1640 рр. один із перших професорів Київської колегії, її ректор Софроній Почаський листувався з

---

[48] Із «Пунктів» духовенства Київської єпархії про стан монастирів і церковних володінь, складених в 1768 р. для «Комиссии по составлению Уложения».— Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 424.

видним константинопольським вченим дидаскалом Феофілом Коридалом [49]. Листи є свідченням того, що Коридал присилав свої наукові праці на рецензію Почаському.

Інокентій Гізель, професор Колегії, підтримував наукові зв'язки з відомим німецьким просвітителем Іоанном Гербінієм. Консультував його по матеріалах з історії Києво-Печерської лаври, наслідком чого була праця Гербінія «Сочинение о подземном Киеве». Ім'я Гізеля як вченого було відоме славнозвісному Лейбніцу [50].

Вище згадувалось про наукові зв'язки С. Тодорського з його вчителем, професором Галльського університету, відомим орієнталістом Генріхом Міхаелісом.

Відоме також листування префекта Київської академії С. Мислявського з уславленим у свій час філософом, професором Бранденбурзької академії Християном Баумейстером. В одному із листів Баумейстер пише Мислявському: «Ви не думайте, що Бранденбурзька академія пана, гідного Академії Київської префекта Самуїла Мислявського не знає; я думаю, і в самому Парижі він вшанований тим ім'ям, яким прикрашається тамтешнє Сорбоннське, училище» [51]. В цьому компліменті префекту і професору філософії Мислявському є відгук і тієї поваги, якою користувалась Київська академія в іноземних краях. Згодом Мислявський пише Баумейстеру, що йому немає спокою «від прохань студента», який прагне навчатись за кордоном, і рекомендує йому філософа Івана Хмелевського (Хмельницького), якого направляє до Кенігсберзького університету. Через деякий час Х. Баумейстер відгукується з захопленням про Хмелевського: «Дай бог, щоб я був ощасливлений такими учнями» [52].

---

[49] Хв. Титов, названа праця, стор. 158.
[50] Книга і друкарство на Україні, стор. 86.
[51] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 227.
[52] Там же, стр. 224.

Це була похвала Київській академії, тій високій підготовці, яку вона давала своїм студентам, за кордоном. І. Хмелевський написав латинською мовою і блискуче захистив дисертацію «Разсуждение об основаниях философских», отримавши ступінь доктора філософських наук. Дисертація була надрукована в Німеччині у 1762 р.

Повернувшись на батьківщину, І. Хмелевський жив і працював у Петербурзі. Брав активну участь в громадському житті. Він склав «Інструкцію» для Комісії по складанню нового «Уложения», видав багато перекладних і оригінальних творів, серед яких отримали високу оцінку передової громадськості праці «О родстве по законам природы и по правам народным» та «Опровержение рабства по закону естественному и по праву всенародному».

Значний вклад у розвиток дружніх відносин та наукових зв'язків з Грецією вніс відомий вихованець Київської академії Василь Григорович-Барський. Народився в м. Києві 1701 р. в сім'ї дрібного крамаря Григорія Барського. В 1715 р. вступив до Київської академії. Закінчивши філософський курс, вирушив у 1723 р. із студентом Іустином Ліницьким до Львова, де якийсь час навчався в єзуїтському Колегіумі, але через нестерпне ставлення єзуїтів змушений був залишити його, але без жалю, тому що здавна мріяв про мандри.

В 1724 р. Василь Барський вирушив із Львова в мандрівку по світу, яка тривала 24 роки. За цей час він відвідав ряд європейських країн — Угорщину, Австрію, Італію, але найбільше приваблював його Близький Схід. Барський побував у Палестині, Єгипті, Сірії, Лівані, жив у Греції — на Афоні, в Салоніках, в Триполі, Афінах, на островах Патмосі, Кіпрі, Криті, Хіосі та інших місцях.

Під час мандрів В. Барського цікавило все. Він вивчав людей, їх звичаї, обряди, історичні відомості й біблейські легенди, державний лад, релігії, архітектуру міст, поста-

чання їх водою, окремі історичні пам'ятники тощо. Все це старанно занотовано в записках, які він вів протягом всього свого мандрівного життя. Але це не був простий перелік баченого. Записки відзначаються критичним аналізом й глибокими знаннями історії Близького Сходу, що вигідно відрізняє В. Барського від багатьох сучасних йому західноєвропейських мандрівників.

Крім того, в записках Барського багато малюнків. Це панорами міст, архітектурні й історичні пам'ятники, пам'ятні місця тощо, зроблені із знанням справи, рукою здібного художника.

У Греції В. Барський з особливим інтересом вивчав її історію, культуру, традиції, народний побут та мови — старогрецьку й новогрецьку. Перебуваючи далеко від батьківщини, він ніколи не забував про неї, мріяв повернутися і передати набуті ним знання, зокрема знання грецьких мов, вихованцям рідної Академії. Щоб досконало оволодіти цими мовами, В. Барський у 1729 р. вступив до ораторсько-філософської школи м. Триполі. Великі здібності, широка обдарованість та освіченість привернули до нього увагу учених Греції. Барського запросили на викладацьку роботу до Нікосійської школи на острові Кіпрі, де він працював у 1734—1736 рр., а з 1736 по 1743 р.— в ораторсько-філософській школі на о. Патмосі [53].

Повернувся до рідного Києва В. Барський 5 вересня 1747 р., мав настрій і наснагу працювати в Академії. Привіз із собою складену ним граматику старогрецької і латинської мов, а також свої багаторічні записки. Але тяжка хвороба, що не раз уже підкрадалась до нього, на цей раз не дала здійснити останніх намірів — передати свої знання студентам рідної Академії. 7 жовтня 1747 р. Барський по-

---

[53] Іван Родаченко, Мандрівки Василя Барського. Документальна повість. К., «Молодь», 1967, стор. 180.

мер. Поховали кияни його з великою шаною на території Академії біля стін Братського монастиря.

Записки Барського викликали великий інтерес на батьківщині, були перевидані 7 разів [54]. Деякий час вони зберігались у брата В. Барського Івана Барського, відомого Київського архітектора і будівничого.

Крім наукових зв'язків із західноєвропейськими країнами, Київська академія жваво підтримувала відносини і завжди запозичувала все варте уваги в галузі педагогічних, учбових чи наукових досягнень Росії, де в другій половині XVIII ст. з тих багаточисленних джерел освіти, які в свій час «напоїла і виростила Академія Київська» [55], виросли крупні учбові заклади, в першу чергу — Слов'яно-греко-латинська академія і Московський університет. Вище уже згадувалось, що Київська академія користувалася рядом підручників російських авторів — арифметикою Л. Магницького, алгеброю Д. Анічкова, риторикою М. Ломоносова та ін.

Крім того, в 80-х роках XVIII ст. Академія посилала до Московського університету своїх вихованців, щоб підготувати з них фахівців російської мови й словесності. Це вищезгадувані три студенти філософії: Микита Соколовський, Павло Логиновський, Данило Домонтов, пізніше — Мефодій Пишнячевський та ін.

Більшість же учителів Київської академії — її вихованці. Відповідальність за підбір учителів лежала на Академії. Їх вибирали із студентів, які кінчали філософський чи бо-

---

[54] Найбільш відоме видання 1778 р. Петербурзької АН за редакцією журналіста В. Рубана та тритомне видання під ред. проф. М. П. Барсукова — російського археографа і бібліографа за 1885, 1886, 1887 рр.

[55] Із листа Смоленського архієпископа, колишнього префекта, і професора Московської академії, Г. Вишневського до Р. Заборовського від 17/VII 1739 р.— Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 144.

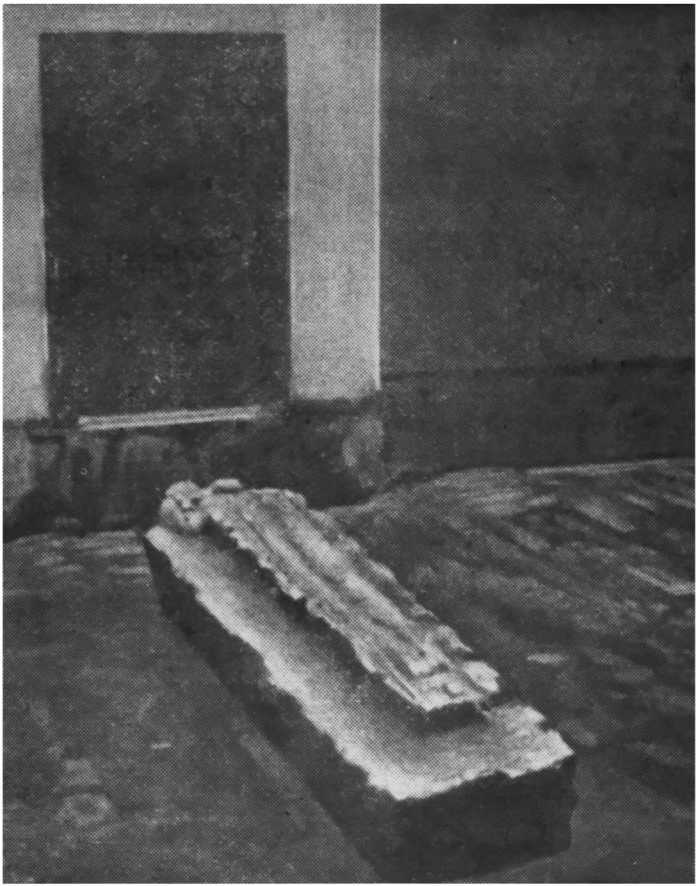

Гробниця В. Григоровича-Барського на території Київської академії.

гословський курси, або запрошували з тих, що в свій час закінчили Академію і навчались за кордоном або знаходились на світській чи церковній службі. Іноді на одну посаду висували декілька кандидатур. Причому висувати кандидатуру і відстоювати її мав право кожен член академічної корпорації. Так, у 1759 р. щодо заміщення посади учителя піітики було представлено три думки: перша — ректором Д. Нащинським, префектом С. Мислáвським і учителем іноземних мов К. Крижанівським. Вони рекомендували «Ігнатія Максимовича, учителя синтаксими та ієродиякона Сампсона (Вінницького.— *З. Х.*),— учителя інфими, з яких першого ступінь, другого природа до замірів піітичних рекомендують в ту школу». Друга думка — учителя граматики, риторики і німецької мови магістра В. Халчинського. Він рекомендував лише Ігнатія Максимовича, якому «і ступінь інший належить і, крім того, як знаннями, так і природою гідний викладати піітичну науку». Третя думка — Ігнатія Максимовича, він пропонував обрати учителем піітики колишнього студента Академії А. Дяковського[56]. Більшість голосів отримав Максимович.

Після обрання «вільними голосами» кандидатів на викладацькі посади списки подавались на затвердження протектору Академії, і, якщо з його боку заперечень не було, Консисторія видавала відповідний наказ.

Академія як вищий учбовий заклад користувалась правом виборів не тільки викладачів, а й ректора. Як правило, ректора обирали з академічних професорів — це була вища нагорода за благородний труд. Про наслідки виборів ректора академічна корпорація також повідомляла митрополита, який затверджував кандидатуру. В кінці XVII — на початку XVIII ст. кандидата на ректорську посаду затверджував ще й гетьман.

---

[56] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 318.

Право виборів ректора й професорів «вільними голосами» іноді порушувалось. Так, у часи протекторства над Академією митрополита Т. Щербацького в 50-х роках XVIII ст. ректора й викладачів призначав він сам. Протектор А. Могилянський в 1757 р. повернув Академії це право. Але тепер ректор обирався не тільки голосами професорів, а й представниками Консисторії і часто — студентами богослов'я.

Після виборів, які відбувались у серпні кожного року, учителі й професори приступали до виконання своїх обов'язків. Новопризначені учителі, як правило, розпочинали свою роботу в Академії в нижчих класах, поступово переходячи з року в рік до наступного класу разом із своїми вихованцями. Виняток становили викладачі богослов'я і філософії. Філософію майже завжди читав префект, богослов'я — ректор. Вони затримувались на цих посадах і таким чином читали свій курс декілька разів.

Надзвичайно високі були моральні й етичні вимоги до викладачів Академії. При обранні, а також при переміщенні їх у вищі класи перевага надавалась тим, які, крім наукових даних, відзначались характерними особистими рисами. Це правило збереглось ще з часів існування на Україні братських шкіл і було підтверджене академічними інструкціями 30-х і 50-х років XVIII ст. «Діячі науки,— говориться в I пункті інструкції 1734 р.,— завжди повинні служити для учнів високим взірцем... скромності, ввічливості, доброго виховання й освіченості, а також повинні являти собою приклад не тільки внутрішньої чистоти душі, а й зовнішньої охайності тіла й одягу.

...При цьому треба слідкувати, щоб недостойні не допускались до вищих ступенів академічного навчання» [57].

Більшість викладачів відповідали цим вимогам. Студен-

[57] В. Аскоченський, названа праця, ч. II, стор. 102—108.

ти щиро захоплювались ними й шанували. Так, колишній вихованець Академії Опанас Лобисевич (навчався в 1747—1753 рр.) в листі від 30.IX 1794 р. до свого колеги по навчанню Георгія Конисського тепло згадує студентські роки і своїх викладачів: «...Щербацький — винятковий талант в поясненні правил грецької мови, Максимович — краса упостаті і голоса людського, муж двох світів (знавець старо-єврейської й німецької мов.— *З. Х.*), великої вченості» [58] та ін.

Більшість викладачів, колишніх вихованців Академії, відзначались глибокими знаннями, широким світоглядом та неабиякими науковими здібностями. Наприклад, аналіз творчості професора і ректора Київської академії Іоаникія Галятовського показав широку обізнаність його з кращими зразками світової наукової, полемічної та історичної літератури, сучасної і тієї, що стала цінним надбанням давно минулих віків. У його творах згадуються, коментуються або використовуються як джерела твори Йосипа Флавія і Клемента Александрійського (II ст. н. е.), цілого ряду християнських письменників II—IX ст. н. е., в тому числі Юстина, Афанасія Александрійського, Григорія Двоєслова, Іоанна Златоуста, Іоанна Мосха, Іоанна Дамаскіна, Павла Діакона та ін.; західноєвропейських письменників-схоластів XII—XV ст.— Альберта Великого, Хоми Аквінського, Вікентія — автора «Зверцадла історії» — огляду історичних подій від «створення світу» до XIII ст., Ліпануса та ін.; письменників XIV—XV ст.— угорського хроніста Бонфіма, Еннія Піккаломіні; богословська та історична література XVI—XVII ст.— «Хроніка баварських герцогів» німецького богослова, історика і природника Тритемія, історичні твори німецьких письменників Альберта Кранція, Яна Слейдена, Леона Клавіуса, чеха Дубровія, «Historia-

[58] Акты и документы, отд. II, т. I, ч. I, стр. 305.

rum a conditio mundo» єзуїта Турселіна, що була підручником історії в університеті Голландії, твори італійця Яна Ботера; широко використовує Галятовський праці Баронія, якого називає «найдостовірнішим істориком» (До речі, ними користувались ще З. Копистенський, С. Полоцький, С. Яворський та інші київські вчені). Його «Аннали», що вийшли в 12-ти томах в Римі у 1588—1607 рр. багато разів перевидавались, але Галятовський посилається на латинське видання. Широко використовує він також польську історичну літературу — це Длугаш, М. Бєльський, М. Стрийковський та ін. [59].

Таким чином, твори І. Галятовського свідчать про його глибоку обізнаність і науковий інтерес. Хай не всіх цих авторів він простудіював під час навчання в Колегії, але саме там він познайомився з ними. А щоб з часом можливо було проробити й використати всю цю літературу, необхідно, крім допитливого розуму, мати ще й наукові навики й глибоку освіту, які дала йому саме Київська колегія.

Крім високої постановки навчального процесу, великого та глибокого обсягу, змісту знань, що давала Київська колегія й академія, своєю освіченістю вихованці її зобов'язані також скарбниці мудрості — академічній бібліотеці.

Початок бібліотеці поклав перший протектор Києво-Могилянської колегії Петро Могила. Будучи високоосвіченою людиною П. Могила прекрасно розумів, що повнокровне життя навчального закладу неможливе без відповідної книгозбірні і тому, заклавши основи бібліотеки з самого початку існування Колегії, все життя турбувався про її поповнення. За кілька днів до смерті, складаючи заповіт, Могила виявив більше всього турбот про Колегію, яку назвав «єдиною своєю заставою» (unieum pignus meum) і «сліз-но» просив берегти її. Віддаючи на Колегію майже всі свої

[59] Н. Ф. Сумцов, Иоанникий Галятовский, стр. 8—14.

маєтності, гроші готівкою і навіть власні речі — коштовний одяг, срібло тощо — П. Могила заповідає їй найбільшу свою дорогоцінність — «усю свою бібліотеку різними мовами, яку збирав упродовж цілого життя» [60].

У бібліотеку Петра Могили увійшла у свій час збірка книг його попередника на митрополичній кафедрі Іова Борецького та відомого українського письменника Тараса Земки. Пізніше вона увесь час поповнювалась в основному шляхом закупок, особливо інтенсивно — з першої половини XVIII ст.

В обов'язок бібліотекаря Академії входило забезпечення професорів і студентів необхідними книгами. Так, бібліотекар Досифей Галяховський на початку 40-х років XVIII ст. з цією метою листувався з Шльонським (Сілезія).

Академія користувалась також послугами окремих комісіонерів. Це були книготоргівці брати Корни з Бреславля, які протягом багатьох років постачали Академії необхідні книги та прилади. В 1753 р., наприклад, викладач філософії і префект Академії Г. Щербацький виписав для Академії від Я. Корна книг майже на 1000 карбованців, а викладач Академії К. Крижанівський, перебуваючи за кордоном, закупив у «кореспондента» Академії В. Корна «пару глобусів... за 12 червонців» [61].

При Академії постійно жив і «належав до товариства вчителів» комісіонер із Москви. «Кожен рік весною на місяць з великою лавкою латинських і французьких книг, естампів і учбових приладів» приїздили італійські купці із Ломбардії і розташовувались поряд з Академією [62].

---

[60] Заповіт П. Могили.— Памятники, т. II, стр. 149—181.
[61] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 334—335.
[62] И. Ф. Тимковский, Мое определение в службу, стр. 166.

Крім того, і викладачі, і студенти купували книги у букініста, який, з легкої руки студентів, іменувався Гарбузом, він «скупляв і продавав биті, старі й старовинні книги» [63].

Щоб мати можливість постійно задовольняти потреби викладачів і студентів у книгах, учбовою інструкцією 1763 р. було прийнято рішення організувати при Академії лавку, якою завідував бібліотекар і разом з спеціальним комісіонером забезпечував її книгами.

Академічна бібліотека поповнювалась також за рахунок пожертвувань з боку окремих осіб, найчастіше — керівників Академії, а також колишніх її вихованців. Так, багато книг передали Рафаїл Заборовський, Феофан Прокопович, Іоасаф Кроковський, Ілларіон Григорович (586 томів латинською, грецькою, німецькою мовами), 872 книги — Варлаам Лащевський та ін.

У 1768 р. була закладена окрема бібліотека для бурси. Ініціатор цього — вихованець Академії, відомий історик М. Бантиш-Каменський. Він надіслав до Академії спеціальну книгу «для реєстру книжок, які присилають на бурсу Київської академії доброзичливці, за час перебування в цій бурсі сеньйора школи філософії Андрія Михайловського» [64], вписавши в неї свій перший дар. Найбільше книжок надсилали до бібліотеки Київської бурси колишні її мешканці, які на все життя зберегли почуття братства між собою і поваги до Академії, що їх виховала. «Милостиві панове! Люб'язні християни-брати! Жителі великих київських бурс! — звертається до академічних бурсаків колишній її вихованець С. І. Гамалія, перекладач Академії наук Петербурга.— Прошу милостиво прийняти до вашої бібліотеки додані до цього книжки: Готшедової німецької граматики 3 екземпляри й історії імператора Феодосія Ве-

---

[63] И. Ф. Тимковский. Мое определение в службу, стр. 166.
[64] Акты и документы, отд. Н, т. III, стр. 386.

ликого 4 екземпляри, і «оние» присвячує на вашу користь той, що проживав колись у вашому товаристві.

Ваш покірнійший слуга N. N. Petropoli» [65].

Такі ж, більші або менші, дари надіслали доктор К. Щепін — 6, О. Бібіков — 4, І. Мотоніс — 17, В. Рубан — 15, Г. Козицький — 39, майор Я. Сулима — 5, купець Я. Добринін — 38, С. Гамалія — всього 16, М. Бантиш-Каменський 151 та ін. [66]. Великий дар приніс Академії викладач іноземних мов Іван Самойлович — 1147 книг, декілька картин і карт [67].

Поповнювалась академічна бібліотека і за рахунок періодичних видань. У 1759 р. митрополит Арсеній Могилянський виписує за свій рахунок для Академії через її вихованця Гр. Полетику, який жив у Москві, «Трудолюбивую пчелу», а також французькі та німецькі газети, які перекладались на українську мову студентами і переписувались «чистим, розлогим й не дрібним характером», «...і в школах на користь учням для їх розваг читались» [68].

Бурсацька й академічна бібліотеки були об'єднані в 1780 р. Об'єднана бібліотека нараховувала в цей час близько 12 000 томів дорогоцінних вітчизняних і європейських видань з світської й церковної історії, літератури, географії, богослов'я, філософії, риторики, піітики, граматики, медицини, математики, астрономії, публіцистичної літератури, словників тощо.

Слід зазначити, що в академічній бібліотеці зберігалась велика кількість рукописної літератури, а також різноманітні документи давніх часів та поточна документація — списки студентів, рукописні курси лекцій викладачів Академії, деякі конспекти студентів та їх праці.

---

[65] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 462—463.
[66] Там же, стр. 386—416.
[67] Там же, т. V, стр. 5 і далі.
[68] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 213, 214.

Галерея академічної бібліотеки (60-і роки XIX ст.).

Серед книг, що надходили до бібліотеки, завжди були новинки вітчизняної й зарубіжної наукової, публіцистичної й художньої літератури. Наприклад, в 60—80-і роки Академія придбала французьку енциклопедію, складену просвітителями за редакцією Дідро, яка була проникнута духом боротьби за соціальні права пригноблених, «Всеобщую историю» в 125 томах, історичні твори відомих зарубіжних вчених Ш. Роллена, Л. Гольберга, Г. Кураса, ряд праць М. В. Ломоносова, серед них «Краткий российский летописец», працю професора Московського університету І. А. Третьякова «О происшествии и учреждении университетов в Европе», С. Десницького — «О причинах смертной казни по делам криминальным», із художньої літератури — популярну в той час книгу «Жизнь и приключения Робинзона Крузо» та ін.

Значне місце в бібліотеці займали перекладні та оригінальні праці різночинної інтелігенції Росії XVIII ст: стаття І. Г. Туманського «О государственном правлении и разных родах оного» із французької «Енциклопедії», праця Я. П. Козельського «Философические предложения», а також його 2-томний збірник «Статьи о философии и частях ее из «Энциклопедии» та ін. Вони справляли великий вплив на формування демократичних поглядів молоді.

Отже, бібліотека, яка комплектувалась протягом двох століть з вітчизняних та зарубіжних видань, являла собою унікальне зібрання світового значення, на якому вигострювали свій розум вихованці Київської академії.

Академічна бібліотека відіграла важливу роль не тільки у справі виховання викладачів та студентів Академії, вона мала великий вплив на розвиток української культури взагалі, тим більше, що її скарби були відкриті для всіх бажаючих. За правилами, виробленими Академією і затвердженими Синодом, «...бібліотекою вчителям у всі дні й го-

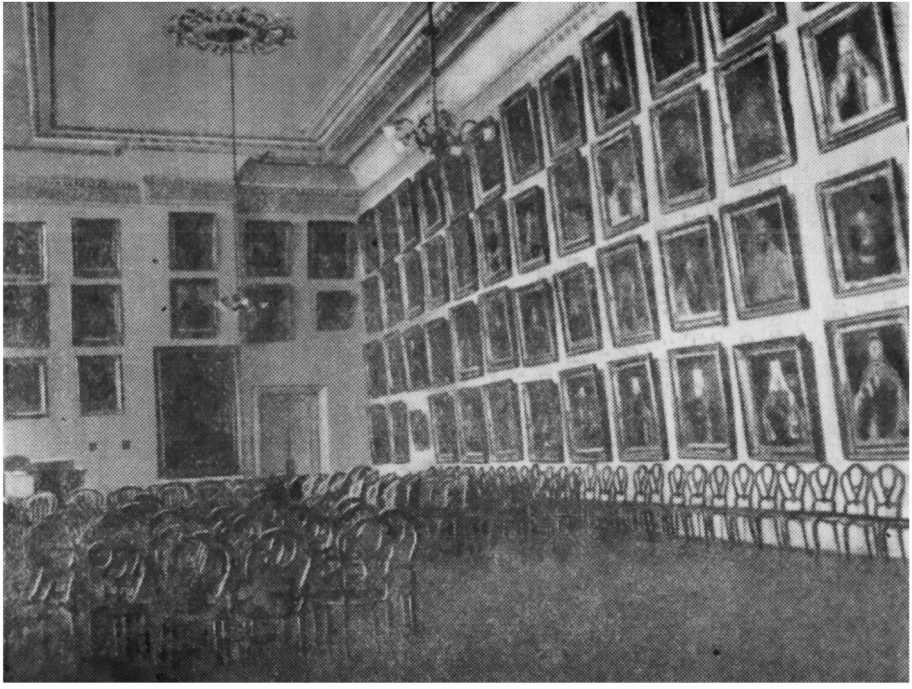

Конгрегаційний зал Академії.

дини користуватися не забороняється, а учням й іншим бажаючим — у визначені дні й години» [69].

На жаль, бібліотека не збереглась до нашого часу повністю. Особливо постраждала вона під час пожеж 1780 і 1811 р. Тільки в 1780 р. згоріло близько 9 тис. томів [70], навіки захоронивши від нас ті джерела мудрості і, можливо, не віднайдені до сьогоднішнього дня відомості, що мають важливе значення в історії нашої батьківщини.

Але й зараз в бібліотеці АН УРСР можна ще побачити безцінні фоліанти рукописні й друковані, і серед них такі, що позначені рукою першого фундатора народної скарбниці Петра Могили та інших відомих українських діячів.

Масовому припливу молоді до Академії сприяв її високий навчальний рівень та природний потяг українців до освіти — риса, яку не раз відмічали дослідники: «Цей народ веселої вдачі, любить музику та інші веселощі. Вони всі співаки хороші і дуже схильні до різних наук, багато з них навіть і до вищих доходять. До того ж працелюбні домобудівники і хороші господарі» [71].

Але особливої популярності і симпатії Академія зажила собі тим, що ввібравши кращі традиції народних братських шкіл, вона відзначалася високою гуманністю щодо своїх вихованців, а також демократичними засадами внутрішнього життя. До Київської академії, як відомо, приймали всіх, хто бажав учитись, тобто — Академія була всестановим учбовим закладом. У ній навчались діти української знаті, козацьких старшин, духовенства, міщан, козаків і селян.

---

[69] Акты и документы, от. II, т. 1, ч. I, стр. 6.

[70] С. Т. Голубев, Несколько страниц из новейшей истории Киевской духовной академии, К., Типография И. И. Горбунова, 1907, стр. 62—63.

[71] Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще... Собрано через труды Александра Ригельмана, 1785—1786 гг., ч. III, М., Университетская типография, 1847, стр. 87.

1700 р. під скаргою митрополиту В. Ясинському на несправедливі дії Магістрату щодо студентів від імені академічної корпорації підписались в числі інших «Григорій Новицький, префект Конгрегації, Семен Мирович, віце-префект. Полковниченко переяславський Семен Лизогуб. Полковниченко чернігівський Семен. Василій, Павло полковниченки прилуцькі та ін.» [72].

В Колегії навчались Самуїл Мужиловський, відомий державний діяч часів визвольної війни, син Богдана Хмельницького — Юрій, Іван Самойлович, пізніше гетьман України, уславлений Правобережний полковник Семен Палій та його діти.

Розглядаючи це питання, один із дослідників Київської академії проф. Ф. Титов писав: «Навряд чи ми перебільшим, якщо скажемо, що вся взагалі православна південноросійська дворянська аристократія і малоросійська військова старшина в XVII столітті виховувала своїх синів в Києво-Братській Колегії» [73]. Те ж саме треба сказати й про XVIII ст., особливо першу його половину (поки ще не були відкриті в країні інші вищі учбові заклади).

Але основний контингент Академії становили діти не знаті, а простих козаків, міщан, священиків і селян.

У неповному списку студентів класів інфими й граматики за 1736/37 р. (всього 51 чол.) числиться: «синів козачих» — 16, «синів мужичих» — 15, «синів міщанських» — 15, «синів священиків» — 15 [74]. У списку студентів класу піітики і риторики за 1763/64 р. всього 166 чоловік. Із них 34 — із селян, 22 — із козацької старшини, 14 — із козаків, 9 — із міщан, 1 — син економа, 1 — боярина, 2 — невідомо-

---

[72] С. Т. Голубев, Киевская Академия в конце XVII — начале XVIII столетия, стр. 61.

[73] Хв. Титов, названа праця, стор. 138.

[74] Д. Вишневський, названа праця, стор. 356—362.

го походження, решта — з духовенства[75]. Серед цих 166 чоловік 15 — з території України, що була під владою Польщі, із них: дітей священиків — 5, селян — 5, міщан — 2, бояр — 1, козаків — 1, рабинів — 1.

Ось який вигляд мали академічні списки студентів, наприклад, класу піітики й риторики від 19.IX 1763 р.[76]: «Олександр Григорович, міста Києва, син міщанина; Андрій Хоменський, полку Лубенського, міста Константинова, син священика; Антон Олександрович, полку Прилуцького, міста Прилук, син судді полкового; Андрій Кандиба, полку Ніжинського, міста Конотопа, син бунчукового товариша; Гнат Ханенко, полку Київського, сотні Бобровицької, села Мокриці, син бунчукового товариша; Василь Лебединський, полку Слободського, міста Мерефи, син посполитого; Василь Лазаревський, полку Стародубського, містечка Семенівки, син посполитого; Василь Іванецький, області Цесарської, полку Скецького, села Кривого, син посполитого; Василь Росенський, Новоросійської губернії, Чорного гусарського полку, міста Новомиргорода, син священика; Герасим Бохоновський, полку Київського, міста Києва, син посполитого; Григорій Омелянович, полку Ніжинського, сотні Глухівської, села Хохловки, син бунчукового товариша; Данило Устимович, полку Київського, міста Києва, син цехового; Дем'ян Гамалія, полку Полтавського, містечка Нового Санжарова, син козака; Гнат Клементовський, області Польської, повіту Ладиженського, міста Ладижина, син посполитого; Іван Баришникевич, області Польської, повіту Новогородського, міста Слуцька, син міщанина; Іван Грезетовський. полку Острозького, міста Рибного, син козака; Михайло Гокало, полку Київського, міста Києва, син атамана Київського; Михайло

[75] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 152—171.

[76] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 152—171. Список дається скорочено.

Волський, області Польської, повіту Львівського, міста Чорнобиля, син священика; Михайло Фотинський, області Польської, повіту Житомирського, син рабина жидовського; Яків Скаржановський, полку Переяславського, сотні Воронківської, села Старого, син посполитого» та ін.

Як бачимо, в цьому списку, як і в усіх інших, значаться діти представників різних соціальних станів України та сусідніх земель.

Цю особливість — всестановість — Академія вважала найхарактернішою із своїх гуманістичних традицій і завжди дотримувалась її. Вона неодноразово підкреслювалась в багатьох офіційних документах.

У 1666 р. воєвода київський боярин П. В. Шереметьєв у листі до російського царя характеризує Київську академію як заклад, де вчаться київські жителі усяких чинів та інші люди [77]. В 1694 р. це було підтверджено царською грамотою, за якою в Академії дозволялось читати вищі науки «...дітям великоросійських і малоросійських жителів усяких чинів» [78]. Всестановість Академії підтверджують також царські грамоти 1701 і 1742 рр. З цього починається академічна інструкція «Leges academicae» 1734 р., 1-й пункт якої гласить: «До Академії повинна прийматись для придбання знань будь-яка вільна людина всякого звання й стану, звідкіля б вона не прийшла, лише б визнавала східну християнську віру і мала здібності до навчання» [79]. Завдяки цьому в її аудиторіях завжди навчалось багато студентів, не рахуючи, звичайно, років війни, стихійних лих, епідемій тощо.

---

[77] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. VI (1665—1668), Спб., В типографии Эдуарда Праца, 1869, стр. 93.

[78] Памятники, т. II, стр. 316—324.

[79] В. Аскоченський, названа праця, ч. II, стор. 102—108.

У першій половині XVII ст. число студентів у Колегії нараховувалось сотнями. В 40—50-х роках XVII ст., коли Україна під проводом Богдана Хмельницького вела народно-визвольну війну, класи Колегії опустіли. Викладачі її, а також філософи, богослови, ритори, піїти, навіть молодші спудеї, за свідченням багатьох сучасників, поміняли каламарі на шаблі і стали в ряди народно-визвольної армії. Але навчання в Колегії і в ці роки повністю не припинялось, хоч студентів було дуже мало.

Починаючи з кінця 60-х років Колегія зміцнює свої матеріальні й наукові сили, число її вихованців зростає. Особливо це стало помітним у 80-х роках XVII ст., коли становище України більш-менш стабілізувалось, і Київ остаточно був приєднаний до Лівобережної України, що ввійшла до складу Російської держави. В 1700 р. число студентів Академії досягло 2000 чоловік. Епідемія чуми в 1710—1711 рр. розігнала студентів, їх залишилось всього біля 100 [80], але в 1715 р. знову стало 1100 [81]. З 20-х по 40-і роки XVIII ст. число студентів Академії не перевищувало 800 чол. Очевидно, був великий відплив до Харківської Колегії, відкритої в 1727 р. В 1744/45 навчальному році знову число студентів зростає до 1100 [82].

У першій половині XVIII ст. число студентів світського походження переважало над студентами духовного стану. У другій половині XVIII ст. процент молоді духовного походження зріс. Причина цьому — спеціальні укази — царські, Синоду, київської Консисторії, які примушували священиків віддавати своїх дітей на навчання.

Скорочення загальної кількості студентів у 70-х роках

---

[80] С. Т. Голубев, Киевская Академия в конце XVII — начале XVIII ст., стр. 19.

[81] Д. Вишневський, названа праця, стор. 294.

[82] Там же, стор. 294.

XVIII ст. обумовлене, головним чином, збільшенням числа вищих учбових закладів у Росії.

Співвідношення студентів світського й духовного походження

Роки	Всього студентів	Світського походження	Духовного походження
1738—39 н/р.	444	352	92
1739—40 н/р.	536	390	146
1740—41 н/р.	567	415	152
1741—42 н/р.	687	474	213
1742—43 н/р.	822	606	216
1743—44 н/р.	902	645	257
1744—45 н/р.	1100	762	338
1760—61 н/р.	995	575	420
1764—65 н/р.	1159	674	485
1768—69 н/р.	1078	507	497
1779—80 н/р.	836	418	418

Навчання в Київській академії розпочиналось з 1 вересня, а закінчувалось на початку липня. Але студентів зараховували протягом всього навчального року. Так, академічні відомості за 1763/64, 1764/65, 1768/69, 1769/70 навчальні роки свідчать, що приймали тих, хто «запізнився», в жовтні, грудні, лютому, квітні, травні, червні і навіть в липні.

Не було в Академії також і вікових обмежень. Наприклад, у списку класів інфими й граматики, тобто другому і третьому молодших класах Академії, за 1736/37 навчальний рік числились учні віком від 11 до 24 років.

Академія ніколи не відчисляла своїх вихованців, крім випадків, коли грубо порушувались правила її внутрішнього життя, і то — лише після попередніх бесід із порушниками і вжиття різних заходів до їх виправлення.

У кінці навчального року викладачі всіх предметів давали свої висновки про успіхи кожного студента. Це фіксувалось у «шкільних каталогах». Привертає увагу нестандартна, гнучка і влучна оцінка знань і одночасно, в якійсь мірі, характеру студентів.

Наприклад, у відомості за 1736/37 навчальний рік учнів класу інфими в графі «какого учения» такі оцінки: «доброго, мерного, тщательного, не слабого, слабого, худого, безнадежного». В списку класу піітики за 1737 р. в графі «какова состояния» — «умерен в состоянии, в учении мало надежен», «постоянен и в учении тщатлив», «изрядного состояния и доброй надежды», «неподозрителен, в учении умерен», «постоянен, в учении ленив», «постоянный, ко учению весело охочий и тщатливый», «добронравен и в учении скоропостижен» та ін. В іншій відомості за 1769/70 навчальний рік студентів класу піітики в графі «кто в науке понятен, а кто непонятен» стоїть: «преизряден», «очень изряден», «добр», «превосходно добр», «средствен», «очень средствен», «благонадежный», «понятен», «прилежен».

Невстигаючих студентів Академія не виключала. Це було одним із проявів гуманного ставлення до вихованців і мало своє виправдання. Наприклад, на атестаті І. Вишневського, можна прослідкувати, як учень з безнадійного часто виростав у «посереднього» й «не нетямущого» студента.

Студенти, які залишали Київську академію після закінчення повного курсу навчання або будь-якого старшого класу, отримували атестат за підписом ректора чи префекта із печаткою Академії. Учням граматичних класів видавалось лише посвідчення, що вони навчались в «латинських класах».

Атестати являли собою просте свідоцтво про освітній ценз без зазначення успіхів у навчанні і поводженні. Але траплялися й виключення — атестати, в яких давалась пов-

на характеристика успішності й поводження студента і навіть зазначалось можливе застосування його здібностей. Прикладом може бути атестат студента Академії Т. Олександровича, виданий йому в 1743 р.

«Пред'явник цього, пан Тимофій Олександрович, тривалий час в Академії Київській навчався і всі науки, що там викладаються, пройшов ревносно й непорочно... а тому уже чесне свідоцтво мати може».

Далі ректор Сильвестр Кулябка «праведно свідчить: 1) названий пан Тимофій Олександрович риторичне, філософське і богословське навчання завершив з належним старанням, користю своєю й інших перевершив; 2) вдачі чесної і безпорочної, все в Академії життя своє проводив; 3) вручених його нагляду учнів утримував з усією чесністю й повчанням добрим; 4) у навчанні досягнув таких успіхів, що риторику й інші науки з похвалою й користю для тих, що слухатимуть його, може досконало сам викладати.

Києво-Братського монастиря архімандрит і ректор Сильвестр Кулябка
m/anu p/ropria/» [83].

Але більш колоритним і цікавим є атестат, виданий студенту Івану Вишневському 10.X 1751 р. префектом Г. Кониським для пред'явлення в Консисторію у зв'язку з призначенням його священиком Київської Златоустської церкви:

«1751 року жовтня 10 дня в Академії Київській про бувшого богослова Іоанна Вишневського наведена справка, як саме в кожній школі (класі) він у звичайних шкільних каталогах записаний.

---

[83] Акты и документы, отд. II, т. I, ч. I, стр. 309.

...З інфими так: після Різдва Христового не за правилами прийшов і мало або й нічого навіть до кінця не зрозумів.

З граматики: дитя заїкувате, досить підло училось.

Другий рік з граматики ж: по натурі заїкуватий другорічний граматик мало що «в художестві» своєму встиг. З синтаксими: середній в розумінні й міркуванні, учиться не погано під страхом, шкільні вимоги задовольнити може.

З поетики: міркування останнього, намагався бути старанним в навчанні, і в школі часто бував; проте посаді своїй не відповідав і дуже мало встиг з поетики.

Другий рік з поетики ж: другорічний; «поета», прийшов в школу вересня 4 дня, старанно учив поетику, встигав з середніми, сидів до кінця року.

З філософії: чесний, не лінивий, не нетямущий.

З фари ж і риторики за ті роки, коли він там навчався, каталогів не збереглось, тому що цим каталогам особливого збереження і передач з рук в руки не було, також з богослов'я пана отця архімандрита Ляскоронського каталоги його учнів не збереглись...» [84].

Навчались в Академії стільки, скільки бажали, тому що «Студентів... як вільних людей, в школах Київських вільно приймають і скільки хто забажає, навчають. З часом їх збільшується, а з часом зменшується: одні до інших шкіл, інші — в різні, які хто коли забажає звання, за старовинними місцевими звичаями, відходять» [85].

Залишали студенти Академію з різних причин. Найчастіше це була страшенна нужда, що гнала їх у пошуках шматка хліба, хвороби, сімейні обставини. Наприклад, філософ Петро Ямницький пише в «прошенії» митрополиту, що «з примусу матері з дівкою шлюб взяв» і просить відпу-

[84] Акты и документы, отд. II, т. I, ч. I, стр. 32—33.

[85] З донесення протектора Академії Р. Заборовського Синоду.— Акты и документы, отд. II, т. I, ч. II, К., 1904, стр. 91.

стити з Академії та інше. Але найбільший відплив був за рахунок тих, які по закінченні класу риторики, йшли на службу.

У 50-х роках XVIII ст. багато студентів Академії йшли в медичні заклади Росії. За наказами Синоду і за запрошеннями, Київська академія відпустила в Росію «для вивчення медико-хірургії й фармації» з 1754 по 1768 рік 300 студентів [86], в 1777 р.— 24, в 1778 р.— 22, в 1788 р.— 29 студентів і т. д. [87].

Частина студентів Академії від'їздила до Московського університету та університету при Академії наук Петербурга.

Серед тих, що їхали до інших вищих шкіл, зустрічалося багато студентів духовного походження, які залишали навіть богословський клас і вступали переважно до медичних закладів.

У 1786 р. був опублікований «Устав народных училищ Российской империи». Відразу виникла потреба в учителях. Для їх підготовки в Петербурзі було відкрито народне училище і, як уже повелось, першими учнями його, за наказом Синоду, стали сорок п'ять київських студентів. За проханням голови «Комісії Народних шкіл», вихованця Київської академії графа П. В. Завадовського, ще декілька разів надсилала Академія до Народного училища своїх студентів.

Вихованці Київської академії, які продовжували навчання в інших учбових закладах, завжди виділялись грунтовною підготовкою, чудовим знанням мов, вихованістю. З приводу цього в листі-подяці Київській академії П. В. Завадовський писав: «З-поміж тих, що присилались на учительські посади в різні часи і з різних духовних семінарій,

---

[86] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 112—115.

[87] Н. И. Петров, Киевская Академия в царствование императрицы Екатерины II (1762—1796), К., Типография И. И. Горбунова, 1906, стр. 100.

людьми найкращими, найздібнішими, а водночас високоморальними, виявлялись ті, що навчались в Київській академії» [88].

Києво-Братський монастир і Академія.— *К. Думітрашков, 1840—1841 рр.*

Академія завжди в міру можливостей допомагала в скрутному матеріальному становищі своїм вихованцям. Але ця допомога була досить обмеженою.

У XVII ст. Київська колегія матеріально залежала від Києво-Братського училищного монастиря, який користувався земельними володіннями, що жертвувались на її користь.

---

[88] Акты и документы, отд. II, т. V, стр. 175.

Тяжким було матеріальне становище Колегії в 50—60-х роках XVII ст. Внаслідок воєнних дій були розорені її землі, а частина тих, що знаходились на Правобережжі, втрачені. Прибутки різко впали. Керівники Колегії звертались до польського та російського урядів за допомогою, але, крім грамот, що підтверджували її володіння, Колегія нічого не отримала. Більше того, в 1666 р. на чергову чолобитну Київської колегії царський уряд, незадоволений «шатостью» її керівників, відповів воєводі Київському П. В. Шереметьєву: «лучше бы тех школ не заводить»,— і лише заступництво воєводи, що то буде «Киевским жителям... в великое оскорбление», вплинуло на зміну рішення царського уряду [89].

Українська громадськість підтримувала Київську колегію шляхом різних пожертвувань на її користь. Як уже зазначалось, велику турботу про Київську школу й Колегію виявляли гетьман П. Сагайдачний і протектор її П. Могила.

Велику увагу приділяв Колегії Богдан Хмельницький. У 1651 р. універсалом гетьмана володіння ліквідованого домініканського монастиря були передані Києво-Братському училищному монастирю.

1654 р. Богдан Хмельницький звертається до царя Олексія Михайловича з проханням підтримати Київський Братський монастир, «де нині училище... з якого багато вийшло чесних, розумних і тобі великому государеві нашому, твоїй царській величності, на службі придатних» [90].

У 1656 р. Б. Хмельницький надає універсал Братському монастиреві на села Ксавери, Мухоїди, Плесецьке, Чорногородка, Сарновичі, Обиходи і Базар, які раніше належали

---

[89] Акты Южной и Западной России, т. VI, стр. 93.

[90] Документи Богдана Хмельницького (1648—1657), К., Вид-во АН УРСР, 1961, стор. 354—355.

єзуїтам. Крім того, неодноразово дозволяє ситити й продавати на свята мед на користь Колегії, що було найвідчутнішою статтею прибутків.

Матеріальну допомогу Академія отримувала також від гетьманів Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола та інших.

Крім рухомого й нерухомого майна, що фактично було в руках Братського монастиря, Київська академія одержує з 1694 р. 50 карбованців і 50 четвертей жита царського жалування та 200 карбованців з Військового Малоросійського скарбу. Ці 200 карбованців були відмінені після смерті гетьмана І. Скоропадського й заснування Малоросійської колегії. І тільки багаторічними клопотами митрополита Р. Заборовського та гетьмана Д. Апостола, який підтримував ці клопотання і неодноразово в листах до царствуючих осіб писав: «на мою думку вищезазначені гроші належить видати», Академія знову почала їх одержувати з 1741 р. Ці гроші були досить мізерною часткою витрат Малоросійської колегії, кошторис якої визначався царським урядом. Так, наприклад, в 1767 р. загальна сума витрат становила 186 778 крб. Із них на утримання Академії було виділено, як і кожного року, всього 200 крб., на штат канцелярії Колегії — 25 083 крб., на поштову службу Київського тракту — 3949 крб., «на стіл його величності» (графа Румянцева П. А.— *З. Х.*) — 4000 крб., вдові полковника, графині Дебельменовій — 300 крб., царським наказом полковниці Лановій — 1000 крб.[91] та інше.

У XVII ст. Києво-Братський монастир обмежувався лише утримуванням викладачів Колегії і то не повністю. Викладачі були забезпечені харчами, приміщенням і освітленням, що становило приблизно 80 крб. в рік на кожного.

---

[91] Центральний Державний Архів Давніх Актів СРСР (Москва), ф. XIII, оп. № 2, спр. 22, арк. 209 (далі ЦДАДА СРСР).

Решту — взуття, одяг, навчальні посібники та ін.— професори Колегії добували за рахунок митрополичої консоляції (добровільних пожертвувань з його боку). Ці консоляції були не постійними і не однаковими. Так, Р. Заборовський щорічно виділяв на всіх викладачів по 160 крб., які розподілялись від 12 крб. 50 коп. до 25 крб. на одного, «судячи по достоїнству школи», тобто класу, який вів учитель. Крім того, на користь викладачів йшли ще й випадкові прибутки. Це частина грошей, що поступали в Кафедральну канцелярію з Київської єпархії від «вінцевих пам'ятей» (церковних документів про одруження) або, як їх називали, «квєтові» від 30 до 65 крб. на рік; «паничеві консоляції» — приношення від заможних студентів; учителі-монахи мали долю від прибутків тих монастирів, у яких вони були «постриженцями», та ін.

Якщо викладачі були більш-менш забезпечені, то цілий ряд інших питань — розширення навчальної програми, запрошення нових учителів, утримання неімущих студентів, ремонт приміщень та інше — Академія не могла розв'язати за браком коштів. У 1766 р. Академія робить чергову спробу звернути на себе увагу царського уряду. Генерал-губернатор Києва Глєбов звертається до Катерини II з листом, в якому просить «на утримання вчителів і бідних учнів визначити щорічну грошову суму, хоча б за прикладом Харківського Колегіуму, який кількістю учнів у порівнянні з Київською Академією набагато менший», і зазначає, що певна сума сприяла б «відкриттю ще двох факультетів — математичного і медичного, також виписуванню здібних учителів німецької й французької мов» [92]. Царський уряд відбувся лише подачкою в 500 крб. щорічно. Це не могло поліпшити становище Академії, тим більше, що за рік перед

[92] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 342.

цим Сенатським указом були відмінені на Україні «вінцеві збори», частина з яких йшла на утримання викладачів.

У другій половині XVIII ст. відбуваються деякі зміни в матеріальному забезпеченні викладачів. Вони, як і раніше, мають від монастиря (до секуляризації його земель) харчі, квартиру, опалення й освітлення, а під час літніх канікул — відпочинок у «своїх» монастирях, але грошове жалування їх збільшується: між учителями тепер розподіляються 130 крб. із 200 із Військового скарбу, 250 крб. із 500, що стали надходити в Академію з 1766 р., а також певна сума митрополичої консоляції, так що в 80-х роках XVIII ст. викладачі мали від 60 до 180 крб. на рік.

1786 р. на Україні була проведена секуляризація церковних земель. Києво-Братський монастир, як і інші, втратив свої маєтки. У зв'язку з цим Київській академії на утримання було виділено 8400 крб. на рік, з 1787 р.— 9000 (500 із них йшли на утримання Переяславської семінарії), з 1797 р.— 12 000. Викладачі були переведені лише на штатний оклад. Таким чином Академія намагалась створити своїм викладачам більш-менш задовільні матеріальні умови.

Київська академія турбувалась також про неімущих студентів, але в силу обмежених коштів більша частина їх мала всі підстави іменувати себе «злиденною братією» і мусила відшукувати в собі сили, щоб протриматись заради освіти і знань.

Виняток становили студенти, які походили з багатих родин. Вони жили «в своїх власних, умисне для того куплених будинках, а інші у київських жителів помешкання з різним необхідним харчем і з дворами чималим коштом наймали» [93]. Вони одержували добрий «батьківський кошт», мали прислужників й інспекторів (репетиторів) із старших бідних студентів.

[93] Д. Вишневський, названа праця, стор. 69.

Решта студентів жили в дуже тяжких умовах. Академія намагалась полегшити їх становище. Так, частину їх вона забезпечувала гуртожитком — бурсою [94], що була призначена «предусім для найбідніших вихованців, круглих сиріт і таких, які ще змалку залишились без батьків і родичів своїх, і всі свої літа, хоча з крайньою нуждою, тому віддали, щоб отримуючи в такому своєму бідняцькому стані від людей милостиню, навчитися красних мистецтв, різних мов і корисних наук» [95].

Бурса іноді вміщала до 1/3 студентів. Так, у 1741 р. в Академії навчалось 567 чоловік, в бурсі жило 200 [96]. Але коли число студентів піднімалось до 1000 і більше, кількість бажаючих попасти в бурсу неймовірно зростала, тоді їх розміщали в так званій Малій бурсі (на відміну від академічної Великої) — в приміщеннях приходських церков на Подолі — Добро-Микільської, Покровської, Набережно-Микільської, Ільїнської, Миколи Притиска та ін.

Відповідальним за порядки в бурсі був префект академії. Його помічниками — суперінтендант, який обирався із учителів, і сеньйор — із студентів. У кожному приміщенні Малої бурси був свій сеньйор.

Становище обох бурс, особливо Великої, було неймовірно скрутним. Найбільше страждали бурсаки від холоду, страшної сирості й тісноти, що призводило до тяжких захворювань і смерті. Зимою 1757 р. померло відразу 30 бурсаків. У 1762 р. сеньйор Гр. Данилевський скаржиться, що хворих 26 чоловік, в 1766 р. хворих «відвідинами божими примножилось» і т. д.

---

[94] Перша бурса (сирітський будинок) була збудована ще П. Могилою.

[95] Із листа митрополита Арсенія Могилянського.— Хв. Титов, названа праця, стор. 216.

[96] Акты и документы, отд. II, т. I, ч. I, стр. 393.

За проханням сеньйорів бурси Академія відпускала невеликі кошти на хворих, на ремонт печей, на опалення та інше. Але спеціальних коштів на утримання студентів, як це мала, наприклад, Московська академія (богослови й філософи — по 4 коп. в день, решта — 3), у Київської академії не було. Тому київські студенти — і 30-річні богослови, і «малолітні граматики»,— перебуваючи у виключно тяжких умовах, змушені були самі відшукувати всі можливі способи, щоб прогодуватись і одягнутись, аби тільки не кидати навчання.

Студенти наймались прислужниками, сторожами, наймитами і т. ін. Ритор Роман Антонович, наприклад, у 1733 р. жив у священика Якова Жураховського «як наймит... гній возив, коні пас, дрова рубав, коляску поганяв» [97]. Студент Італинський три роки (1735—1737) був письмоводителем у подільського протопопа «ради перекопіювання указів» [98]. Іван Садурський стеріг просо і пшеницю Києво-Видубецького монастиря з 25 липня по 31 серпня 1766 р. «на звиницькому грунті» «за кожух і чоботи» [99].

Іноді студенти заробляли якісь копійки за читання псалмів та «втішних речей» над покійниками або віршів — в урочистих випадках, за піднесення гравюр знатним особам та ін.

Під час свят, особливо Різдва, студенти ходили з колядками, щедрівками, вітальними піснями, вертепами.

Але найбільша частина їх просто «миркувала», тобто просила милостиню. Збираючись групами, вони співали під вікнами заможних киян різні пісні, псалми й канти, один із яких починався словами «Мир божий оселиться в серцях ваших» — звідки й пішла назва «миркач, миркувати».

---

[97] Д. Вишневський, названа праця, стор. 83.
[98] Там же.
[99] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 349.

Під час канікул студенти йшли на «епетиції» — за милостинею в різні кінці України — на Київщину, Полтавщину, Чернігівщину, Слобожанщину. Найнужденніших Академія відпускала навіть до закінчення навчального року, забезпечуючи їх «пашпортами» й зобов'язуючи повернутись в зазначений строк. «Пред'явник цього, студент Академії Київської, учень школи риторики Іван Хижковський, за давнім звичаєм, як такий, що немає нізвідки для навчання кошту, відпущений для випрошування милостині за Дніпро в Малоросійські і Слободські полки до 1-го числа, вересня місяця, цього 1769 року, за межі згаданих полків з цим пашпортом йому не ходить...

Івану Хижковському, просячи задля постачання свого милостиню, поступати всюди чесно, також ні в кого для домашнього навчання дітей, ні під яким приводом не залишатися під загрозою покарання, а по закінченню визначеного терміну повертатися до Києва й віддати свій в Академію пашпорт неодмінно...

Академії Київської префект ієромонах Никодим» [100].

Найбільш надійним засобом для існування були кондиції — право кращих студентів, богословів і філософів навчати дітей у багатих сім'ях, за що вони мали стіл і часто квартиру. Часом Академія відпускала на кондиції навіть на кілька років. Іноді це право отримували і студенти молодших класів — ритори й піїти. Так, в 1745 р. студент риторики Федір Ревуцький подає «прошеніе» митрополиту Т. Щербацькому: «... не маю нічого, щоб можна було продовжувати навчання. Прошу допомогти чим-небудь». Резолюція на «прошенії» учителя риторики Володимира Каліграфа свідчить: «Цей учень школи риторики в навчанні вельми надійний і в поводженні чесний». На запитання митрополита, що саме потрібно Ревуцькому, той пише: «Не маю кунтуша і киреї, ні сорочки, ні шапки, ні чобіт, ні па-

[100] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 460.

перу за що купить». Т. Щербацький дає розпорядження: «Дати кондицію і всим необхідним забезпечити» [101].

Становище студентів, які жили в Малій бурсі, часто ускладнювалось недоброзичливим ставленням до них настоятелів і дяків з-за того, що студенти переманювали до себе учнів приходських шкіл, не виконували дрібних доручень настоятелів, не відвідували «всенощних» та ін. Користуючись своїм становищем, настоятелі іноді піднімали проти студентів весь приход. У таких випадках Академія завжди захищала своїх вихованців. Так, у 1741 р. префект М. Козачинський домігся від Консисторії справедливого покарання настоятеля Миколо-Притиської церкви Романа Антоновича і його дяка Хведора за те, що вони створили неможливі умови для проживання і занять бурсаків і підняли проти них увесь приход. Р. Антонович був присуджений «на ланцюгу в катедральному Києво-Софійському монастирі цілий тиждень сіяти борошно в пекарні», а дяка Хведора і піддячого покарали «батогами на цвинтарі перед школою Притиського» [102].

Щоб уникнути надалі таких конфліктів, Академія в 1750 р. виробила спеціальну «Инструкцию находящимся по школам при церквях Киевоподольских, студентам» за підписом префекта Г. Конисього.

Скрутне становище, в якому постійно перебували студенти, змушувало їх шукати різні шляхи до його поліпшення. Особливого морального приниження зазнавали старші студенти від жебракування. Щоб позбавитись цього, вони іноді утримували в бурсі кількох жебраків, які за навчання грамоті і початкам латині, власне за підготовку їх до вступу в Академію, підхарчовували бурсаків своїм жебрацьким достатком. У 1764 р. таких жебраків офіційно в бурсі проживало 24, в 1769 — 11.

[101] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 103, 104.
[102] Там же, отд. II, т. I, ч. I, стр. 266.

Злидні примушували студентів іноді вступати в конфлікт з власною совістю, а одночасно — й жителями Києва, бо, як признався один із бурсаків в шкільному творі, «безпросвітня нужда кожного або вчить або примушує до того, до чого б не нужденне становище ніколи б не привело»[103].

Саме це було причиною знаменитих нальотів бурсаків на київські базари, товарні лавки, льохи, а також крадіжок дров з міщанських дворів та колод з міської дерев'яної огорожі, які «по сто чоловік і більше носили».

Виступи міщан проти студентів, а особливо вжиття до них адміністративних заходів з боку Магістрату, що, на думку Академії, порушувало її право самоврядування і власного суду над студентами, призводило часто до бурхливих сутичок, і навіть до стану, на зразок воєнному. В січні 1700 р., три дні під калатання на сполох з дзвіниці Братського монастиря, студенти воювали з міщанами, бурмистрами, що виконували поліцейські функції, і стрільцями, які були закликані Магістратом для оборони від студентів, що розійшлися не на жарт.

Самостійне становище студентів, необхідність дбати про власне утримання, сприяло формуванню незалежного характеру, стійкості, умінню постояти за свої права і знаходило прояв у сутичках з настоятелями приходських церков, у школах яких жили студенти, з стрільцями й гусарами, які посягали на квартири, зайняті студентами, з академічним начальством. Наприклад, у лютому 1763 р. 22 студенти-філософи відмовилися слухати лекції префекта Мельхіседека Орловського і подали протест митрополиту Арсенію Могилянському з приводу несправедливого покарання префектом чотирьох їх товаришів Романа Кривецького, Олексія Бєлецького, Семена Гамалії і Якова Костецького. Студенти заявили, що коли митрополит повірить не їм, а

[103] Д. Вишневський, названа праця, стор. 87.

Й. Ф. Тимковський.

префекту, «то ми з найглибшою нашою покірністю Вашій святості за корисне навчання в Академії змушені будемо подякувати і, не закінчивши навчання, з Академії розійтись в інші місця» [104]. Очевидно, цей конфлікт був причиною відчислення з Академії Мельхіседека Орловського [105].

У другій половині XVIII ст. Академія дістала можливість трохи поліпшити матеріальне становище студентів. Із 500 крб., що відпускались казною на Київську академію з 1766 р., 250 йшло на студентів. За ці гроші частина вихованців отримували прості кожушки й чоботи на зиму.

У цей же час на користь бурсаків були зроблені значні пожертвування вихованцями Академії попередніх років. Так, 7820 крб. дає «з любові своєї до людей, що співчуття заслуговують, для бурсаків, що в злиднях живуть, лише на їх утримання» Варлаам Баранович, ігумен Московського Златоустського монастиря [106]. В 1779 р. митрополит Гр. Кременецький заповідає Академії 3000 крб., проценти з яких мусили йти на утримання неімущих студентів: на 50 чоловік богословів по 1 крб. в місяць, тобто 500 крб. на десять місяців; 50-ти філософам по 80 коп. на місяць, відповідно — 400 крб. на 10 місяців; 50-ти риторам по 60 коп. на місяць,— всього відповідно 300 крб.; 50-ти піітам по 40 коп. в місяць — відповідно 200 крб. [107].

Нарешті дійшла черга і до наймолодших. За наказом протектора Самуїла Мислав'ського в 1784 р. їм почали варити щодня борщ і кашу, але заборонили «миркувати».

Це були лише крихти в морі злиднів. Основна маса залишалась у тяжкому становищі. Так, коли С. Мислав-

---

[104] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 28.

[105] Там же, стор. 36, примітка № 2. У 1703 р. він отримав місце ігумена в Київському Кирилівському монастирі.

[106] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 436.

[107] В. Серебреников, названа праця.— Труды. 1897, III, стр. 346.

ський запропонував виділити гроші, щоб найняти прачку для студентів, він одержав відповідь, що деякі бурсаки «зовсім майже не мають сорочок, а особливо іншої білизни і пекучу в тому потребу мають», і пропозицію на ці гроші купити студентам сорочки [108].

Тільки невичерпна жадоба знань й мужні серця допомагали українській молоді долати на тернистому шляху науки неймовірні злидні, холод, голод, хвороби, принизливе становище.

---

[108] В. Серебреников, названа праця.— Труды. 1897, III, стр. 346.

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ В МІЖСЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКАХ

Київській колегії та академії випала висока честь протягом XVII — першої половини XVIII ст. посідати провідне місце в історії вітчизняної освіти.

Вона була загальноукраїнським центром освіти, сприяла формуванню у народу почуттів згуртованості і національної єдності. Це мало велике значення в умовах, коли українські землі були розрізнені і входили до складу різних держав.

До Академії йшла навчатись молодь з усіх українських земель — Київщини, Лівобережної й Слобідської України,

Запорожжя, Волині, Поділля, Галичини, Буковини, Закарпаття. Особливо багато було молоді з Лівобережної України, а також з українських земель, які перебували під владою Польщі. В академічних списках останні названі як «зарубіжні» або «Польської області студенти». «Студенти Київської академії,— повідомляв митрополит Р. Заборовський Синодові в 1738 р.,— суть люди різного звання в Малоросії, а паче велика кількість з-за рубежа, з Польської області приходять» [1]. В умовах соціального й національного гноблення, примусового залучення української молоді до католицизму різними методами, в тому числі й через школу, потяг до Київської академії, що була єдиною національною вищою школою на Україні, був надзвичайно великий. В академічних списках зустрічаються студенти з Бара, Збаража, Бережан, Бича, Бердичева, Вінниці, Дрогобича, Дубна, Житомира, Зборова, Кам'янця, Куликова, Львова, Любачева, Мостищ, Перемишля, Поморян, Острога, Рогатина, Самбора, Сидорова, Слуцька, Стрия, Тислиниці, Толстого, Трембовлі, Ярославля та інших міст, а також — з багатьох сіл.

Прибувала молодь до Київської академії і з Закарпаття, яке на той час було своєрідним форпостом українських земель на заході. У першій половині XVIII ст. в Академії навчались Іван Боцневич із м. Бардієва в Угорщині (зараз територія Східної Словаччини), Стефан Пчельський з Ужгорода; Олексій Кертис з Мукачева, Василь Штефка із с. Кривого Мармарошського полку (територія Хустського району Закарпатської області), Микола Добрянський, Василь Іваницький та ін. [2].

---

[1] Акты и документы, отд. II, т. I, стр. 91.

[2] Ф. П. Шевченко, Закарпатці — студенти Київської академії XVIII ст.— Український історичний журнал, 1965, № 6, стор. 96—97.

Вихованці Київської академії, здобувши освіту, ставали безпосередніми організаторами й учителями численних навчальних закладів на Україні та за її межами. Ще в кінці 30-х років XVII ст. Колегія сприяла створенню шкіл у Вінниці, Гощі й Кременці.

Особливо посилилась просвітна роль Київської академії в період, коли Україна була возз'єднана з Росією і Академія міцно завоювала собі положення і права вищого учбового закладу з віковою історією і славними традиціями.

На початку XVIII ст. вихованцями Київської академії було засновано ще ряд учбових закладів на Україні і, хоч в адміністративному відношенні вони не залежали від Академії, їх зв'язували дружні відносини і почуття взаємодопомоги.

У 1700 р. вихованцем Київської академії Чернігівським архієпископом Іваном Максимовичем була заснована Чернігівська колегія, яка за прикладом Академії навчала дітей всіх станів і дозволяла студентам переходити до інших учбових закладів. До 1749 р. курс навчання в ній обмежувався риторикою. Чернігівська колегія майже повністю була забезпечена викладачами, яких присилала Київська академія. Деякі хоч і були вихованцями Чернігівської колегії, та освіту завершували в Академії.

1726 р. була відкрита Харківська колегія теж за ініціативою вихованця і викладача Київської академії, а потім білгородського єпископа Єпіфанія Тихорського. Протягом XVIII ст. Харківська колегія залишалась значним загальноосвітнім і загальностановим учбовим закладом, центром освіти всієї Слобідської України. Число учнів у ній сягало 500. Майже всі учителі і керівники її у XVIII ст. були вихованцями Київської академії. Серед них — Платон Малиновський, Митрофан Слотвинський, Стефан Вишневський та ін.

У 1738 р. за допомогою Академії відкрито Переяславську колегію. Як і Чернігівська й Харківська колегії, вона запозичила багато чого від Київської академії. Була загальноосвітнім всестановим закладом. Тут у різні часи викладали київські вихованці — Я. Мемлевич, І. Козлович, І. Леванда, Д. Домонтов. У 1753 р. читав поетику Г. С. Сковорода.

Київській академії належить визначна роль в історії російського освітнього руху. Ще в 1640 р. протектор Київської колегії, відомий просвітитель і гуманіст Петро Могила запропонував царю Михайлу Федоровичу заснувати в Москві школу, в якій київські вчені будуть «навчати дітей боярських і простого народу грамоті «грецькій і слов'янській» [3]. Хоч школа не була заснована, але сама ідея мала успіх серед певних московських кіл і вплинула в першу чергу на поїздку москвичів до Київської колегії на навчання.

Ще до возз'єднання України з Росією, в кінці 40-х років XVII ст., в Київській колегії навчались росіяни Тимофій Топоров, Лук'ян Голосов, Афанасій Суханов. Трохи пізніше «із слізьми й наполегливістю» добились виїзду на Україну боярські діти Іван Озеров і Порфирій Зеркальников.

Російський уряд також виявив ініціативу до культурного зближення з Україною, досягнення якої, особливо в галузі освітньої діяльності, в цей час були досить помітними. До Москви почали запрошувати українських вчених, переважна більшість яких була вихованцями Київської колегії. В числі перших прибули видатні українські вчені Єпіфаній Славинецький та Арсеній Сатановський, які розгорнули в Москві велику освітню, наукову й літературну діяльність. На початку 60-х років XVII ст. до Москви був викликаний ще один вихованець Київської колегії — білорус Симеон По-

---

[3] Н. И. Петров, Киевская академия во II половине XVII ст., стр. 70.

лоцький, який разом з Є. Славинецьким «перші насаджували шкільну науку в Москві» [4].

Єпіфаній Славинецький (р. н. невід.— п. 1675 р.) після закінчення Київської колегії деякий час мандрував за кордоном, а після повернення був її викладачем. У 1649 р. запрошений до Москви, де займався викладацькою та літературною діяльністю. Його спадщина — 150 оригінальних та перекладних творів богословського й світського змісту, книги з анатомії, географії, історії. Є. Славинецький автор багатьох праць з мовознавства. Його праці «Лексиконъ греко-славено-латинскій», «Филологическій лексиконъ», «Разсуждение о учении греческого языка» та інші високо оцінені сучасниками і дослідниками його творчості, які називали Є. Славинецького «мужем мудрим, дотепним, високоосвіченим, у філософії й богослові витонченим дидаскалом і глибоким знавцем елліно-грецьких діалектів» [5].

Симеон Полоцький (1629—1680), закінчивши Київську колегію, з 1657 р.— учителював у Полоцькій братській школі. В 1664 р. його викликали до Москви, де він заснував при Заіконоспаському монастирі греко-латинську школу, пізніше реорганізовану в Слов'яно-греко-латинську академію.

С. Полоцький вважається основоположником російської силабічної поезії. Він багато зробив у справі розвитку російського красномовства, якому, як і вмінню складати вірші, надавалось великої ваги в тодішніх курсах піітики й риторики, а також у світському житті.

Виклики українських учених до Москви продовжувалися і в наступні роки, особливо інтенсивно — з початку

---

[4] В. О. Ключевский, Западное влияние в России, М., 1897, стр. 87.

[5] Евгений (Болховитинов), Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-россійской церкви, т. I, изд. 2-е, Спб., 1827, стр. 177.

XVIII ст. Вони трудилися в різних галузях культурного життя. Навчали дітей, писали твори, працювали перекладачами в Посольському приказі, «справщиками», тобто редакторами, в Печатному дворі, проповідниками. (Звичай слухати проповіді при дворі та в церквах, тобто «речі вітальні й панегіричні, більше світського характеру, ніж церковного» [6], був заведений в Москві також Славинецьким та Полоцьким).

Зміцнення українсько-російських культурних зв'язків сприяло посиленому припливові російської молоді до Київської академії. Через своїх вихованців-учених в Москві вона стає все більш популярною в Росії.

У 50-х роках в Колегії навчалась, очевидно, значна кількість росіян, бо в 1661 р. капелан імперського посольства в Москві Главинич записав зі слів Є. Славинецького, що «москвитяни студіюють в Київському монастирі передусім філософію й богослов'я, різні грецькі й латинські писемності» [7].

У 80-х роках XVII ст. в Київській академії 9 років навчався Каріон Істомін. Повернувшись до Москви, він займав посаду «справщика». В цей же час навчалися стольники Іван Обєдовський та Конон Зотов, який пізніше став одним із видатних моряків. У 1724 р. він написав першу російську книгу про техніку корабельного управління «Разговор у адмирала с капитаном о команде».

Навчалися в Києві також діти російської знаті, яка жила на Україні,— син Київського воєводи кн. Ромодановського Андрій, син Київського воєводи П. В. Шереметьєва Борис Петрович Шереметьєв, пізніше відомий сподвижник Петра I, фельдмаршал і граф, син шотландського генерала

[6] В. К. Харлампович, Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь, т. I, Казань, Типография университета, 1914, стр. 421.

[7] Хв. Титов, названа праця, стор. 144.

Патріка Гордона, який перебував на російській службі,— Григорій. Царська грамота від 11.I 1694 р. визнавала Колегію вищим учбовим закладом «для учения философской и богословской науки детей великороссийских и малороссийских всяких чинов жителей» [8].

Після навчання в Київській академії росіяни повертались на батьківщину, де працювали в школах, громадських установах. Вони привозили з собою в Росію київську науку, освітні ідеї, книги, звички й залишились назавжди палкими прихильниками дружніх відносин і культурних зв'язків з Україною.

Цікаво, що П. Зеркальников після закінчення академічного курсу (близько 1658 р.) подарував Академії свій будинок (який купив недалеко від її садиби за 300 злотих на час навчання) «на знак любові своєї, за здобуття премудрості на тому місці святому Києво-Могилянському» [9], чим виявив велику шану й вдячність київським ученим. У Москві Зеркальников підготував до друку Греко-слов'яно-латинський лексикон Є. Славинецького.

Київським ученим належить почесна роль в організації вищої школи в Росії. У 1685 р. в Москві на базі Заіконоспаської школи була відкрита братами греками Ліхудами так звана Елліно-грецька академія. Але рівень навчання в ній не відповідав вимогам часу. За дорученням Петра I вона була реорганізована на зразок Київської академії і відкрита в 1701 р. як Слов'яно-греко-латинська академія. Цю реорганізацію здійснив викликаний до Москви вихованець і професор Київської академії Стефан Яворський. Він же був призначений першим протектором Московської академії, повновладним її керівником.

---

[8] Памятники, т. II, 1846, стр. 316—324.

[9] К. В. Харлампович, названа праця, стор. 371.

«...Будет кто бить челом в каких-нибудь делах славенолатинских школ,— говорилось у царському указі 22.XI 1706 р.,— которые в Спасове-монастыре, что за иконным рядом, на учеников учащихся, чтоб тех учеников ни в каких исцовых делах, ни в которых приказах, ни в канцеляриях и в ратуше, оприч преосвященного Стефана (Яворського.— З. Х.) митрополита Рязанского и Муромского судом к расправе не ведать. Потому что по именному великого государя Указу те школы и учеников ведает он, преосвященный Стефан митрополит» [10].

Щоб швидко і якісно налагодити навчальний процес в Московській академії, Стефан Яворський звернувся за допомогою до рідної академії з проханням надіслати викладачів. Уже в 1701 р. Київський митрополит Варлаам Ясинський повідомляє царя: «Монарший виконуючи наказ, отпускаю до цар-граду Москви від православної Академії Київської учителів шість: Рафаїла Краснопольського, Йосипа Туробойського, Опанаса Соколовського, Григорія Гошкевича, Антонія Стрешовського і Мелетія Канського» [11].

Від'їжджаючи до Москви, викладачі Київської академії часто везли з собою й студентів — риторів, піїтів, філософів і навіть граматиків. Підтримкою добре встигаючих учнів викладачі-українці намагались закріпити свій авторитет і заохотити російську молодь до навчання.

Всього за період з 1701 по 1762 р. до Московської академії на викладацьку роботу було запрошено або виїхало під тиском наказів Синоду 95 викладачів і студентів старших класів Київської академії. Наприклад, філософію в перші роки в Московській академії читали київські викладачі Стефан Прибилович, Теофіл Кролик, Інокентій Кульчиць-

[10] ЦДАДА СРСР, ф. 158, оп. I, спр. 124, арк. I.

[11] С. Т. Голубев, Киевская Академия в конце XVII — начале XVIII века, Примечание № 75, стр. 94—95.

кий, Гаврило Бужинський, Гедеон Вишневський, Платон Малиновський та ін. Більшість ректорів і префектів, за невеликим винятком, були вихідцями з Київської академії. Так, з 1701 по 1763 р. посаду ректора займали всього 21 чоловік, і з них 18 — київські вчені, відповідно за цей час префектів було 25 чоловік, з них 23 — із Київської академії. Історик Московської академії С. Смирнов писав, що київські викладачі в Московській академії «керувались навчальними інструкціями Київськими і впровадили в життя Академії порядки, здавна заведені в Києві, словом, передали їй свій дух, свій напрямок» [12].

Успіхи Московської академії, яких вона досягла завдяки праці київських вчених, ще більше стверджували думку серед прогресивної російської молоді, що джерелом знань, науки й культури є Київська академія. У 1721—1731 рр. в Києві навчались росіяни І. Каратаєв, Г. Лозін, Олексій і Степан Молчанови та інші; з 1733 по 1744 р.— вихідці із м. Казані І. Бистрицький і Г. Аристовський, які по закінченні академічного курсу були викладачами в Казанській семінарії.

З 1740 р. в Києві навчався вихованець Вятської семінарії син пономаря Костянтин Щепін. Після закінчення Академії він деякий час працював перекладачем в Петербурзькій Академії наук, а потім вивчав за кордоном, у Флоренції, Лондоні й Парижі, медицину і дістав звання доктора. Після повернення — професор Московського й Петербурзького медичних училищ. Відомий багатьма науковими працями.

У списку студентів за 1736/37 рік числиться в класі інфими Роман Християнський, «з міста Царичина, роду Калмицького». З 1742 р. в Академії навчався Олексій Кон-

---

[12] С. Смирнов, История Московской Славяно-греко-латинской академии, М., Типография В. Готье, 1855, стр. 81—82.

стантинович з міста Брянська. Прибували росіяни до Київської академії і в другій половині і навіть в кінці XVIII ст. Так, у 1797 р. Григорій Сухов із м. Вязьми з купецької сім'ї в «прошенії» на ім'я митрополита писав про своє бажання навчатись в Академії і просив зарахувати його на казенний кошт як сироту [13].

Певний час у Київській академії навчався великий російський учений М. В. Ломоносов. Залишивши Московську академію (клас риторики), він десь у вересні 1734 р. [14] прибув до Києва. Перебування Ломоносова в Київській академії було коротким. Очевидно, він не мав наміру знайомитись з повним курсом наук, які тут викладались, а приділив увагу лише тому, що його найбільше цікавило. У Києві паралельно із слуханням деяких курсів Ломоносов працював у бібліотеці Академії, а також в інших значних книгозбірнях, зокрема — Києво-Печерської лаври.

Як відзначають дослідники, навчання Ломоносова в Київській академії було корисним і позначилось пізніше на його діяльності. Зокрема, удосконалення латинської мови, вивчення теорії складання руського вірша Ф. Прокоповича, ознайомлення з рядом слов'янських, грецьких, латинських книг та літописних джерел, з академічними правилами художнього («рисовального») мистецтва,— все це склало частину того грунту, на якому пізніше розвинулась наукова, літературна й художня творчість Ломоносова. Саме перебування Ломоносова на Україні засвідчувало важливість культурних зв'язків двох братніх народів.

Освітня місія київських учених в Росії не обмежувалась

---

[13] Центральний державний історичний архів УРСР в Києві, ф. 127, оп. 191, спр. 53, арк. I (далі: ЦДІА УРСР).

[14] Г. Н. Моисеева, Ломоносов на Украине.— Русская литература XVIII века и славянские литературы. М.—Л., Издательство АН СССР, 1963, стр. 99.

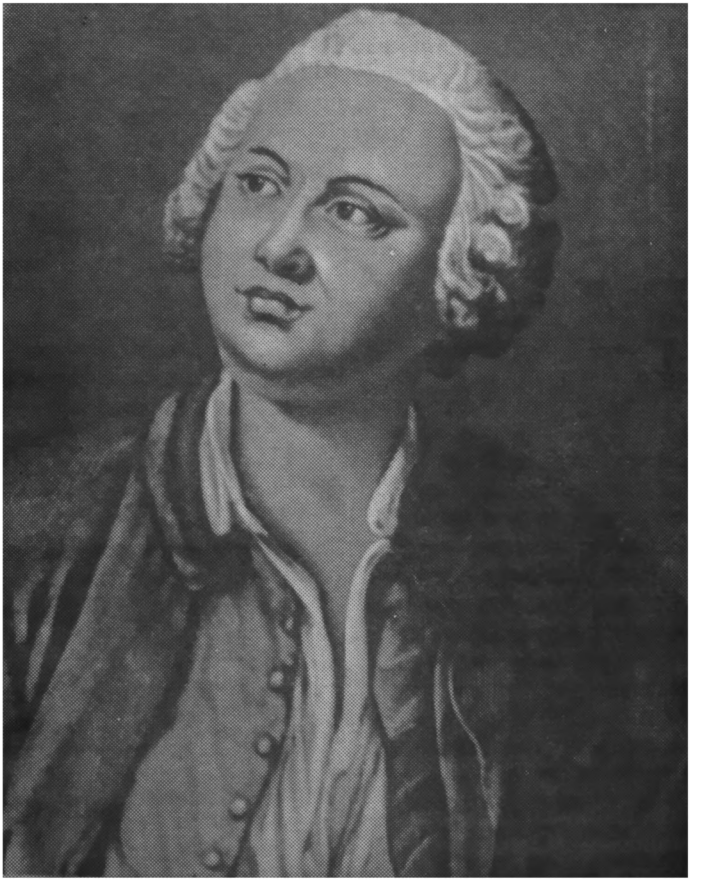

М. В. Ломоносов.

організацією Московської академії. Вихованці Київської академії були засновниками більшості шкіл у Росії, що виникли у першій половині XVIII ст.

Ще до постанови Синоду (1721 р.) про відкриття єпархіальних шкіл і семінарій вихованці Академії, котрі займали високі церковні посади в Росії, турбувались про розвиток освіти.

Так, у першій половині XVIII ст. були засновані: латинська школа в Ростові Великім (1702) Дмитрієм Туптало (Ростовським); слов'яно-російська школа в м. Тобольську (1703) — Філофеєм Лещинським; Архангельська семінарія (1713), безпосередніми організаторами її були Лохвицький протопоп Іван Гоголевський та архімандрит Батуринського монастиря Гедеон Одорський, вислані до Архангельська в справі Мазепи; Смоленська школа (1715) — Дорофеєм Короткевичем, перетворена в 1725 р. в семінарію талановитим просвітителем Гедеоном Вишневським; Олександро-Невська школа в Петербурзі (1721) — Феофаном Яновським; Іркутська (1721) — І. Кульчицьким, за ініціативою російського посланника в Пекіні Л. Ізмайлова; Тверська (1722) — Митрофаном Слотвинським та Білгородська — Єпіфанієм Тихорським, реорганізована в 1726 р. в Харківську колегію.

У 1723 р. були відкриті: Суздальська школа — відомим освітнім діячем Варлаамом Лінницьким; Казанська — реорганізована в 1733 р. киянами Іларіоном Рогалевським та Лукою Конашевичем; Вятська — Лаврентієм Горкою та школа в м. Холмогорах з викладанням слов'янської, грецької і латинської мов, організатором її був вихованець Академії Варнава Волатковський; у 1724 р. — в м. Вологді Амвросієм Юшкевичем; в м. Коломні — Варлаамом Лінницьким; в м. Рязані Сильвестром Холмським та монгольський і китайський класи при іркутській школі — Антонієм Платковським.

Також були засновані: Псковська школа (1725) — Рафаїлом Заборовським, реорганізована в 1733 р. Варлаамом Лінницьким; Устюжська (1725) — велику роль у її організації відіграв Лука Конашевич; Астраханська (1727) — Варлаамом Лінницьким; Севська (1741) — Платоном Петрушевичем; Троїце-Сергіївська семінарія (1742) — Арсенієм Могилянським; Костромська семінарія (1749) — колишнім професором і ректором Київської академії Сильвестром Кулябкою; школа в м. Володимирі на Клязьмі (1749) — Платоном Петрушевичем та ін.

Звичайно, не у всіх цих школах був однаковий курс навчання. Але всі вони були організовані або підтримані чи реорганізовані вихованцями Київської академії. Учителями в них були переважно вихованці Київської академії, частково — Переяславської, Чернігівської й Харківської колегій. Навіть у такій віддаленій від України школі, як Тобольська, більшість учителів і керівників були кияни. Вчителі-українці їхали до інших шкіл не тільки скоряючись силі наказу, а й на запрошення колег — організаторів цих шкіл, а іноді — й самостійно, за власним бажанням, з глибоким усвідомленням своєї ролі і обов'язків перед суспільством.

Багато освітніх діячів Київської академії заповіли свої бібліотеки, які вони збирали упродовж цілого життя, тим школам Росії, в яких вони працювали. До Московської академії перейшла бібліотека Гаврила Бужинського — 195 книг (1731) — та Лаврентія Горки (1738); до Холмогорської семінарії — бібліотека Германа Копцевича (1735); до Невської (1736), а потім до Новгородської — більше 3000 книг Феофана Прокоповича; до Тверської — бібліотека Феофілакта Лопатинського; до Новгородської — Амвросія Юшкевича (1738); до Невської — Сильвестра Кулябки (1750); до Псковської — Симона Тодорського (1754); до Казанської — Луки Конашевича (1758); до Володимирської — Платона Петрушевича (1757).

Освітній вплив Академії поширювався і на Білорусію. Вихованці її направлялись єпископами, а також настоятелями православних монастирів у Білоруську єпархію, яка була єдиною православною єпархією в межах Польщі. Крім боротьби з католицизмом і унією, вони проводили там широку освітню роботу. Відомі такі прогресивні діячі в Білорусії, вихована Київською академією: Арсеній Берло, брати Волчанські, Йосип Оранський, Михайло Козачинський, Амвросій Юшкевич і особливо Георгій Кониський (1717—1795). Народився він у м. Ніжині в міщанській сім'ї. З 1728 по 1743 р. навчався в Київській академії, де був залишений на викладацьку роботу. В Академії Кониський читав піітику, риторику, філософію, а також був префектом і ректором. Відомий як письменник, автор драматичних творів та численних віршів.

У 1755 р. Г. Кониський був направлений на єпископську кафедру до Могильова. Відтоді все своє життя він присвятив служінню білоруському народові, відстоюючи його національні та релігійні інтереси.

Цій же меті служила заснована Кониським у 1757 р. Могилівська семінарія, де вивчали польську, грецьку, старо-єврейську мови, а також піітику, риторику, філософію і богослов'я. Викладачами в ній були київські вихованці — Скальський, Богуславський, Григорович, Пиючевський, Цвітковський, Горбачевський та ін.

Випускники Академії викладали в Могилівській семінарії і в більш пізній час. Так, у 1799 р. був зарахований учителем студент-богослов Федір Романовський [15].

У Київській академії навчалась і білоруська молодь. Як відомо, її вихованцем був талановитий вчений, поет, громадський діяч білорус С. Полоцький. В академічних списках студентів за 1736/37 рік є білоруси «князівства Литов-

[15] ЦДІА УРСР, ф. 127, оп. 193, спр. 56, арк. 1.

ського: Дмитро Якимович, із селян, з міста Давидгорода — в класі філософії; Ілля Росенський, із селян, з Мінська — в класі поетики; Олексій Шпакович з містечка Пінська — в класі синтаксими» та ін.

Учились, безперечно, й інші. Але в списках, де немає відомостей, звідки походять студенти, віднайти білорусів неможливо, тому що прізвища їх звучать так, як і українців. А таких списків, на жаль, переважна більшість.

Освітня та проповідницька діяльність вихованців Київської академії в Білорусії на захист національних та релігійних інтересів білоруського народу, навчання в Академії білоруської молоді — значний вклад її у розвиток традиційних культурних зв'язків між двома братніми народами — білоруським та українським.

* *
*

Київська академія виховала визначних громадських і освітніх діячів, медиків, письменників, поетів, діяльність яких була вагомим внеском у розвиток науки й культури не тільки українського, а й російського і білоруського народів.

Серед них відомі — Григорій Савич Сковорода (1722 — 1794) — видатний український філософ, демократ-просвітитель, життєвий і творчий шлях якого описаний численними дослідниками, письменниками й поетами.

Микола Миколайович Бантиш-Каменський (1737 — 1814). Народився у заможній родині в м. Ніжині. Після дев'яти років навчання в Київській академії поступив до Московської академії, а потім — до Московського університету. На посаді архіваріуса Московського державного архіву займався упорядкуванням стародавніх актів. Пізніше працював управляючим Московського архіву Державної Колегії іноземних справ. За наукові праці з історії обраний

почесним членом Російської Академії наук, Московського університету, дійсним членом Московського товариства історії і старожитностей російських, віце-президентом Московського бібліотечного товариства.

Максим Федорович Берлинський (1776—1848) — походженням із дворянської сім'ї з м. Путивля. Навчався у Київській академії і два роки у Петербурзькій учительській гімназії. З 1809 р. займався викладацькою діяльністю, згодом викладав географію й історію у вищому історичному й географічному класі Київської академії.

М. Берлинський фактично перший науковий дослідник археології й історії м. Києва. 1820 р. у Петербурзі була надрукована його праця «Краткое описание г. Киева, содержащее исторический перечень сего города, также описание достопамятностей и древностей оного», крім того, ним опубліковано багато праць з історії Києва в періодичній пресі.

П. І. Симоновський (1717—1809) після закінчення Київської академії слухав лекції з історії у Варшаві. Багато мандрував за кордоном. Повернувшись на Україну, займався історією, наслідком чого була його праця «Краткое описание о казацком малороссийском народе» (1765 р.), написана на літописних, архівних та мемуарних джерелах.

Значна кількість студентів Київської академії після додаткового навчання у Московському й Петербурзькому академічному університетах та медичних школах залишались в Росії. Вони займались науковою та педагогічною діяльністю, видавничою справою, працювали перекладачами, писали й перекладали літературні, публіцистичні, наукові та інші твори.

Вихованцям Київської академії належить почесне місце серед різночинної демократичної інтелігенції 50—70-х років XVIII ст., яка відіграла вирішальну роль у поширенні освіти, науки, мистецтва в Росії, а головне — у формуванні ідей, спрямованих проти пануючої феодальної ідеології,

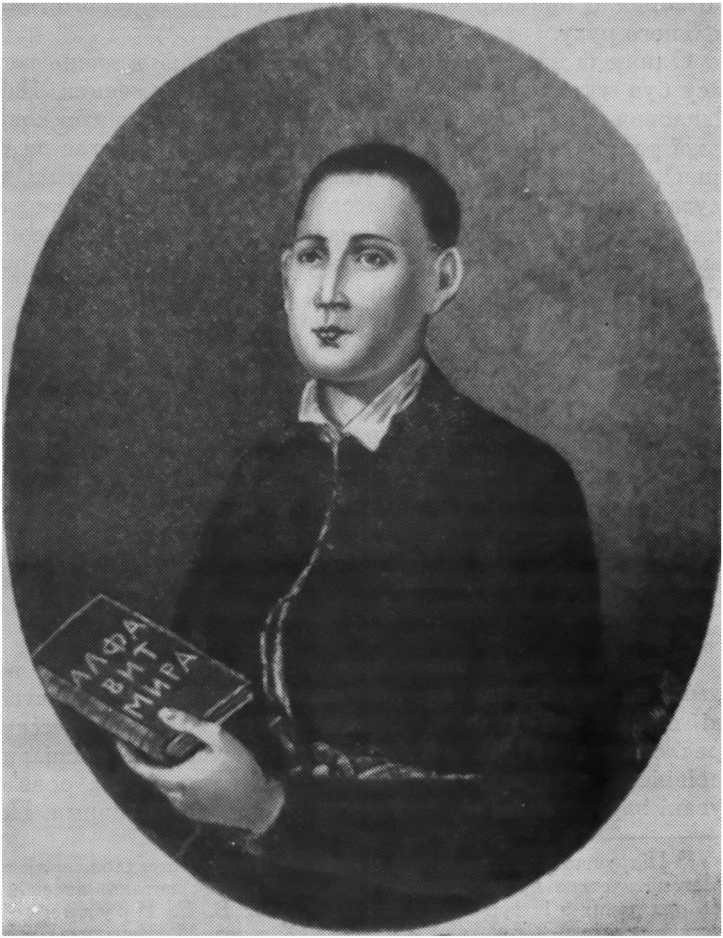

Г. С. Сковорода.

що сприяло прискоренню російського революційного визвольного руху.

Одним із видатних пропагандистів наукових знань того часу був український філософ-демократ письменник Яків Павлович Козельський (1728—1794). Походив він із козацької родини. Навчався у Київській академії (по клас риторики), кінчав Академічний університет у Петербурзі, де слухав лекції М. В. Ломоносова. По закінченні викладав якийсь час у Академічній гімназії, а потім в Артилерійському інженерному корпусі. Вніс значний вклад в історію розвитку математичної науки [16].

Одночасно з педагогічною діяльністю Козельський займався перекладами. Перекладацька діяльність просвітителів-демократів XVIII ст. відіграла визначну роль. Молодь знайомилась з кращими науковими й літературними досягненнями Європи того часу, що сприяло формуванню її прогресивного світогляду. Я. П. Козельський переклав ряд цінних історичних творів зарубіжних учених: «Датская история» скандінавського письменника Л. Гольберга, «Государь и министры» німецького історика К.-Ф. Мозера, прихильника освіченого абсолютизму; скорочене видання багатотомної стародавньої історії французького історика Ш. Роллена та ін.

У передмовах до перекладів Козельський виклав свої думки на ряд питань, що хвилювали передове суспільство, які пізніше об'єднав у власній праці «Философические предложения» (1768). Козельський засуджував суспільну нерівність, знущання дворян над кріпаками, війни, розв'язувані заради наживи, називаючи їх несправедливими. По-

[16] Підручники Козельського «Арифметические предложения» та «Математические предложения», крім спеціальних питань, висвітлюють ряд даних з історії науки взагалі.— Див.: В. Е. Прудников, Русские педагоги-математики XVIII—XIX веков, М., Учпедгиз, 1956, стр. 131.

ряд з цим виправдовував війни справедливі — «коли скривджений народ» захищає себе від «несправедливого нападу владолюбивих сусідів». Козельський виступав також як противник самодержавного й прихильник республіканського ладу. Оцінюючи його діяльність, дослідник просвітительського руху демократичної інтелігенції XVIII ст. в Росії М. М. Штранге називав Козельського «прекрасним мислителем-демократом, талановитим пропагандистом республіканських ідей та вчення про суспільну рівність» [17], який «виражав політичне кредо передової різночинної інтелігенції, що йшла в руслі освітнього руху» [18].

До передової різночинної інтелігенції у цей час належали також Л. І. Січкарьов, С. І. Гамалія, Г. А. Полетика, Г. В. Козицький, М. М. Мотоніс та інші українці, які у свій час навчалися в Київській академії.

Лука Іванович Січкарьов (1741—1809) — письменник, педагог, перекладач. У 16 років закінчив курс Київської академії (крім богослов'я). Відзначався глибокими знаннями і чудово володів іноземними мовами — польською, німецькою, грецькою, а пізніше ще й англійською, французькою та італійською. Після короткого навчання в Академічному університеті Петербурга був призначений в 60-х роках викладачем німецької мови і красномовства в Сухопутний шляхетний корпус. Успішно займаючись педагогічною діяльністю, Січкарьов також працював над перекладами. Йому належить переклад з англійської «Забавной философии» (1766) на теми моралі й філософії, що користувалась великою популярністю, а також праці англійського вченого Димсдала «Нынешний способ прививать оспу» (1770), що мала корисне практичне застосування. Січкарьов був глибоко переконаний у благотворному впли-

[17] М. М. Штранге, Демократическая интеллигенция России в XVIII в., М., «Наука», 1965 г., стр. 128.

[18] М. М. Штранге, названа праця, стор. 90—91.

М. Ф. Берлинський.

вові науки на суспільство, тому з гордістю зараховував себе до тих людей, «котрі вітчизні життя своє оним (літературною працею — *З. Х.*) віддають» [19].

У 60-х роках в Морському кадетському корпусі на посаді інспектора учбової частини працював Григорій Андрійович Полетика (1725—1789) — письменник, перекладач. Він був вихідцем із української козацької старшини, права і привілеї якої активно захищав. Як депутат Комісії по складанню «Уложения» від України вимагав урівняння козацької старшини в правах з російським дворянством. Цій же меті служила його праця «Историческое известие, на каком основании Малая Россия была под республикой Польшей».

На посаді інспектора Г. А. Полетика всебічно сприяв розвиткові літературної творчості викладачів, зміцнював їх авторитет серед учнів. Г. А. Полетика — автор словника на шести мовах — російській, старогрецькій, латинській, французькій, німецькій, англійській, який мав, на думку автора, «сприяти молодим людям Росії у навчанні тих мов, котрі найславнішими в світі й найпотрібнішими наукам вважаються» [20]. Відзначаючи певну обмеженість у політичних і філософських поглядах Г. А. Полетики, М. М. Штранге зазначав, що це не заважало йому брати активну участь в освітньому русі тих років [21].

Значне місце серед демократичної інтелігенції Росії 50—70-х років належить М. М. Мотонісу та Г. В. Козицькому, яких майже все життя зв'язувала особиста дружба і спільна громадська діяльність. Обидва були вихідцями із незаможних верств України, разом навчались у Київській академії. Залишивши навчання (філософський клас), виїхали в 1747 р. за кордон, де невдовзі вступили до Лейпціг-

---

[19] М. М. Штранге, названа праця, стор. 84.
[20] Там же, стор. 81.
[21] Там же.

ського університету. Не маючи ніяких засобів до існування, Мотоніс і Козицький звернулися до Академічного університету з проханням взяти їх на казенне утримання, на що дістали згоду (лейпцігські професори дали їм добру характеристику), але з умовою «довіку служити Академії» (Петербурзькій). Після десятирічного навчання в Лейпцігу прибули до Петербурга, де швидко завоювали повагу своєю вченістю і демократичними поглядами. Обидва були палкими прихильниками М. В. Ломоносова.

Микола Миколайович Мотоніс — літератор, педагог, викладав стародавні мови в Академічній гімназії Петербурга і здобув визнання як видатний вчений-філолог. Одночасово займався письменницькою і перекладацькою діяльністю. Для перекладів вибирав твори відомих європейських просвітителів-гуманістів, зокрема француза Марка Мюре, Еразма Роттердамського та інших. Мотоніс займав ряд адміністративних посад.

Григорій Васильович Козицький (1727—1775) — письменник, перекладач. Викладав латинь і грецьке красномовство в Академічному університеті. Друкував власні твори, які відзначались гуманістичною направленістю й викривали середньовічні пережитки та забобони. З метою пропаганди російської науки за кордоном Козицький переклав на латинську мову твори М. В. Ломоносова «О пользе химии» та «О происхождении света».

Г. В. Козицький займав високі державні посади, зокрема статс-секретаря Катерини II по прийому «всеподданнейших прошений». Використавши своє становище, він організував у 1768 р. «Собрание, старающееся о переводе иностранных книг» при Академії наук, фактичним керівником якого був сам. Близько 100 перекладачів-учених, педагогів, канцелярських служителів та ін. під керівництвом Г. Козицького переклали й опублікували 112 книг, здебільшого загальноосвітнього значення — з історії, географії, твори

грецької і римської класичної літератури, а також — французьких просвітителів — Монтеск'є, Вольтера, Руссо та ін., що мало виключно важливе значення в поширенні ідей європейських просвітителів у Росії.

До передової інтелігенції цього періоду належав також український історик, письменник Василь Григорович Рубан (1742—1795). Походив з бідної української козацької сім'ї. Навчався в Київській академії, а потім — у Московському університеті. Оселившись у Москві, займався літературною, науковою і видавничою діяльністю. Його журнали — «Ни то ни се» (1769), «Трудолюбивый муравей» (1771), «Старина и новизна» (1772—1773). В. Г. Рубан автор «Краткой летописи Малой России с 1506—1775 г.», в якій дав характеристику всім видам державного самоуправління й управління України, перелік гетьманів, генеральних старшин, а також географічні й статистичні дані про населення, церкви, поштові будинки України тощо.

У 1777 р. видав «Землеописание Малой России, изъясняющее города, местечка, реки, число монастырей и церквей и сколько где выборных козаков». В. Рубан — автор «Описания Москвы» (1782). Під його редакцією вийшли вперше в Росії «Записки» В. Григоровича-Барського.

Студенти Київської академії, які продовжували навчання в медичних закладах Росії й за кордоном, згодом стали відомими медиками, викладачами медико-хірургічних шкіл.

Серед них — К. І. Щепін — з 1762 р. перший російський професор анатомії, фізіології, хірургії в Московській медико-хірургічній школі, де господарювали до нього іноземці.

Амбодик Нестор Максимович (1744—1805) — основоположник акушерської науки й педіатрії на Україні і в Росії. Народився в с. Веприки на Полтавщині у сім'ї священика М. Максимовича. Маючи однакові прізвище і по батькові, об'єднав їх латинським ambo — dic, тобто

«і те і друге», і таким чином взяв собі за прізвище Ambodic — Амбодик. Перший із українців дістав за кордоном, у Лейдені, звання доктора медицини. Після повернення працював у петербурзьких і кронштадтських госпіталях, а також займав посаду головного міського акушера. Чудово володів іноземними мовами. Відомий як перекладач і письменник.

Великий вклад у розвиток медичної науки зробили й інші вихованці Київської академії, які після захисту докторських дисертацій у закордонних університетах, повертались на Україну, а також в Росію, де займались викладацькою і практичною медичною діяльністю: П. І. Погорецький, Х. Т. Тихорський, Ол. М. Шумлянський, М. М. Тереховський, Н. Згурський, Д. В. Понирка, І. А. Полетика, Д. С. Самойлович та багато інших.

Вони відіграли велику роль у розвитку практичної медичної діяльності, багато зробили (особливо Н. Максимович-Амбодик та Д. Самойлович) у створенні російської наукової термінології з анатомії, фізіології, природознавства. Чудово володіючи іноземними мовами, перекладали праці зарубіжних авторів, писали власні твори, чим сприяли загальному культурному розвиткові того часу.

Звичайно, не всі, хто належав до різночинної демократичної інтелігенції, мали однакові погляди і в однаковій мірі критикували феодально-кріпосницькі підвалини тодішнього суспільства, але всі вони палко вірили в силу й значення науки й освіти в суспільному розвиткові й самовіддано працювали над їх втіленням у життя, вважаючи це своїм громадським обов'язком.

Київська академія дала Росії кількох відомих державних діячів. П. В. Завадовський (1739—1812) народився в с. Красновичах, Чернігівської губернії у бідній родині. Виховувався в сім'ї дядька по матері М. Ширая, відомого збирача фольклору. По закінченні Київської Академії деякий час працював у Малоросійській Колегії. Завадовський ав-

тор «Высочайшего утверждения о губерниях» (1755 р.). В 1782 р. він — голова Комісії народних шкіл. У 1801 р.— голова Комісії по складанню законів Російської імперії, з 1802 — Міністр народної освіти, з 1810 р.— Голова Державної ради, член Сенату.

О. А. Безбородько (1747—1799) народився в сім'ї генерального писаря в с. Стольному Глухівського повіту на Чернігівщині. Після закінчення Академії 19-річним хлопцем із званням бунчукового товариша поступив у канцелярію П. Румянцева і через два роки став її управителем. Учасник російсько-турецької війни 1769—1774 рр., за заслуги в якій отримав чин полковника й командування Київським малоросійським полком. Пізніше займав посади секретаря й тайного радника Катерини II, віце-канцлера й Директора пошт і мав титул найяснішого князя.

Перед смертю все своє рухоме й нерухоме майно О. Безбородько віддав брату, заповідаючи заснувати на Україні, в Ніжині, ліцей. Бажання його виконали. Ніжинський ліцей був створений і названий ім'ям О. А. Безбородька [22].

Д. П. Трощинський (1754—1802) народився в сім'ї козака Прокопа Трощини на Полтавщині. Свою кар'єру розпочав у Малоросійській Колегії. Потім був управителем кабінету Катерини II, міністром наділів, міністром юстиції. У похилому віці повернувся на Україну. Був сусідом батька М. В. Гоголя Василя Опанасовича Гоголя-Яненка [23].

А. Я. Італинський (1743—1827) народився в сім'ї священика Лубенського повіту. Після закінчення Академії вивчав медицину в Едінбурзі, мандрував. Перебуваючи в Італії, поступив на службу статс-секретарем російського по-

[22] З 1920 р. діє як педагогічний інститут. В 1939 р. йому присвоєно ім'я М. В. Гоголя.

[23] До речі, дід М. В. Гоголя Опанас Дем'янович Гоголь-Яненко навчався в Київській академії.— Акты и документы, отд. II, т. II, стор. 437.

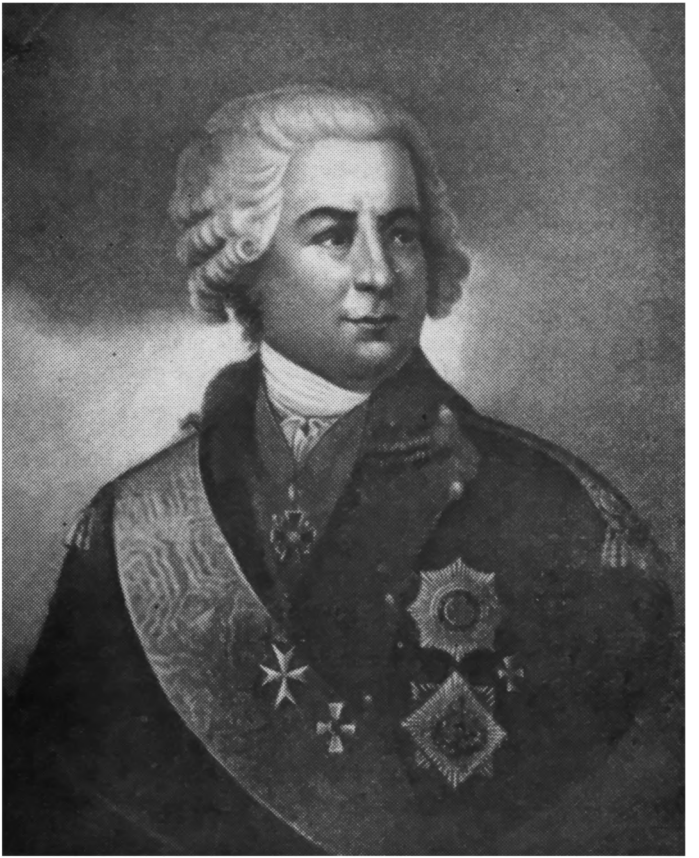

П. В. Завадовський.

сольства. Одночасно вивчав історію, філософію й археологію. Був обраний членом Імператорської Російської Академії наук. У 1812 р. підписував мирний договір з Туреччиною в Константинополі. Останні роки (1817—1827) безвиїзно жив у Римі як російський посланник.

Київська академія відіграла важливу роль у зміцненні культурних зв'язків українського народу не лише з російським і білоруським, а й з південнослов'янськими та іншими народами.

Уже в XVII ст. Київська академія була визначним центром освіти, єдиним вищим учбовим закладом східних слов'янських країн. Вона мала добру славу і користувалась популярністю. Цьому сприяли високий рівень навчання, слава її вчених, навчання студентів Академії за кордоном, праця київських учених в зарубіжних країнах у різних галузях. Зростали симпатії і повага до українського народу, що проявилось, зокрема, в потягу молоді до джерела освіти України — Київської академії.

У Колегії, а потім в Академії навчалися серби, чорногорці, болгари, молдавани, греки, далматійці та представники інших народів. Визначний український учений і письменник Іван Франко писав з цього приводу, що Академія київська «в значній мірі була інституцією інтернаціональною, якої вплив простягся далеко за межі України» [24].

Київська академія не була пасивною у цьому відношенні. Вона не тільки проявляла гостинність до іноземних студентів, але й, маючи на те підстави, намагалася розширити свій освітній вплив не лише на батьківщині, а й за її межами.

Ще в 30-х роках XVII ст. протектор Київської колегії Петро Могила налагоджує дружні зв'язки з Молдавією

[24] Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 65, Львів 1905, стор. 33.

і Валахією, посилає туди друкарів на чолі з професором, ректором Колегії С. Почаським і «добре навчених учителів» [25], які зайнялись організацією шкіл, друкарні, навчанням дітей. Очевидно їх діяльність була успішною, бо у 1839 р. молдавський митрополит Веніамін писав до протектора Київської академії Амфітеотрова, що посланці П. Могили в Молдавії відзначались вченістю, вихованістю і багато сприяли навчанню й вихованню молдавської молоді.

Такі зв'язки сприяли припливові іноземної молоді до Академії. Про те, що іноземці навчались у Київській академії ще у першій половині XVII ст., свідчить лист російського царя до Київського воєводи П. Шереметьєва за 1666 р., в якому він забороняє приймати в академію іноземців: «...а из неприятельских городов в те школы никого не пускать и не учить, чтобы от них смуты и всякого дурна не было» [26].

Але це був тимчасовий захід, Академія на цю заборону не зважила й продовжувала чинити згідно з своїми давніми правами і традиціями. Та й царський уряд 1694 р. визнав Академію вищим закладом з правом навчати студентів «и из иных стран приходящих» [27]. А починаючи з XVIII ст. російський уряд Петра I, який намагався підтримувати дружні відносини з південнослов'янськими народами в умовах боротьби з Туреччиною, вбачає в Київській академії надійний засіб у зміцненні цих зв'язків.

У 1722 р. Синод, за наказом Петра I, звертається до Академії з проханням послати в Сербію київських студентів викладачами. З різних причин Академія не змогла цього зробити, але уже з 1724 р. в Сербії був проповідником при соборній церкві бєлградського митрополита колишній

---

[25] Хв. Титов, названа праця, стор. 155.
[26] Акты Южной и Западной России, VI, стр. 86.
[27] Памятники, т. II, стр. 317—324.

студент Академії Синезій Залуцький. Одночасно в Сербії працював вихованець Московської академії Максим Суворов, який заснував школу в м. Карловцях. Вона припинила свою діяльність з від'їздом М. Суворова на батьківщину 1732 р.

У лютому 1733 р. сербський митрополит Вікентій Іоанович звертається до протектора Київської академії Р. Заборовського з проханням вислати учителів «із своєї славної Академії в Сербію в навчанні книжному вправних числом десять чоловік» і у квітні цього ж року, повторюючи прохання, зазначає, щоб вони в Сербії дотримувались тих же порядків у навчанні, які існують в Академії [28].

У цьому ж 1733 р. до Сербії виїхали київські студенти: Мануїл Козачинський, Петро Падуновський, Трохим Климовський, Георгій Шумляк, Тимофій Левандовський, Іван Минацький. Супроводжував їх Синезій Залуцький.

Найвизначніша роль в організації сербських шкіл і встановленні культурних зв'язків з сербським народом серед вихованців Київської академії належала українському філософу, письменнику М. Козачинському (1699—1755). Народився він у подільському містечку Ямполі. Навчався в Академії, закінчив її повний курс. Після повернення із Сербії став професором Академії, де у 1739—1746 рр. читав підряд три філософських курси, в яких, між іншим фахівці спостерігають прагнення звільнитися від впливу теології, а також «деякі напрямки математичної логіки» [29].

У Сербії М. Козачинський був префектом і ректором школи в м. Карловцях, яка знову розпочала свою діяль-

---

[28] Платон Кулаковский, Начало русской школы у сербов в XVIII веке. Очерк по истории русского влияния на югославянские литературы.— «Известия отделения русского языка и словесности имп. Академии наук», 1903, кн. 2, стр. 278.

[29] М. Д. Роговик, В. М. Нічик, Мануйло Козачинський.— «Філософська думка на Україні», 1969 р., № 1, стор. 99.

ність у рік приїзду киян. Тут вивчали, крім піітики й риторики, мови й серед них — старослов'янську, яка прищепилась тут і як літературна мова існувала в Сербії до 60-х років XIX століття [30]. Вчителем піітики і синтаксими в Карловецькій школі був Д. Падуновський, риторики — І. Минацький. У співдружності з українцями працювали й серби — Георгій Живойнович викладав слов'янську граматику, Петро Райкович — латинську й слов'янську мови у підготовчому класі, Тимофій Левандовський викладав у школі, заснованій у м. Вуковарі [31]. Діяли школи також в Осеке й Бєлграді та інших містах.

У 1736 р. М. Козачинський розгорнув широку діяльність по інспекції всіх шкіл в єпархії митрополита Вікентія й навчанню священиків в Хорватській єпархії. Але після смерті Вікентія для українських учених у Сербії склались важкі умови, і вони в 1738 р. повернулись до Києва.

Крім групи М. Козачинського, до Сербії в різні часи приїжджали й інші вчителі — вихованці Академії: Іван Ластовецький, Петро Михайловський, Василь Крижанівський та ін. [32].

Школи, засновані вихованцями Академії в Сербії, мали велике практичне значення у поширенні освіти, а також у підготовці вчителів для інших шкіл. Крім того, сербська молодь здобувала в цих школах необхідну освіту, яка давала змогу продовжувати навчання в інших закладах, зокрема в Київській академії. Так, у 40-х роках у Києві навчались вихованці школи М. Козачинського й М. Суворова Іван Раїч і Арсеній Стайкович. Ці школи відіграли також значну роль у боротьбі з католицизмом і унією, у пробу-

[30] Зразок цієї мови, як літературної, дав М. Козачинський в драмі з історії Сербії про царя Уроша V.

[31] Ф. П. Шевченко, названа праця, стор. 34.

[32] Ф. П. Шевченко, Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII—XVIII ст., К., Вид-во АН УРСР, 1963, стор. 34.

дженні національної свідомості сербського народу й зміцненні російсько-українсько-сербських зв'язків.

Є відомості також про освітню діяльність вихованців Київської академії в інших країнах. У Трансільванії, у м. Темешвар, 4 роки учителював вихованець Академії Сильвестр Пчельський. В Угорщині півтора року працював відомий потім вчений, професор Академії, Симон Тодорський.

Діяльність українських освітніх діячів за кордоном посилила приплив іноземних студентів до Академії. Як вище згадувалось, є всі підстави вважати, що іноземці навчались у Київській колегії ще в першій пол. XVII ст. Але перші документальні згадки ми маємо поки що лише починаючи з 20-х років XVIII ст.

До Академії йшли і їхали, долаючи іноді сотні кілометрів, вихідці з різних країн, але найбільше було сербів з поневолених Туреччиною земель, а також з території Австрії та Угорщини.

З 1726 по 1737 р. в Київській академії навчався Діонісій Новакович з Далмації; з 1731 р.— Стефан Дмитрієв із Белграда, у 1734 р. він виїхав до Москви навчатися «слов'яно-латинського діалекту». У цей же час навчались Арсеній Стайкович із м. Срема, ієромонах Василів із містечка Каворан Шибиши «Цесарської області».

У 1738 р. прибули до Академії ієродиякони Арсеній Стойков, Яків Іванович та Іван Попович з м. Карловця. Арсеній Стойков виїхав у тому ж році до Москви «для наук і деяких його потреб».

Тривалий час тут навчались Євстафій Скерлетов (1740—1743 рр.) та Арсеній Іванов (1741—1751 рр.) — також з м. Карловця [33]. У 1745—1747 рр. в Академії навчалися серби Амвросій Лукін, Сімеон Білич, Авакум Ковачевич, Йосип Савин, Іван Кондратьєв, ієромонах Фока та

[33] Ф. П. Шевченко, названа праця, стор. 26, 27.

Іван і Прохор з Петроворадина [34]. До Переяславської колегії в 1746 р. поступив серб Мойсей Панайотов із Бєлграда. В 1748 р. він перейшов до Київської академії, а в 1749 — до Московської, де навчався по 1752 р. У 1749 р. навчались в Академії серби Богдан Петрович із м. Крижевця, Сава Дмитрієв із м. Сеня і Михайло Миркович з м. Ясенця; в 50-х роках — Ісайя Новакович, Павло Вуїч, чернець Йосиф, Іван Раїч, Йосип Виткович, ієродиякони Дамаскін та Нікола Дмитрієв, «два світських студенти» та ієромонах Макарій Петрович із Темешвара (Угорщина). В 1753 р. прибув до Києва на навчання «нації сербської області Турецької» Афанасій із м. Требіна, а також Михайло Вані, а в 1755 р. «з угорського міста Білграда... венгрин» Авраам Арадій» [35].

У 1759 р. будимський єпископ Діонісій Новакович, вихованець Академії, послав до Києва на навчання Арсенія Івановича. Через воєнні дії в Європі він затримався при російській армії на півтора року, але оскільки він мав «неодмінне бажання саме в Академії навчатися», то й, незважаючи на затримку, прибув до Києва у 1761 р. і був зарахований студентом [36].

Продовжують прибувати серби до Київської академії і в наступні роки. Так, проф. Ф. П. Шевченко наводить дані про вступ іноземців до Академії за 1758, 1761, 1762, 1765, 1769 роки.

У 1776 р. на навчання до Академії прийшли «чотири юнаки сербської нації»: Юхим Лазаревич, Стефан Іоанович, Рафаїл Тихошевич та Гавриїл (прізвище невідоме) [37].

---

[34] Н. И. Петров, Воспитанники Киевской Академии из сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721—1762).— Известия отделения русского языка и словесности имп. Академии наук, т. IX, кн. 4, 1904, стр. 11.

[35] Ф. П. Шевченко, названа праця, стор. 27.

[36] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 379.

[37] ЦДІА УРСР, ф. 127, оп. 171, спр. 70, арк. 4.

Крім сербів, у Київській академії навчались вихідці з інших земель. Про це свідчить лист 1766 р. генерал-губернатора Києва Глєбова цариці Катерині II, де, перераховуючи досягнення Академії, він пише, що у Києві навчаються також «прихожі чужоземці, тобто: валахи, молдавани, серби, греки й поляки благочестивого сповідання (українці й білоруси з польської території.— *З. Х.*)» [38].

Так, в Академії навчались греки: в 1749 р. Йосип Савич з 1759 по 1762 р.— солунський архімандрит Парфеній, з 1767 р. — ієродиякон Яків з м. Агії [39], у 80-х роках—Костянтин Буров і Георгій Іванов [40]; 1791 р. закінчив повний курс Академії ієродиякон Константій, який став пізніше патріархом Константинопольським. У серпні 1766 р. подав до Академії «прошеніє» Григорій Василів «уродженець Турецької області острова Крітського», який «мав намір навчатись латинській і єврейській мовам й пристати до Київської академії, тому що... здавна бажання мав в Київській академії показаних мов навчатися». Він навіть обумовлює строк навчання — 7 років. Але в 1768 р. на прохання греків-колоністів і за власною згодою Василів відбув до Ніжина навчати їх дітей [41].

Маємо відомості також про молдаван і валахів: 12 років (з 1750 по 1762 р.) тут проходив курс наук юнак з Валахії Володимир [42] (прізвище невідоме). У 1752 р. зараховані до Академії монахи Козійського монастиря (Валахія) Софроній «для навчання латинської» і Діонісій «для навчання слов'яно-російської мов» [43]. У 80-х роках учились

---

[38] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 341.
[39] Там же, т. III, стр. 349; т. II, стр. 63.
[40] ЦДІА УРСР, ф. 127, оп. 183, спр. 72, арк. 3.
[41] Акты и документы, отд. II, т. II, стр. 59.
[42] ЦДІА УРСР, ф. 127, оп. 1024, спр. 2400, арк. 21.
[43] Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 348.

молдаванин Стефан Гаврилович, болгарин Віктор Черняєв та ін.

У 1743 р. прибув до Академії далматієць, підданий Венеції, Костянтин Секура з паспортом, отриманим від російського резидента в Константинополі О. А. Вишнякова. В «прошенії» до протектора Академії Р. Заборовського К. Секура писав: «Я, нижче іменований, вихований на острові Зацінте, області Венеціянської і навчений на тому ж острові елліногрецької й італійської мов досконало, інших же мов — в міру, і довідавшись від тамтешніх жителів, що... щасливо різним вченням процвітає Академія, покинув навчання римське і, забувши труднощі, що в дорозі бувають, пустився на глас Академії» [44].

Його прихід, та й зрештою, прихід інших іноземців, красномовно свідчить, якої слави набула в той час Київська академія далеко за межами України.

Студенти, які прибували з-за кордону, були в основному вихідцями із незаможних верств. Добирались вони до Києва з попутними купецькими валками або просто пішки, часто без копійки грошей. В Академії вони перебували на такому ж положенні, як і безкоштовні студенти, «харчуючись і одягаючись милістю щедрих людей. З ними сиротами і бідними, живуть, харчуються, постачаються численні... чужоземці» [45].

Ченців-чужоземців, як правило, поселяли в монастирі. У 1752 р. валах Діонісій жив у Києво-Братському монастирі, Парфеній — у Києво-Петропавловському. 1761 р. серб Арсеній Іванов також жив у Києво-Братському монастирі.

Незначна частина іноземців, які здобували освіту в Київській академії, залишались на Україні чи в Росії. Так, Євстафій Скерлетов із Далмації після закінчення богослов-

[44] Акты и документы, отд. II, т. I, стр. 319.

[45] Із доповіді генерал-губернатора Глєбова Катерині II.— Акты и документы, отд. II, т. III, стр. 341.

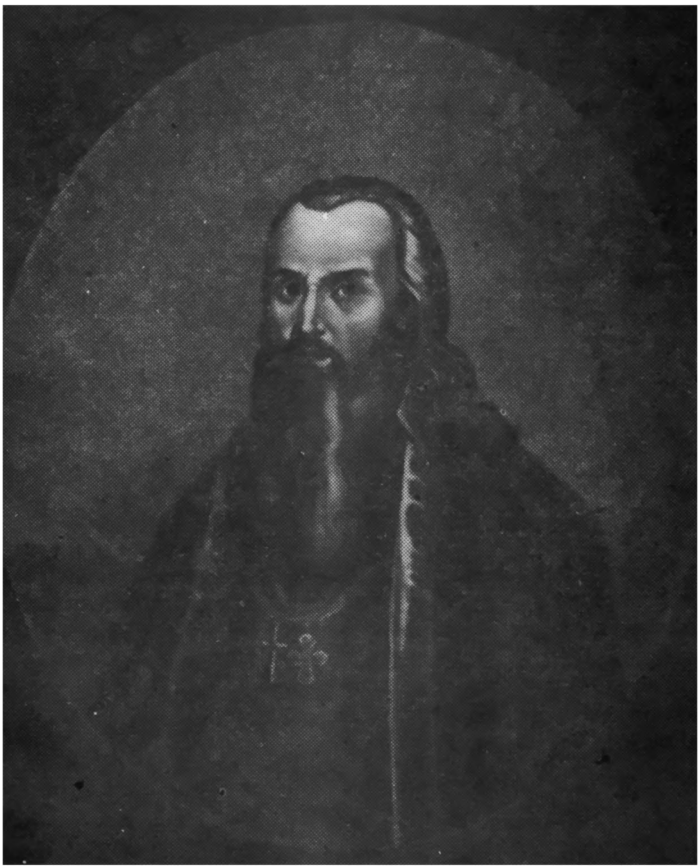

Іван Раїч.

ського курсу в 1742 р. залишився в Київській академії викладачем синтаксими; валах Володимир після закінчення повного курсу Академії працював домашнім учителем на Україні, а з 1753 по 1755 р.— учителем Вороніжької семінарії, де викладав латинську й французьку мови; серб Арсеній Іванов був посвячений в сан ієромонаха київського, а Максим Петрович із Темешвара, який у 1751 р. перейшов до Московської академії, лишився в Росії.

Решта повернулись на батьківщину. Деякі працювали в школах, наприклад, вихованець Академії, пізніше відомий в історії сербського відродження, Іван Раїч був префектом у Карловцях, Темешварі та Новому Саді; Діонісій Новакович — учителем і префектом у Новому Саді. Всі вони внесли посильний вклад у розвиток освіти й культури народів своїх країн.

Підтримані в своїх кращих намірах гостинним народом України, вихована Київською академією, колишні її студенти назавжди залишалися стійкими прихильниками й поборниками дружніх зв'язків між Україною, Росією та своїм народом. Таким чином, Київській академії належить важлива роль не тільки в поширенні культурних зв'язків, а й у зміцненні дружби українського народу з іншими народами, зокрема із східними і південними слов'янами. Київська академія заклала в XVII—XVIII ст. одну з найбільш міцних підвалин слов'янського єднання, яке на сучасному етапі набрало глибокого змісту і відіграє важливу роль у світовому історичному розвиткові.

* *
*

Київська академія виникла у період загального культурного піднесення на українських землях, що було обумовлено соціально-економічним пожвавленням у другій половині XVI — на початку XVII століть.

Початок Академії поклала Київська братська школа, заснована в 1615 р. Підтримана запорізьким козацтвом та визначними освітніми силами, які гуртувалися у той час у Києві, школа швидко переросла в перший вищий загальноосвітній всестановий учбовий заклад України.

Залишаючись за своїм характером та інтересами глибоконаціональною, Академія разом з тим керувалась системою і методами навчання кращих західноєвропейських університетів і академій. Її вихованці здобували високу, як на той час, різнобічну освіту, Академія значною мірою задовольняла наукові, освітні й культурні потреби суспільства.

Деяка схоластичність її курсів, наявність богословського класу та певний контингент студентів духовного походження були наслідком історичних умов. Тому антинауковою є оцінка деякими буржуазними істориками Академії як закладу переважно духовного характеру або з точки зору досягнень вищих учбових закладів більш пізнього часу. Потрібно правильно визначити роль Академії у розвитку вітчизняної культури, а не засуджувати її за те, чого вона не досягла.

Київська академія була великим і довгий час єдиним центром прогресивної наукової думки, в її стінах виросло багато визначних громадських, політичних, державних та освітніх діячів, учених — істориків, філософів, медиків, художників, композиторів, які працювали в різних галузях суспільного й культурного життя на Україні та за її межами.

Академія відіграла роль загальноукраїнського центру освіти, сприяла вихованню в українського народу почуття згуртованості і національної єдності.

Київська академія була фактично першим і довгий час єдиним вищим учбовим закладом у Східній Європі і таким чином внесла значний вклад у розвиток культури Росії й

Білорусії, сприяючи тим самим зміцненню традиційних братерських зв'язків між українським, російським і білоруським народами.

Академія сприяла розвиткові культури південнослов'янських, а також ряду інших країн, підтримуючи тим самим взаєморозуміння і зміцнення дружніх стосунків між народами.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

У наш час, коли в різних галузях суспільних наук приділяється велика увага вивченню історії культури українського народу, висвітлення культурної спадщини Київської академії конче необхідне. Без врахування її надбань буде багато незрозумілого в історії літератури, мовознавства, історичної та філософської думки, мистецтва, зокрема театру, музики, малярства тощо.

Досвід і кращі традиції Академії в часи її розквіту й після того, як вона припинила своє існування, були продовжені передовими діячами російської й української науки, культури й мистецтва.

Деякі праці викладачів і вихованців Академії цікавлять і наших сучасників. Філософські твори Ф. Прокоповича,

Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, С. Яворського, М. Козачинського й інших викладачів Академії досліджуються фахівцями Інституту філософії АН УРСР та іншими науковцями. Вивчається також мовна і літературна спадщина Академії. Не можна обминути історичні погляди І. Гізеля, Л. Барановича, І. Галятовського та інших вчених Академії на минуле й сучасне українського народу. На часі дальше поглиблене вивчення ролі Академії в розвитку науки, культури, мистецтва не лише на Україні, а й за її межами, а також ролі Академії у справі зміцнення дружніх і культурних зв'язків України з іншими народами.

Отже, Київська школа — колегія — академія XVII — XVIII ст.— цілий комплекс проблем, що чекають розв'язання і безперечно зацікавлять фахівців різних наук.

Все це надасть змогу правильно оцінити те значення, яке належить Київській академії в історії культури нашого народу.

ЗМІСТ

Від автора 5
Культурне піднесення на Україні в кінці XVI — на початку XVII ст. Виникнення та розвиток вищої освіти 9
Роль Київської Академії в розвитку освіти і культури на Україні 52
Київська академія в міжслов'янських культурних зв'язках . . 133
Замість післямови 171

Зоя Ивановна Хижняк
КИЕВО-МОГИЛЯНСКАЯ АКАДЕМИЯ

(На украинском языке)

Редактор *Л. Л. Щербатенко.*
Художник *Н. А. Сердюкова.*
Художній редактор *А. Й. Влязло.*
Технічний редактор *Т. І. Хохановська.*
Коректор *Рольянова А. І.*

Здано до набору 26.VI 1970 р. БФ 08954. Зам. № 410. Вид. № 954. Тираж 5450. Формат паперу 70×108¹/₃₂. Фіз. друк. аркушів 5,5. Умовн. друк. аркушів 6,41. Обл.-видавн. аркушів 7,65. Паперових аркушів 2,75. Підписано до друку 18.XI. 1970 р. Папір друкарський № 1. Ціна 65 коп.

Видавництво Київського університету, Київ, Героїв революції, 4.
Т. П. Вид-ва КДУ — 1970, поз. 19.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР
Київ, Рєпіна, 4.

65 коп.